1240

Library of the Museum

OF

COMPARATIVE ZOÖLOGY,

AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.

Founded by [redacted] in 1861

OCT - 7 1983

MCZ
No. 47833

Apr. 10, 1882

BIDRAG

till

KÄNNEDOM AF

FINLANDS NATUR OCH FOLK,

utgifna

af

Finska Vetenskaps-Societeten.

Trettiondetredje Häftet.

HELSINGFORS,

Finska Litteratur-sällskapets tryckeri, 1880.

KIINTEITÄ MUINAISJÄÄNNÖKSIÄ

ULVILAN KIHLAKUNNASSA.

Suomen Tiedeseuran myöntämillä matkarahoilla

luetellut

K. KILLINEN.

1878.

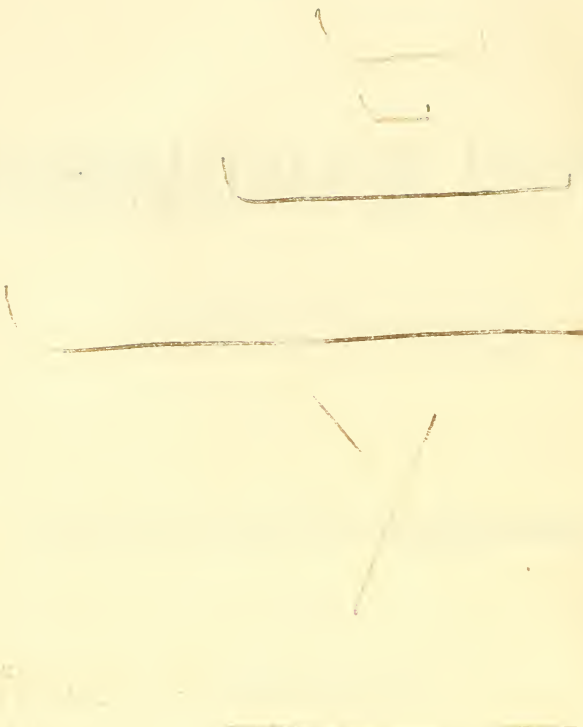

„Ylös maasta miekkamiehet,
Mannun aikaiset urohot“ . . .!
Kalevala.

Ulvilan kihlakunta, jonka nimi ennen oli Ala-Satakunnan kihlakunta, täyttää koko Satakunnan rannikon; se ulottuu Satakunta-maakunnan etelärajasta, pari penikulmaa Rauman kaupungin eteläpuolelta, maakunnan pohjoiseen sekä samalla Turun ja Waasan läänin rajaan saakka, Suomen selänteen tutkaimilla. Se osa Pohjanlahtea, joka kutsutaan Raumanmereksi, huuhtelee tämän kihlakunnan moni-niemisiä ja saarisia rantoja. Kihlakunta on jotenkin tasaista maata; pohjois-rajalla Suomenselänteen syrjät maata vähä koroittavat, mutta Salpausselänne, joka kulkee kihlakunnan poikki, päättyen Luvialla mereen, ei täällä suuresti kohoa; se ulottuu vaan tasaisena kankaana. Suurimmat joet ovat: Pyhäjärvestä laskeva Eurajoki, Kokemäenjoki, Norrmarkunjoki ja Karvianjoki. Pohjois-osassa, Norrmarkussa, Pomarkussa ja Siikasissa, on muutamia isonmoisiakin järviä; etelä-osassa on Pyhäjärvi suurin.

Tämä kihlakunta on epäiltämättä vanhimpia maassamme, sillä yleisestihän otaksutaan, että Rauman ja Kokemäenjoen seudut tulivat samaan aikaan Suomalaisten asumiksi kun Varsinais-Suomikin; ja liike täällä ei suinkaan ollut vähäinen, täällä kun on tuo vanha kauppapaikka Rauma, jota joskus on arveltu maamme vanhimmaksi kaupungiksi, ja tuo vanha ja vahva kauppatie Kokemäenjoki, jota myöten Saksat lai-

voineen luullaan kulkeneen jo ennen kristin-uskon tänne tuloa. Tiheästä asutuksesta ja jonkinlaisesta yhteiskunnallisesta järjestyksestä varmaankin nimi *Satakunta* syntyi, kuten provessori Y. Koskinen lausuu: „nimi Satakunta, joka syntyi Kokemäenjoen tienoilla, näyttää heillä jonkinlaista yhteiskunnallista järjestystä olleen“ [1]). Myöskin lausuu provessori P. A. Gadd [2]): „nimi Satakunta merkitsee 100-yhdystöistä maakuntaa (Landsort af 100 bolag). Tämä näyttää meille kertovan siitä, että Suomen entinen valtiollinen jako oli samallainen kuin ennen Ruotsissa, määrätyissä sadastoissa, *satakunnissa* (i vissa hundari)“.

Koko Satakunnan asuttu osa oli ensin yhtenä kihlakuntana; vielä 1750 paikoilla oli Satakunnassa vaan 3 kihlakuntaa, myöhemmin 5, nykyään 6. Kaikki tässä maakunnassa olevat kihlakunnat nimitettiin ennen „Satakunta“-nimellä, Ylä-, Ala-, Keski-Satakunta j. n. e., mutta v. 1876 tapahtui ankara mullistus; kaikki nuo vanhat nimet hävitettiin ja uudet sijahan sepitettiin. Taisi se kyllä muutamia virkamiehiä sekoittaa, kun oli niin monta „Satakunnan“ kihlakuntaa, mutta olisi kuitenkin edes yhdelle kihlakunnalle sopinut antaa tuon ikivanhan Satakunta-nimen, esim. tälle Ulvilan k:kunnalle, koska se epäiltämättä, ynnä Loimaan kihlakunta (ent. Yli-Satakunnan ali-osa) ovat koko paikkakunnan ydin ja pohja; mutta tässäkin yksi osoitus, kuinka meidän maassa usein muinaisuuksien suhteen menetellään.

Ala-Satakunnan kihlakuntaan on aikain kuluessa kuulunut milloin enemmän, milloin vähemmän pitäjöitä. Nykyään kuuluu siihen 10 itsenäistä pitäjää, 8 kappeli-seura-

---

[1]) *Y. Koskinen, Oppikirja Suomen historiassa.*

[2]) *Oeconomisk Beskrifning Öfver Satacunda Häraders Norra del*, s. 8.

kuntaa sekä 3 rukoushuone-kuntaa. Ne ovat: Rauman pitäjä, Lappi, Hinnerjoki, osa Yläneen kappelia, Euran pitäjä, sen kappelit Honkilahti ja Kiukainen, Eurajoen pitäjä ja Luvian kappeli, Nakkila, Ulvila sekä sen kappelit Kullaa ja Pori, Norrmarkku, Ahlaisten ja Pomarkun kappelit, Karvia ja Siikanen. Tämän kihlakunnan piirissä on myös kaksi kaupunkia, Rauma ja Pori.

Ne tiedot Ulvilan kihlakunnan muinaisuuksista, mitkä tässä julkaisen, keräilin kesällä 1878. — Varmaankin säilyttää tähän kihlakuntaan kuuluva saaristo myöskin monia arvokkaita ja huomioon otettavia muinaisjäännöksiä [1]); ne kuitenkin minulta jäivät tarkkaamatta, jota ei minulle viaksi luettane, sillä se pieni matkaraha, mikä minulla oli tätä tarkoitusta varten, ei mitenkään riittänyt saaristokulkuun. Huomattava on, että saaristossa matkustaminen tulee monta vertaa maksavammaksi kuin maa-matkat, siellä kun ei voi ensinkään kulkea oppaatta, eikä astua jalkapatikassa; tämän tulin huomaamaan, kun Karvian saaristoa vähä tarkastin. — Raumanmeren saariston tyystin tarkastamiseen menee kyllä kesäkausi.

1. Pietarinleikki.
Asemapiirros.

Vielä voin kihlakunnan kunniaksi mainita, että täällä yleensä hyvin näyttiin käsittävän retkeni tarkoitus ja mui-

[1]) Jokseenkin tavallisia ovat Suomen saaristossa nuo omituiset sokkelolatomukset, n. s. Jatulintarhat eli Pietarinleikit (kuv. 1). Suotavaa olisi että niistä lähetettäsiin tietoja ja kuvauksia Muinaismuisto-Yhdistykselle. *Toim:n muist.*

naisjäännösten arvo; yleensä suosiollisesti edistettiin työtäni, ja senpä vuoksi ainetta jokseenkin keräytyikin.

Päästä pino aljettava, tulkoon siis puheeksi ensin vanha Rauma.

1. Rauma.

Rauman pitäjä on jotenkin pieni, tuon ikivanhan Rauman kaupungin ympärillä. Vaikka tämä pitäjä on meren rannalla, ei maan luonto tässä ole aivan alhaista; muutamat täällä sijaitsevat järvet ovat pieniä, niinkun Äyhänjärvi ja Unaja [1]). Maan kuivaperäisyyden vuoksipa onkin ollut mahdollista ihmisten tällä seudulla asua jo ammoisina aikoina. Tavataanpa jäännöksiä täälläkin niistä kansoista, jotka maassamme oleskelivat ennen Suomalaisten tänne tuloa. Yksi kansa niistä jätti jälkeensä kiviset terä-aseensa, joita me maasta löytelemme ja „ukonvaajoiksi“ nimitettävän kuulemme; toisen kansakunnan jättämiä taas ovat nuo uhkeat, pääkallon kokoisista kivistä ladotut kekomaiset hautakummut, joita eri seuduissa eri nimillä nimitetään. Tässä kihlakunnassa, Kokemäenjoen etelä puolella, niitä sanotaan *„hiittenvareiksi“* (vare = läjä, kasa, esim. multa-vare); mainitun joen pohjoispuolella sanotaan niitä *„hiittenkiukaiksi“* ja *„jätinroukkioiksi“*.

Pakanuuden aika. Kun Rauman kaupungista mennään etelään päin, tavataan siellä hiittenkiukaita, eli hiittenvareja Wasaraisten ja Soukaisten kyläin mailla, pahanpäiväisiksi hävitettyjä. Niitä on [I] Wasaraisten *Keinumäessä.* Samoin [II] Soukaisten kylän *Suurenniemen mäessä;* mutta nämä ovat aivan ylös-alaisin mullistettuja, Raumalaiset kun ovat niitä käyneet ahkerasti „tutkimassa“.

[1]) D. E. D. Europæus'en mukaan on „unaja“ ostjakin tahi syrjänin kielinen sana; merkitsee: suu, aukko. Ks. Suomi II, 7, s. 182.

Yksi vare eli kiuas on myöskin mainitun kylän [III] *Isonsuon kalliolla* ja toinen juuri kylän vieressä [IV] *Varustanvuorella;* tämä kiuas näyttää alkuaan olleen noin 15 kyynärää läpimitaten, 3 kyynärää korkea ja saman kokoisia lienevät olleet muutkin edellä mainitut varet. Jos taas Rauman kaupungista mennään Lappiin päin, tavataan Uotilan kylän kohdalla, Lapinjoen rannalla korkea kallio, nimeltä *Isovuori;* sen kyljessä sanotaan ennen olleen rautarenkaita laivain laskema-sijaksi. Kalliolla on [V] hiittenkiuas, 9 kyyn. läpimit., 2 kyyn. korkea. Saman Uotilan kylän maalla on [VI—VIII] kolme kiuasta *Wahteriston* torpan vieressä; kukin näistä 10:kunta kyynärää läpimitaten, 2—3 kyynärän korkuisia. Vielä on [IX] mullistettu hiittenkiuas Wilkkilän *Suikkulanmaan* kalliolla; samoin on Kollan kylän Aroheinilän maalla, 2 virstaa kylästä, [X] *Pitkä-aron haassa* isonmoinen kiuas, ja [XI] toinen *Kaupin vuorella*, Hakalan torpan takana. — Siinä lyhyesti mainiten ovat ne „jättiläiskauden" hautarauniot, mitkä Rauman pitäjällä tapasin. Ei yksikään näistä ole alkuperäisessä kunnossaan; useoita niistä on varsin pahasti mullistettu. Nämä ovat samaa jaksoa Lapin pitäjässä tavattavain hiitten kiuasten kanssa, ja sama sarja jatkautuu vielä Laitilaan, jossa muutamat kiukaat kuuluvat olevan hyvinkin suuria.

Kerromme myöskin tässä kansantarut, mitkä koskevat Rauman kaupungin alkua, sekä muitakin seikkoja kaupungin olosta pakanuuden ai'alta. Kansantaru tietää kertoa, että Rauman rauman (lahden) suulla oleva *Rekisaari* oli vanhuuteen vahva kauppa-paikka. Lappalaiset tulivat sinne kauppaa tekemään, ja nämä sekä muut kaupustelijat viipyivät siellä usein keväisin niin myöhälle, että täytyi jättää sinne rekensä, joilla olivat kauppatavaroita vieneet; siitä tuli nimi „Rekisaari". Mitään vanhan kansan käsialaa ei nykyään

näy Rekisaarella; sanotaan siellä eräässä paikassa näkyneen hajonneen kiviaidan tapaista rauniota, mutta paikka on nyt kuusimetsän peittämä, niin ettei siinä voi merkittävää huomata. Rekisaaresta mainitsee Mellenius [1]), luultavasti kansantarujen mukaan: „Sen tiedämme, että Pohjanmaalaiset muinoin usein kävivät tällä paikalla, ja vaihtoivat tavaraansa niiden kanssa, jotka Suomen muista seuduista olivat tänne kokoontuneet".

Hyvin luultavaa on kuitenkin, etteivät ainoastaan Suomalaiset keskenään tässä tavaraa vaihtaneet, vaan että siihen yhtyi ulkomaalaisiakin. Mahdollista on, että se vahva kauppatie, mikä Gottlannin saarelta kävi Novgorodiin, lähetti haaran taikka mutkistui tänne Rauman ja Kokemäenjoen seuduille.

On ollut oppineita, jotka ovat arvelleet, että Rauman kaupunki on perustettu Ruotsin kuninkaan Erik IV:n eli Upsalan Erikin aikana; hän eli yhdeksännellä vuosisadalla, ja niinmuodoin Rauman niskoilla makaisi jo tuhannen ikävuotta. Toiset taas arvelivat Rauman saaneen nimensä Norjalaisesta uroosta *Raumurista*. Sadun mukaan oli tuo *Raumur* Norin poika niin mahtava, että hän laski allensa kaikki ne kansat ja maat, mitkä olivat Skottlannin meren ja Suomenlahden, „Karjalanpohjan", välillä. Koska Raumur siis oli Suomenkin hallitsija, niin hänen kunniakseen sai puheena oleva kaupunki hänen nimensä mukaisen nimen, sillä onhan tapana sillä tavalla hallitsijoita kunnioittaa; — aivan johdonmukaista. Mutta kovaksi onneksi onkin „rauma" aivan supi suomalainen sana, ja koska Rauman kaupunki juuri on pitkän rauman perukassa, niin ei ole epäilemistäkään, ettei kaupunki ole siitä nimeään saanut; — ja niin tuon suuren kuninkaan nimi täällä vähä himmenee. — Todeksi luullaan kuitenkin, että

---

[1]) *Hist. Afhandl. om Sjöstaden Raumo.*

Ruotsalaiset ennen historiallista aikaamme ahkerasti täällä purjehtivat [1]), ja voipi siis olla mahdollista, että he kaupunginkin tänne perustivat; vakavaa historiallista pohjaa kuitenkin puuttuu tältä otaksumiselta. Katsokaamme myöskin Rauman seikkoja vähä historiallisen aikakautemme alussa.

Kristillisyyden aika. Rauma on nyt pieni, jotenkin vähäpätöinen kaupunki, mutta koska sen vanhin historia on jotenkin tuntematon itse monelle Raumalaisellekin, niin ei liene liikaa, jos siitä tähän vedän muutamia piirteitä, otetut osaksi kansan kertomuksista, osaksi siitä kertomuksesta, jonka Sven Mellenius on kirjoittanut 1770 ja 1772 „Om Sjöstaden Raumo".

Kuten edellä on kerrottu, mainitaan Rekisaarella olleen vahva kauppapaikka, ja se luultavasti oli jo Suomalaisten pakanuuden aikana. Mutta kun tässä oli hyvä kalavesi, ja kauppa rupesi yhä vahvistumaan, siirtyi kauppapaikka saarelta mantereelle. Kerrotaan, että kaupunki perustettiin kolmen kyläkunnan maalle, ja vielä jälestäpäinkin on se niiltä maata saanut; niinpä, kerran kun Rauma paloi, annettiin Äyhältä kaupungille palo-avuksi Omenapuu-saari, joka on kaupungin lähellä meressä.

Ensimäinen Rauman säilössä oleva oikeuskirja on valtionhoitajan Kaarlo Knuutinpoi'an antama, vuodelta 1442 [2]).

---

[1]) Vertaa esim. *Afzelius, Svenska Folkets Sago Häfder I, Ynglingarne begynna färdas till Österlanden.*

[2]) Toinen on Kristoffer Baijerilaisen antama v. 1444, kolmas Tanskan kuninkaan Kristianin 1461. Sittemmin ovat oikeuskirjoja antaneet pispa Kort, St. Sture vanh., ritari Erik Akselin poika (Tott) 1476, Svante Sture 1504, St. Sture nuor. 1512 ja Kustaa I 1546. — Näytteeksi, kuinka ennen kaikki piti olla muukalaista, eikä mikään kotimaista, mainittakoon myöskin, että Mellenius arvelee kaupungin nimen tulevan ehkä hebrealaisesta sanasta רָקוּעַ = korkea; taikka että

Lienevätkö vanhemmat privilegiot hukkaantuneet, vai eikö niitä ollutkaan.

Rauman luostari perustettiin v:n 1442 paikoilla eli niinä aikoina, joilta kaupungin ensimäinen tunnettu privilegio on. Paitsi niitä tiluksia, joita luostari sai lahjaksi, mainitaan rouva Cecilia Olavin tyttären sille lahjoittaneen puolen lästiä rukiita 1451; ja hänen miehensä, ritari ja laamanni, teki luostarille „kauniin testamentin". Koska vihdoin täkäläiset munkit kuuluivat Fransiskani-munkistoon, joista toiset kävivät ympäri saarnaamassa, toiset kerjäämässä, niin on luultava, että luostari oli hyvissä varoissa, ja sen vuoksi osa munkeista taisi uhrata voimansa ja aikansa nuorison opetukseen. Kuitenkin on tohtori Bomansson näyttänyt perättömäksi tuon arvelun että Raumassa olisi siihen aikaan ollut maamme etevin koululaitos, nimeltä *Collegium raumense.* Tuolla nimellä, josta koko juttu on syntynyt, tarkoitettiin itse luostaria, eikä mitään koulua. Se vain on selvillä että Raumassa jo keskiajan lopulla oli koulu [1]).

Missä paikassa Rauman luostari oli, siitä ei liene aivan varmaa tietoa. Muutamat arvelevat sen olleen jollakin saarella, mutta Mellenius luulee, että Rauman nykyinen kirkko on ennen ollut luostarina ja sen sakaristo kouluhuoneena. Samoin myöskin kertoo kansa. Kirkon ympärillä on ennen näkynyt paljo kivirauniota, luultavasti jäännöksiä luostarin rakennuksista.

Tämä rakennus, nykyään kirkkona nimeltä „Pyhän Ristin kirkko", on kaupungin pohjois-syrjällä, harmaakivinen, paksuseinäinen muuraus. Ulkopuolelta mitaten on kirkon

munkit ovat sille nimen antaneet „Rama'n", Samuelin syntypaikan mukaan.

[1]) Kts. *Hvad betecknar Collegium Raumense? Historiallinen Arkisto VI*, s. 45—70, 305—6.

pituus 13 syltä, kuori-osan pituus 5, leveys 7 s.; torni on $4^1/_2$ s. pitkä ja saman levyinen. Kirkon etelä-sivussa, kuori-osan kohdalla, on matalampi kylkirakennus, sakaristo; pohjais-sivulla on vanha kellari. Näyttää siltä, että soukempi kuori-osa ja sakaristo ovat myöhemmin rakennetut kun itse kirkko. Huomattava on, että tuollainen soukempi ja matalampi kuorirakennus on myös Nousiaisen kirkossa, jota maamme vanhimpana kirkkona pidetään.

Mitään tietoa ei ole tämän Rauman kirkon iästä, mutta todennäköistä on, että se on luostarin rakennuksia, sillä Raumalla on ennen ollut ikivanha kivikirkko, joka on palanut; ja luonnotontahan on, että näin pienessä kaupungissa olisi ollut kaksi kirkkoa. — Kaupungin palossa 1682 menetti tämäkin rakennus kattonsa, kauniin torninsa sekä puisen sisustuksensa. Torni on vasta viime vuosikymmenillä rakennettu; sitä ennen olivat kellot sekä ajannäyttäjä [1]) puisessa tapulissa kirkon vieressä.

Mutta astukaamme jo sisälle, tähän kunnioitusta herättävään rakennukseen. Juhlallinen hämäryys vallitsee siellä, vaikka on kirkas kesäpäivä. Puolivälissä pitkää käytävää kohtaa meitä vanhat, leveät hautakivet; niistä on laskettu puoli käytävää ja koko kuorin lattia. Monesta on kirjoitukset ja kuvat kuluneet näkymättömiin, mutta muutamista voi vielä saada selvän. Siinä on esim. kauppias Tolvasen hautakivi, jonka alla lepääjä on Rauman seuduilla sananlaskuksi tullut. Varakkaista näet usein sanotaan: „se on rikas kuin Tolvanen“. — Se Taidehistoriallinen lähetyskunta, joka Muinaismuisto-yhdistyksen toimesta kulki Länsi-Suomessa kesällä 1874, on täältäkin kuvannut arvokkaimmat

[1]) Rauman kirkon vanha tornikello on nykyään Kokemäen kirkon tornissa.

muinaisjäännökset [1]). Mainitsen kuitenkin tässäkin vanhuksen merkillisimmät koristukset. Holvatussa kuorin katossa on kalkkimaalauksia; siellä näyttää olevan miekat, siellä miehet. Kansa sanoo niiden kuvaavan tapauksia Johanneksen ilmestyksestä, mutta Taidehistoriallisen lähetyskunnan kertomuksen mukaan ovat ne: ruoskittu Kristus, Isä Jumala ja Poika,

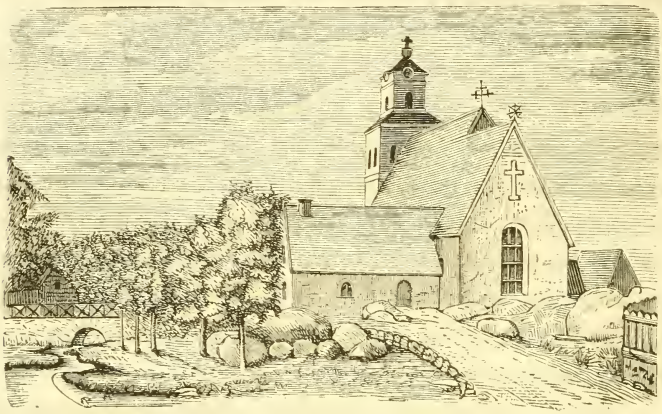

2. Rauman kirkko.

Madonna lapseneen ja Marian kruunaus (katso kuvaa liitteessä). Vanha kirkonvartia tiesi kertoa, että koko katto on ennen ollut täymä tuollaisia kuvia, mutta myöhemmin on katto valkeaksi kalkittu ja kuvat niin peitetty. Kuuluu joskus olleen aikomus nuo loputkin kuvat haudata uuden maalin alle; mutta toivottavasti eivät Raumalaiset sitä enää tee, vaan antavat noiden vanhain, harvinaisten maalausten kunnioittaa kirkkoansa. — Maalatuita tauluja kirkossa on viisi, niistä ehkä merkillisin eräs pieni taulu, jossa on kuvattuna miten pormestari Johnsson'in tytärtä härkäpari vetää hautaan. Taulussa on runomittainen kirjoitus, jossa ker-

[1]) Vrt. liitettä tämän kertomuksen ohella.

rotaan, että 1572 raivosi niin kova rutto kaupungissa, ettei ollut niin monta tervettä miestä, että olisivat voineet kantaa ruumiin hautaan, vaan sukulaisten täytyi se härillä vedättää. Muistotauluista mainittakoon suuri öljymaalaus kuvaava „viimeistä tuomioa“; siinä on vuosiluku 1733. — Puisia veistokuvia on: Marian, Lutherin ja Melanchtonin kuvat. Saarnastuolissa on vuosiluku 1625 ja sanotaan sen ennen olleen Tukholmassa Riddarholm'an kirkossa. Katosta riippuu suuri vaskinen kynttilänkruunu, erään Velanus'en lahjoittama; puheen mukaan 30:n-vuotisesta sodasta tuotu. Lehterin eli parven rinnassa on Apostolein ja muiden pyhäin kuvia, mitkä 1767 on maalannut „Jon. Bergman“. Jokaisen kuvan alla on runosäkeet. Esim. Stefanuksen kuvan alla:

„Stefanus kivill surmattiin,
häll' taivaan kunnia avattiin“.

Barnabbaan: „Myös väkivalda Barnaban
On saanut Marttyr kuolemaan“.

Paavalin: „Sen palkan pahan Paval sai,
ett bövell häneld pään pois löi“
j. n. e.

Edellä mainittu lähetyskunta on täältä kuvannut seuraavat muinaiskalut: Ehtoolliskalkin, vaskisen kastemaljan, pyhänsavun-astian, kuvia saarnastuolin laidasta, vanhan tuolin, vanhan abbotti-pu'un kuosin, Rauman vanhan lipun, kaupungin sinetin ja vanhan säästölaatikon. — Siihen aikaan kun Mellenius kirjoitti edellämainitun kertomuksensa, oli kirkossa vielä monia muinaisjäännöksiä, joita ei nyt ole.

Mutta Raumalla on ollut toinenkin kirkko, „Pyhän Kolminaisuuden kirkko“, joka luultavasti oli luostaria vanhempi. Kun Rauma paloi 1639 joutui tuo arvaten jotenkin uljas

temppelikin tulen uhriksi. Kuitenkin sen rauniot vieläkin näkyvät 2—3 sylen korkuisina kaupungin etelä-syrjällä. Se on ollut 15 syltä pitkä, 10 s. leveä, seinät 1½ s. paksut. Palo ei ollut sitä kaiketi hävittänyt, vaan oli siinä kauan aikaa ollut kattoholvikin paikallaan; ja Mellenius ihmettelee, ettei sitä jälleen käytettäväksi korjattu. Syynä siihen luultavasti oli se, että kirkko huokeimmin saatiin vanhasta luostarista, joka siihen aikaan oli ollut jauhoaittana.

Kun kuningas Kustaa I:n korjasi valtiolle luostarien maat ja omaisuudet, tehtiin Rauman luostarin tiluksista n. k. *Raumankartano* [1]); mutta kun kaupunki paloi v. 1538 Toukokuun 27 p. lahjoitti kuningas edellämainitun tilan kaupungille pappilaksi, palaneen sijaan. Kuitenkin vielä Kustaa II:sen Adolfin aikana puhutaan Raumankartanosta, mikä silloin oli jonakuna hevossikiö-laitoksena (stod-gång), ja vieläkin pappilan tienoilla erästä ketoa kutsutaan *tallinkedoksi*. Mahdollisesti pappila vasta 1639 palon jälkeen tähän muutettiin. — Kaupunki paloi taas 1682 kaikkineen, paitsi kirkko, jonka „Jumalan ihmeellinen sallimus varjeli“. Isonvihan aikana oli kaupunki niin hävinnyt, että siellä oli ainoastaan 7 porvaria ja 6 hevosta.

Raumalla on jo vanhimmista ajoista asti harjoitettu pitsien tekemistä; tämä toimi luullaan olevan perintöä luostarin ajoilta, mutta omituista on, miten se luostarista johtuu, sillä täällähän oli vaan munkkia. Mahtoivatko nuo pyhät isät niin akkamaisia toimia harjoittaa?

Kaupunki on vieläkin jotenkin yksinkertainen, useimmat rakennukset ovat aivan vanhanaikuisia. Muutamissa vanhoissa porteissa on vielä omituiset kahvat eli renkaat, jotka

[1]) Vrt. *Finska Adelns Gods och Ätter*, s. 290.

samassa tekevät soittokellon virkaa; niillä näet sisäänpyrkijä kolkuttaa porttia. Ennen olivat myös vahtimiehet niitä kolkuttaneet tulipalon sattuessa ja muissa hätätiloissa.

Usealla kaupungin talolla on vanha nimensä, joka taloa aina seuraa, omisti sitä min-niminen mies hyvänsä. Sellaisia on esim. Patola, Marela, Hauenkuono, Tosala, Tolvanen, Pajala, Iiski, Sipi, Rasi, Punki, Polttila y. m. Taloin asukkaita mainitessa sanotaan usein sekä talon nimi, että sukunimi; esim. Patolan Wahlroosi, Polttilan Silvaani j. n. e. — Polttila sanotaan olevan Rauman vanhimpia taloja ja on saanut nimensä siitä, että useat sen naapureista ovat palaneet. Kun joku rakensi talonsa Polttilan yhdelle puolen paloi se; toinen taas rakensi toiselle puolen ja sekin sattui palamaan j. n. e. Senpätähden rupesi huhu käymään, että tuo vanha naapuri naapureitansa polttaa, ja siitä nimi „Polttila“ [1]).

Rauman pitäjällä Lahden talon vainion syrjässä on kalliopiirustuksia, vaikk'eivät juuri vanhoja; siinä on laivan

---

[1]) Rauman muka yksinkertaisia tapoja pilkataksi kerrotaan muualla, että kun Raumalaiset näkevät jonkun naapurinsa pöydällä kaksi kynttilää palavan, arvaavat he siitä, että naapurilla on vieras ja silloin kaikki rientävät hänen luokseen vierasta katsomaan! Toinen juttu kertoo, että Rauman rumparit markkinan alkaissa rumputtavat:

Tänäpänä tulevat,
Tulevat Rauman marknat.
Porrrvarit kokohon,
Porrrvarit kokohon,
Sianliha etehen,
Makkara kätehen j. n. e.

Toim. muist. Joulukuussa 1879 jättivät ylioppilaat A. Sunell ja J. Sjöros Muinaismuisto-Yhdistykselle kokoelman paikkainnimiä ja muinaismuistoja Rauman pitäjästä. Siinä on luettelo Rauman talojen ni-

ja ankkurin kuva, kirjaimet *EWI* ja vuosiluku *1789;* ne ovat jalan korkuisia. Kallio on noin neljännes virstan päässä meren rannasta.

Äyhän talossa säilytetään vanha riimusauva, 6 korttelia pitkä, $1^1/_2$ tuumaa leveä; merkit eivät ole aivan samallaiset kuin useissa muissa riimusauvoissa; vuosilukuja siinä on useampia, vanhin niistä 1696. Saman talon puutarhaa kaivettaissa on löydetty 1 tuuman paksuinen kappale punertavaa kiveä, mikä näyttää olevan puolisko neliökorttelin suuruisesta kappaleesta; tässä on vuosiluku *1696* ja kirjaimet *ZIZ* (212?). Lieneekö kivi ollut haudanmerkki, vai joku muu?

2. Lappi.

Lapin pienemmoinen pitäjä on Rauman pitäjän itäpuolella. Maa on jotenkin samallaista kuin Raumalla; kallioita ja kukkuloita kohoilee siellä, täällä. Kirkon kohdalla on metsäinen korkea vuori, Simasalo, jonka mereltä Raumalle tulijat kuuluvat ensimäisenä näkevän, kun maa rupeaa sinertämään. Pitäjän halki laskee pieni Lapinjoki, joka myös juoksee parin virstan pituisen Saarnijärven läpitse.

Pakanuuden aika. Monet nimet, joihin lappi-(lap)-sana yhdistyy, arvataan Lappalaisista alkunsa saaneiksi, ja pidetään niitä todisteina siitä, että Lappalaiset ovat ennen niillä tienoilla asuskelleet, missä sellaisia nimiä tavataan.

---

mistä sekä lisätietoja *hiittenvareista.* Niitä on esim. joukko *Hareenvuorella* ja 2 *Retkenvuorella* Nihattulassa, *Hiittenvuorella* Sorkassa 1, *Isolla vuorella* Vuotilassa 2, Kollan Kuusiston „kotohaassa“ 4 ja „isossa vainiossa“ 2, Matolahden lähteellä Äyhällä 1, Mylly- ja Pruukkivainioissa Nihattulan Kaskistossa, Rapajärvellä Kollan Simulassa 2, Salijärven luona Vasaraisilla 2, *Tuitinvuorella* Kollassa 4, Silanterin niityn kalliolla Kulamaan Sunilla 3, *Vilonvuorella*, y. m.

Lappalaisten asumista täällä Lapissa siten todistaisi itse pitäjän nimi *Lappi*, ehkä muutamat lapinkielen mukaiset kyläin nimetkin, esim. *Kodiksami* [1]) ja *Kuolimaa*. On täällä muitakin outoja nimiä: *Kieri*, *Ruona*, *Rohdais*, taloja; *Narvijärvi*, *Turajärvi* y. m. — Narvijärven rannalla, Kuminanpään metsässä, on täällä muutamia jälkiä, jotka ehkä ovat Lappalaisten asuntojen jäännöksiä. Täällä näkyy pieniä ojanteiden sijoja, jonkatähden luullaan tässä peltosarkoja olleen; ja kansan puheen mukaan on täällä ennen ollut pappila ja kirkko, mutta kerrotaan, että *kerran ihmiset kaikki kuolivat ja kirkko hävisi*. Täällä ei kuitenkaan tiedetä mitään kristillisyyden aikaista kirkkoa olleen. Mutta mahdollista on, että nuo maassa näkyvät kehykset ovat lappalais-kodan jälkiä. Sillä luuloni on, että Lappalaiset kotaansa rakentaissaan — ainakin useissa paikoissa — loivat ensin multapenkereen eli kehyksen, ikäänkuin me rakennamme kivijalan, ja sen päälle laskivat kotansa aluspuut. Tuo penkere eli kehä esti sade-veden ja lumi-veden kodan laattialle juoksemasta. Tuollaiset jäännökset nyt näyttävät ikäänkuin siinä olisi peltotilkun tapaisia ollut (sellaisia olen muuallakin tavannut). — Oliko Lappalaisilla täällä ehkä joku jumalansa palvelus-paikka, ja kun Lappalaiset hävisivät, hävisi tuo „kirkkokin“, vai liekö taru „Hirmukuoleman“ muistoja?

Mutta heittäkäämme jo Lappalaisten jäännökset ja katsahtakaamme paljoa kau'emmaksi taaksepäin. On täällä liikkunut *kivikauden* kansaa, sen todistavat muutamat täältä löydetyt kivikalut; on kansaa *varhemman rautakauden aikuista*, sen rakentamia kivikumpuja, „hiittenvareja“, tavataan täällä.

[1]) Virkamiehet viime-aikoina ovat kirjoittaneet sen Kodiksmaa, mutta vanhoissa kirjoissa ja kansan kielessä kuuluu se Kodiksami. Huomattava on, että näillä seuduilla „d“-kerake lausutaan jotenkin säännöllisesti.

Raumalta päin matkustaessamme, tulemme ensin Kullanperän kylään; tämän kylän tiluksilla, virsta matkaa kylästä, on suolla *Hiittenkallio*, kalliolla [XII] *hiittenkiuas;* en sitä käynyt katsomassa, mutta sanottiin sen olevan useamman sylen suuruinen. Kuljemme tästä Murtamon kylään, jossa tapaamme taas [XIII] *hiittenkiukaan* Mikkilän *Isonniitun mäessä;* tätä kiuasta on pahasti mullastettu. Mennäänpä tästä pari sataa syltää eteenpäin, Kartanon talon viereen, korkealle *Häilänvuorelle.* Siellä taas tapaamme sileällä kalliolla vierekkäin kolme [XIV—XVI] *hiittenkiuasta,* joista kaksi ovat 12 kyyn. läpimitaten ja 2 kyyn. korkuiset; kolmas 6 kyyn. läpim. ja kyynärän korkuinen. Eivät nämäkään ole aivan koskemattomia. Kallio, jolla ovat, on niin korkea, että siitä on avara näkö-ala yli koko seudun ja siinä on nuorisolla tapana polttaa helavalkeita.

Iso ryhmä hiittenkiukaita on Kivikylän takana Saarnijärven rannalla korkeanlaisilla kallioilla. Kun Huilun talosta mennään noille kallioille, tavataan ensin, lähellä niitun rantaa [XVII, XVIII] kaksi pienenmoista *kiuasta* vierekkäin. Vähän matkaa näistä on taas kolme vierekkäin; niistä on yksi [XIX] *kiuas* 15 kyyn. läpimitaten, mutta matala, pari, kolme kivikerrosta. Toinen [XX] *kiuas* on pitkänsoikea, 50 kyyn. pitkä, 15 kyyn. leveä, 3 kyyn. korkea; tämän pitkän kummun alla on varmaan monta hautaa. Kolmas [XXI] *kiuas* on 15 kyyn. läpimitaten, 2 kyyn. korkea. Näiden ja järven välillä, 10 sylen matka näistä, on [XII] *kivcystö,* ikäänkuin hajonnutta kiviaitaa neliön muodossa; sen sivut ovat noin 10 kyynärän pituiset; kaksi sivua näkyy aivan selvään, toiset kaksi epäselvemmin. Keskellä on kasa pieniä kiviä. Tämä ollee lappalais-kodan pohja, eikä hiittenkiuas. Noin 16 syltä tuosta eteenpäin on [XXIII] *hiittenkiuas,* pahasti hävitetty; näyttää olleen 10:kunta kyynärää läpimitaten. Puoli-

sataa syltä tästä taas on [XXIV] pieni *kiuas*, 7 kyyn. läpimitaten, tuskin kyynärän korkuinen. Taas 10 sylen päässä on [XXV] *kiuas* 10 kyyn. läpim.; tätäkin on pahasti pidelty. 5 syltä tästä eteenpäin on [XXVI] uljas *kiuas*, 30 kyyn. läpim., 4 à 5 kyyn. korkea. Tämän keskelle on kaivettu syvä kuoppa, ja sen pohjalla selvästi näkyy kiviliuskoista eli laa'oista laadittu 4 kyyn. pituinen 2 kyyn. levyinen *arkku;* sivuissa ja päissä olevat laa'at ovat 2 à 3 korttelin korkuiset; myös päällystä oli ollut laa'oilla peitetty. Huilun talon väki tiesi kertoa, että muutama vuosi sitte oli tätä kiuasta eräs herra kaivattanut, ja että hän tuosta paasiarkusta oli luitakin löytänyt. Lieneekö tutkija jo huomionsa yleisölle ilmaisnut. Noin 30 sylen päässä tästä on taas [XXVII] isonmoinen *kiuas;* sitäkin on pohjia myöten kaivettu, mutta ei siinä näy mitään arkkua. Pari sataa syltää tästä eteenpäin tavataan [XXVIII] *hiittenkiuas*, 12 kyyn. läpim. ja 2 kyyn. korkea. Parin kymmenen sylen päässä tästä [XXIX] *kiuas*, edellisen kokoinen; keskellä pieni syvänne, nähtävästi arkun tukkuun valahtamisesta syntynyt.

Sata syltä tästä eteenpäin on [XXX] sileällä kalliolla *neliskulmainen kiviroukkio*, 33 kyynärää pitkä, 30 kyyn. leveä ja kyynärän paksuinen. Kivet tässä ovat saman kokoiset kuin ne, joista hiittenkiukaat ovat kootut. Vaikea on päättää, mikä tarkoitus tuollaisella rakennuksella on ollut. Jos tämä olisi rauenneiden kiviseinäin jäännös, niin luonnollisesti olisi syrjillä eli seinäin sijalla paksummalta kiviä, mutta tässä on kauttaaltaan yhtä paksulta. Kivikon säännöllisyys, suorat kulmat, suorat sivut ja ylimalkainen tasaisuus näyttää kyllin todistavan, ettei se ole luonnon muodostama, vaan ihmiskätten kokoama. Kansa sanoo tätä kirkonlaattiaksi, ja koko tätä kallioa nimitetään *Kirkonlaattia-kallioksi.* Taru kertoo, että ennen hiidet ja ihmiset rupesivat kilvan kirkkoa

rakentamaan; ihmiset nykyistä Lapin kirkkoa, hiidet tänne kalliolle. Ihmiset saivat kirkkonsa ennen valmiiksi ja tuosta hiidet suuttuivat niin, että sysäsivät kumoon koko te'elmänsä, ja siitä on tuo „kirkonlaattia"-kivikko syntynyt. Kiukuissaan rupesivat hiidet vielä ihmisten kirkkoa kohden suuria kiviä heittelemään; yksi niistä on vielä pappilan tienhaarassa, toinen Wahalan aitan takana, y. m. Näin taru. Tämän „kirkonlaattian" ympärillä on vielä viisi hiittenkiuasta; niistä

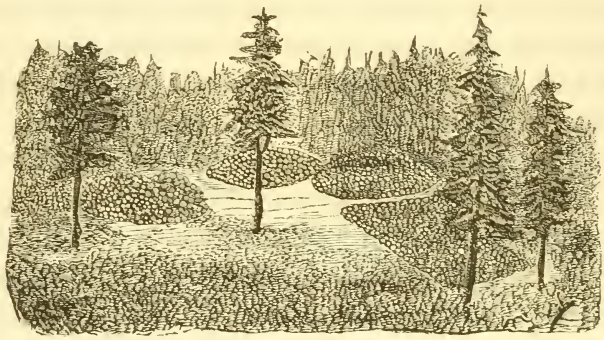

3. Hiittenkiukaita ja „Kirkonlaattia" Saarnijärven rannalla Lapissa.

kolme [XXXI—XXXIII] *kiuasta* on 12 kyyn. läpimitaten ja 2 kyyn. korkeita. Toiset muutaman sylen päässä näistä [XXXIV, XXXV] ovat edellisiä vähä pienempiä kiukaita. — Näillä kallioilla on siis noin $^3/_4$ virstan matkalla 19 hiittenkiu'asta; arveltiin niitä tässä mäessä enemmänkin olevan, mutt'ei oppaani niille osannut. Kaikissa paikoissa ei ole ollut kiviäkään aivan lähellä, vaan on niitä nähtävästi täytynyt loitommalta kantaa.

Hiisiä [1]) sanotaan asuneen myöskin Kuolimaan kylän

[1]) Tämän kihlak. etelä-osassa sanotaan myös hiisiä monikon nimennössä *hiitteet*, osanto *hiitteitä*, ann. *hiitteille* j. n. e.

Wihtilasvuorella taikka vuoressa, mutta ne eivät ole jälkeensä jättäneet muita muistoja kun — lehmiä. Kerrotaan, että hiisillä oli täällä uljaita sarvittomia lehmiä, jotka päivillä kävivät samoilla laitumilla, missä Sukkalan kylän lehmät, ja joita juottivat samasta joesta, mutta öiksi ne aina otettiin vuoreen. Kerran sekaantui hiisien lehmä Sukkalan lehmäin joukkoon ja oli niiden joukossa yön; hiidet eivät enää huolineet siitä, kun se oli „kristikansan“ lehmäin seurassa ollut; lehmä jäi siis talon hyväksi, ja siitä ovat nutulehmät saaneet alkunsa — mailmassa!

Käykäämme nyt katselemaan myöhemmän rautakauden jäännöksiä eli esi-isäimme hautakumpuja. Näitä tapaamme ensiksikin Wahalan kestkievarin kartanon vieressä, Lapinjoen rannalla, korkealla kummulla, jolla on nimenä *Huhdanniskanpönkkä.* Tässä on kolme kivillä ympäröityä ja kivillä peitettyä kumpua. [XXXVI] Yksi niistä on 15 kyyn. läpimitaten, kehänä isommat kivet ja päällä kyynärän korkuudelta pieniä kiviä; [XXXVII] toinen, samoin isommilla kivillä ympäröity, on 15 kyyn. läpim., ja peitetty $1^1/_2$ kyynärän paksuudelta pienillä kivillä; [XXXVIII] kolmas on edellisten laajuinen, mutta siinä on kivipeitto epätasainen. Nämä hautakummut ovat siis hiittenkiuasten muotoisia, koska niissä on korkeampi kivikokous, jota tavallisesti ei ole myöhemmän rautakauden aikaisissa haudoissa. Niissä näet tavallisesti on vaan ympärillä kivikehä ja sen sisus joko aivan kivetön taikka matalalta peitetty pienillä, maanpintaan vajonneilla kivillä, kuten Köönikän mäessä Kokemäellä, Laukossa Wesilahdella, Wanaantaustalla Janakkalassa [1]) y. m. — Ensi silmäyksillä luulisi siis näitäkin hiittenkiukaiksi, mutta emme kuitenkaan voi niitä hiittenkiukaiksi otaksua; sillä näissä on nuo ym-

[1]) Katso *Historiall. Arkisto I:* 61—72.

päröivät kehäkivet paljoa suuremmat kuin sisällä olevat kivet, ja paikoin on kehäkivien ja sisällä olevain kivien välillä kivetön loma; tällaista rakennustapaa en ole missään hiittenkiukaissa tavannut. Ja paitsi näitä on samalla mäellä [XXXIX] kymmenkunta hautakuoppaa, sellaisia kuin useissa myöhemmän rautakauden aikaisissa kalmistoissa tavataan, esim. Kalvomäessä, Äimälässä, Käräjämäessä, Pappilanmäessä y. m. Paitsi näitä todisteita, jutteli Wahalan vanha isäntä, että hän kartanon tilalta on hävittänyt useita tuollaisia „kivivareja“, ja että ainakin yhdessä oli huomattu maan alla, noin kyynärän syvyydellä kiviliuskoista laskettu, kolmen kyynärän pituinen ruumiinarkun tapainen laatikko. Mutta niissä hiittenkiukaissa, joissa tuollaisia arkkuja olen tavannut, eivät ne ole missään maanpintaa syvemmällä; tähän katsoen voipi otaksua, että vanhemmalla rautakaudella tavallisesti ruumis laskettiin maanpinnalle, useimmiten kalliolle, missä vaan sellaisia oli; siinä ruumiin ympärille laa'oista laadittiin kotelo ja sen päälle sitte kerättiin kiviroukkio. Kuten tietty, tavataan usein hiittenkiuasten pohjalla hiiliä ja tuhkaa, — jotka ovat syntyneet joko ruumiin polttamisesta, taikka „peijaisissa“ uhraamisesta, — mutta niitäkään ei liene tavattu syvemmällä maassa [1]). Myöhemmän rautakauden haudoissa taas tavataan kuoppa, muutamissa niissäkin kivistä laadittu arkunmoinen, muutamissa palkeistakin; toisissa kuopissa taas ei tavata muuta kun hiiltä ja tuhkaa. Kun siis tässä on

[1]) Senjälkeen kun katsastelin Loimaan kihlakunnan muinaisjäännöksiä, oli Harjavallassa Wiasvuorella perinpohjin hävitetty yksi hiittenkiuas tiilihautarakennukseen. Menin tuota sijaa vielä tarkastelemaan ja huomasin siinä olevan noin $^1/_2$ tuumaa paksulta hiiltä, ikäänkuin palaneita koivunkuoria ja tuhkaa, mutta jos parinkin tuuman syvyydelle kaivoi, tuli heti vastaan valkea, koskematon hieta. Samaa huomasin Kiukaisissa erään kiukaan sijalla.

arkku tavattu maan sisässä, niin voinee täydellä syyllä otaksua, että Waholan vierustalla olevat hautakummut ovat myöhemmän, eikä varhemman rautakauden aikuisia [1]).

Muita hautakumpuja on täällä edellämainitun Wahalan talon ja pappilan välisessä vainiossa. Täällä on juuri Lapinjoen rannalla, veden pinnasta mitaten noin 8 sylen korkuinen mäkitönkkä, noin parin kapanalan suuruinen. Kummulla on [XL] *hautoja ympäröivä kivikehä* 10 kyyn. läpimitaten. Tämän vieressä on vähän vähempi [XLI] *hautakehä;* siinä kivikehä ei ole aivan selvä, näkyy vaan paikkapaikoin. Samalla kummulla, kehäin ulkopuolella on useita hautakuoppia (köyhän kansan hautoja?). Pari kymmentä syltää maalle päin tästä rantatönkästä, on taas [XLII] *ympyräinen hautakehä* pienellä mäellä Wahalan riihen päässä. Se on 17 kyyn. läpimitaten ja keskellä kasvaa nyt suuri kuusi. Tässä samassa vainiossa on useita pieniä mäkikunnaita ja melkein kaikilla niillä näkyy hautakuoppia. Pappilan saralla eräs mäkikumpu kutsutaan [XLIII] *Ruotsinmullaksi;* siinä myös näkyy useita hautakuoppia. Tuo nimi johdattaa ajattelemaan, että siihen on Ruotsalaisia „mullattu", mutta milloin ja miksi? — Varmana voinemme pitää, että nuo ensin mainitut, kivikehillä ympäröidyt haudat ovat pakanuuden aikaisia; eiköpä myös viimemainitutkin olle saman aikaisia. Kuitenkin vasta silloin, jos niistä löydetään

---

[1]) Koska suvella 1879 sekä Käräjämäen haudoista, että Kukonmäen hautakummusta Eurassa on löytty varhemman rauta-ajan kaluja, niin on mahdollista että tekijä tässä on päätöksissään erehtynyt. Ylipäänsä ei voi nykyisten tietojen mukaan suomalaiseksi arvata hautaa, joka on kivirauniolla tai multakummulla merkitty. Kuitenkin on huomattava että tekijä käyttää nimitystä „hautakumpu" milloin puhuessaan yksityisestä hautamerkistä, milloin koko mäestä, jolla hautoja tavataan. *Toim.*

jotakin muinaiskaluja, voidaan niiden ikä tarkemmin rajoittaa.

Vielä kolmannessakin kohden näkyy täällä [XLIV] *vanhoja hautoja*, *Haudan* talon maalla, puolen virstan päässä talosta, *Hokantahtumin* [1]) vainion syrjässä mäessä. Tässä näkyy joukko hautakuoppia ja paikoittain myöskin niitä piirittävää kivikehää jotenkin laajassa piirissä. Nämä näkyvät epäselvästi, sillä paikan peittää tiheä kuusi- ja katajapensasto.

Maan entisen vetisyyden osoitteena on täällä Ruonan kylän suolta kuokatessa löydetty katiskan liisteitä, veneen kappaleita ja palaneita kantoja syvältä suosta. Samoin on Haudan talon Hakaniitussa usein niitettäessä viikatteen terään tarttunut katiskan liisteitä.

Kristillisyyden aika. Koko katolisuuden ajan, ja vielä kappaleen uudempaa aikaakin, kuului Lappi Rauman yhteyteen; siitä se eroitettiin 1638 paikoilla, vaikka siellä ennen jo luullaan pari pappia olleen [2]). Kirkon vanhin arkisto on palanut pappilassa v. 1818; siinä ovat vanhimmat tiedot seurakunnan oloista hukkaan menneet. — Edellä on kerrottu, miten ihmiset nykyistä Lapin kirkkoa ja hiidet Saarnijärven rannalla kirkkoaan kilvassa rakensivat. Toinen taru kertoo, että kirkko aiottiin rakentaa Sahanummelle, mutta hirret aina öillä menivät siihen, missä kirkko nyt on. Kirkko on puusta rakennettu saman tyyliseksi kuin vanhimmat maamme kivikirkot, jyrkkäkattoiseksi; sen iästä ei ole varmaa tietoa. Siellä olevista vanhoista jäännöksistä mainittakoon: 6 puusta tehtyä pyhäin kuvaa, jotka nyt ovat sijoitetut kirkon porstuan lautaselle seisomaan. Niistä on Taidehistoriallinen lä-

[1]) Mitä kieltä tuo sana on?

[2]) Kts. *Åbo Stifts Herdaminne.*

hetyskunta kuvannut Marian ja Elisabetin tervehdyksen, sekä Pyhän Annan [1]). Myös on tämän kirkon tinainen kastemalja kuvattu. — Alttaripöydällä säilytetään $1^1/_2$ korttelin laajuinen, 1 tuuman paksuinen neliskulmainen silitetty kivi; sen iästä ja merkityksestä ei tiedetä. Saarnastuolilla on tavallinen tiimalasi; saarnastuolin laidoissa maalatuita evankelistain kuvia, lehterin laidassa apostelein kuvia. Kirkon porstuan seinässä on paperille painettu muistokirjoitus Kaarlo XI:nen kuolemasta (1693) ja Kustaa III:nen puhe, minkä hän piti valtiopäivillä Elok. 21 p. 1772. — Kirkkopihassa on kahdeksankulmainen kivinen aurinkokellon eli säijärin taulu patsaan päässä. Paarihuoneessa säilytetään tavattoman suuri, 2 sylen korkuinen ja puolentoista levyinen paperinen alttaritaulu, jolle vesimaalilla on „viimeinen tuomio“ sangen törkeästi kuvattu. — Tapulissa on kaksi kelloa, joista suurempi on valettu 1815. Pienemmässä on kirjoitus: *LAPPO Kyrko Klocka AF Des Forsambling upkjöbt Da Herr Erik Frideen War Kyrkoherden År 1747. Guten Af G. Meijer Stocholm.* — Toisesta kellosta oli kerran soitettaissa kieli irtautunut ja tappanut soittajan. Mies, jolle silloin soitettiin, oli muka eläessään ennustanut, että hän kuoltuaan miehen tappaa.

Asutustarinoita. Mitä aikaisemmin joku paikka on asutettu, sitä vähemmin siinä tavallisesti kerrotaan asutustarinoita, tietysti siitä luonnollisesta syystä, että sellaiset ovat peräti unhottuneet aikain pitkäin kuluessa. Vähä tiedetään asutustarinoita Lapissakin. Ainoa sitä lajia minkä kuulin, on seuraava: Mäentaustan kylässä oli vanhuuteen vaan kaksi taloa, joita kutsuttiin; *tuokalainen* ja *täkäläinen.* Näillä taloilla oli runsaasti maata; kun maan jako tuli, lu-

[1]) Katso liitettä tämän kertomuksen ohella.

pasivat „tuokalainen“ ja „täkäläinen“ maamittarille hevosen, jos hän panee heille vaan yhden manttalin veron. Mittari teki niin, mutta ei saanutkaan hevosta; sentähden hän suuttui ja piirsi kirjaansa Mäentaustan talot useammaksi manttaliksi.

Löytöjä. Ylipäänsä kuulee puhuttavan paljoa useammasta löydetystä tahi muuten säilyneestä muinaiskalusta, kuin mitä käsiinsä saa. Syynä tähän on joko se, että löydettynä ollut kalu on taas hukkaantunut; taikka se, että on sellaisia omistajia, jotka eivät tahdo luopua omistamistaan muinais-esineistä, taikka vielä sekin, että joku löydöistä omiansa laskettelee. Kun tässä kertomuksessa löytöjä luettelen, asetan numerojärjestykseen ne kalut, mitkä olen käsiini saanut ja yliopiston historiallis-kansatieteelliseen museoon toimittanut, sekä arvokkaimmat niistäkin, mitkä olen nähnyt, mutta joista omistajat eivät ole luopuneet.

Mainitsen myös niistäkin, joista todenperäistä kertomusta kuulin. — Lapista sain:

1. *Oikokirveen* tahi taltan puolisko, rosopintainen, löydetty *Kodiksamin Utulan* tiluksilta. Luultavasti tämän toinen puoli on rohdoiksi jauhettu, koska tässäkin puolessa näkyy jälkiä, joista on jauhoa korrutettu.

2. *Poikkikirves* l. taltta, $3\frac{1}{2}$ tuumaa pitkä, leveämmästä päästä $1\frac{1}{8}$ tuum. leveä; löydetty Wahalan kestkievarin vierestä pellosta. Saman talon isäntä oli kivinavetan perustusta kaivaessaan löytänyt silmästä katkenneen *vasarakirveen* puoliskon, mutta se oli hukkaan joutunut. Sama mies oli myöskin pelloltaan löytänyt aivan vanhan aikuisen, noin $\frac{1}{2}$ korttelin vetoisen tinapullon; siitä ei hän malttanut luopua, koska luuli sen esi-isäinsä omistaneen. Pullossa ei ollut mitään kirjoituksia.

3. *Kourutaltta*, molemmat päät ovat olleet teroitetut.

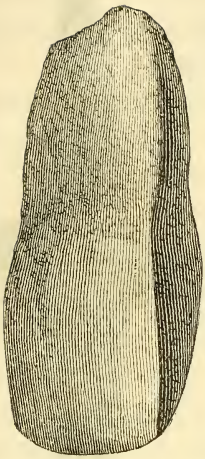

4. Kirves. $^1/_2$.

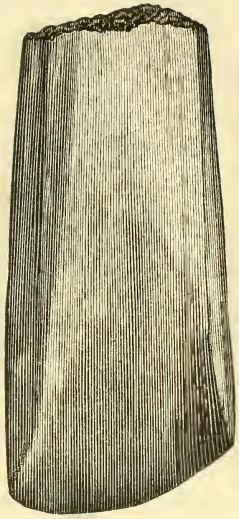

5. Kirves. $^2/_3$.

8. Reikätaltta. $^2/_3$.

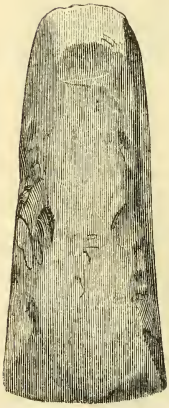

6. Kirves. $^1/_3$.

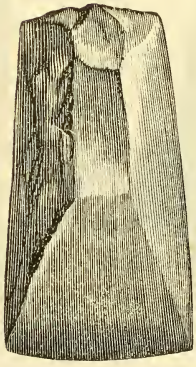

7. Tasataltta.

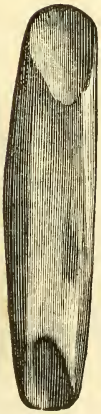

9. Kaksiteräinen reikätaltta. $^2/_3$.

Kivi-ajan aseita.

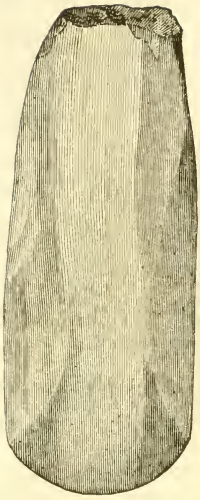

10. Kirves. $^2/_3$.

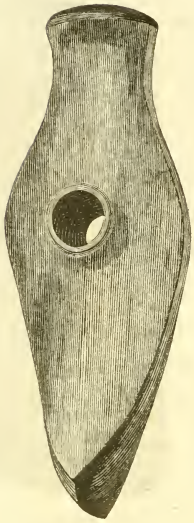

11. Vasarakirves. $^1/_3$.

12. Kuokka. $^1/_3$.

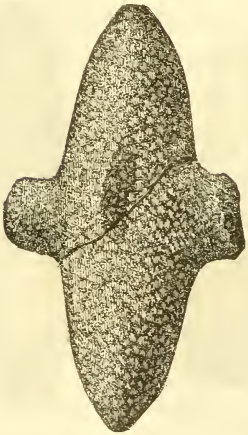

13. Puolitekoinen kuokka. $^1/_4$.

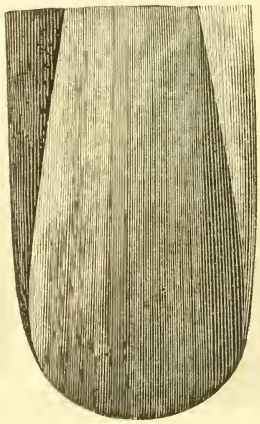

14. Reikätaltan terä. $^2/_3$.

Kivi-ajan aseita.

Tämän sain Samuli Impolalta Kullanperässä, mutta löydetty se on *Naarijoen* kylältä Eurassa.

4. *Vasarakirveen* (vrt. kuv.) puolisko suurinta lajia, silmästä katkennut; läpimitta reiän kohdalta ristiinsä $3^1/_2$ tuum., $2^1/_2$ tuum.; löytöpaikka tuntematon.

5. *Rakuunan pistuoli*, omituisella laukaisema-koneella: sytytysreiän vieressä on kymmenen pennin rahan kokoinen hammaslaitainen teräspyörä, jonka napaan kiinnitetty joutsi panee pyörähtämään, ja liikahtaessaan iskee pyörä kipinöitä piistä, mikä on pihdissä pyörän vieressä; joutsi vedetään jännitykseen erityisellä kammilla (veivillä), joka pistetään pyörän navan toiseen päähän, mutta laukaistessa siitä pois otetaan ja väli-ajat rippuu nauhassa liipasimen kaaressa [1]). Tämä ase on löydetty *Ala-Haudan* talon vainiolta kiven halkeimesta; vainiota sanotaan „trakuunatorpan maaksi".

3. Hinnerjoki.

Tämän perin pienen pitäjän maanlaatu on mäkinen ja kallioinen; mäkien välillä on pieniä järvilampia. — Kivikauden kansaa on täälläkin liikkunut, sillä useita kivikaluja on täältä löydetty; mutta kiinteitä muinaisjäännöksiä ei ole täällä tavattu. — Korven kylän Nakkilan talon Kivestenmäessä on *hiittenkirkko*, se ei ole kuitenkaan muu, kun parin kapan-alan suuruinen luonnon muodostama kiviraunio kalliolla. Niinikään on Takalan maalla *Hiittenvuori*.

Hinnerjoki kuului ennen Laitilaan. V. 1724 nimitettiin sinne ensimäinen pappi, ja samaan aikaan sai se kappelin oikeudet. Myöhemmin on se eri pitäjäksi hankittu. — Ny-

[1]) Puu, mikä tässä koneessa nyt on, on siihen jälestäpäin sovitettu. — Yliopiston museossa on tätä ennen tallella kirkkoherra H. Sundberg'in antama *vasarakirves*, löytty Saarijärvestä Lapinjoen suusta.

kyinen puukirkko on rakennettu 1755, muutettu tilansa verran 1799. Taru kertoo, että kirkko ensin aiottiin rakentaa *Rinnonmäelle*, ½ virstan päähän nykyisestä kirkosta. Siihen jo hirret vedettiin, mutta ne aina yöllä menivät nykyiselle kirkon paikalle Hinnerjoen rannalle; vaikka ne päivällä vietiin takaisin Rinnonmäelle, niin toisena aamuna ne taas olivat nykyisellä kirkonmäellä. Sentähden kirkko vihdoin siihen rakennettiin.

Näin nuoressa kirkossa ei tietysti voi olla mitään vanhoja muinaiskaluja, mutta jos olisi ollutkin, niin ne olisivat kaikki mailmalle levitetty, sillä tämän rovastikunnan päärovasti oli kerran kaikista hänen piiriinsä kuuluvista kirkoista määrännyt huutokaupalla myytäväksi kaikki kalut, mitä ei kipeästi kirkollisissa toimissa tarvita. Siten on täältäkin myyty tiimalasi, vanhat messukasukat, vanhat astiat y. m. Tuollainen säästäväisyys ei suinkaan ole kiitettävä; enemmän nuo vanhat kapineet kunnioittaisivat kirkkoa ja joskus historiaakin hyödyttäisivät, kun ne muutamat pennit, mitkä niistä saadaan. — Mainittakoon kirkon nykyisistä kaluista sievätekoinen hopeakalkki, sen laidassa on kaksi kalan kuvaa, pohjassa kullattu ristiinnaulitun kuva. Sen on tehnyt Uudessakaupungissa Bert Thorvijk 1781. Tornissa on kolme pientä kelloa; yhdessä on kirjoitus: *Anno 1697 till Hinnerjoki kapell Me fusit Ambrosius Ternantt.* — Tämä kello on siis vanhempi kuin seurakunta. Toinen kello on tehty Tukholmassa 1739; kolmas Uudessakaupungissa „Christopher Grönvallilda“ 1825.

Ensimäinen asukas Hinnerjoelle on kertomuksen mukaan tullut Turusta. Kun hän oli täällä hetken aikaa asunut ja sitte mennyt Turkuun käymään, olivat Turkulaiset kysyneet: miltä tuntuu siellä uudessa paikassasi eläminen? Kysytty vastasi: kyllä siellä muuten hyvä olisi, mutta se

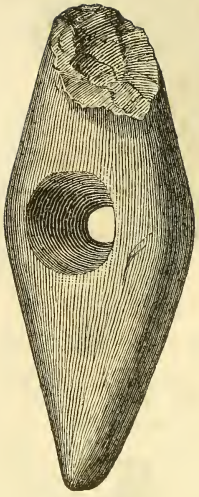

15. Kivinuija. $^1/_3$.

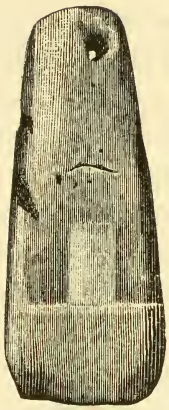

17. Taikakalu merikivestä. $^1/_1$.

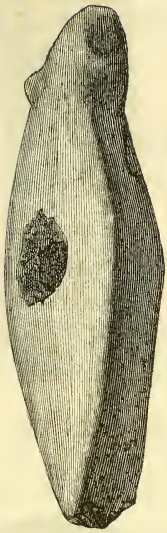

16. Kivi-ase. $^1/_3$.

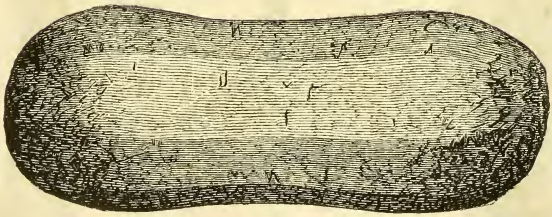

18. Kivi-ajan kovasin. $^2/_5$.

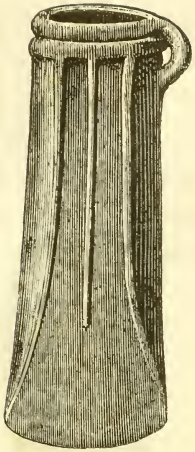

19. Reikäkeltti. $^1/_2$.

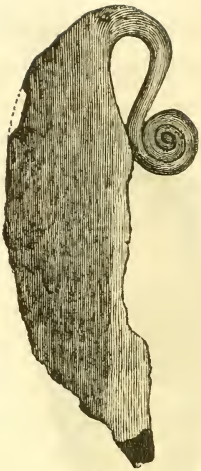

20. Veitsi. $^1/_1$.

21. Miekka. $^1/_6$.

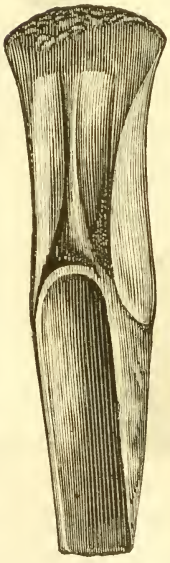

22. Varsikeltti. $^1/_2$.

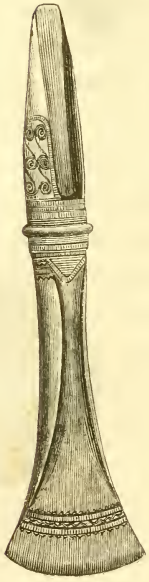

23. Varsikeltti. $^1/_3$.

Pronssi-ajan aseita.

koski niin *hinnertää.* Tuosta tuli nimi Hinnerjoki. Luultavasti tuo „hinnertäminen“ oli samaa kuin pauhaaminen eli kohina, mutta nykyään kansa ei enää tunne eikä käytä sellaista sanaa [1]).

Löytöjä. Hinnerjoen kylästä karttui kivi-aseita:

6. *Vasarakirveen* puolisko, silmästä katkaistu, toinen puoli jauhettu rohdoiksi ja laastariksi, tästäkin jauhoa korutettu; löydetty *Lukkalan* torpan maalta.

7. *Vasarakirveen* puolisko kaunista tekoa, niinikään silmästä katkaistu; löydetty *Uus-Mattilan* talon tiluksilta.

8. *Oikokirves* suurinta lajia, 5 tuum. pitkä, 2 t. leveä, poikkileikkaus neliskulmainen; lahjoitti painaja Lundén Hinnerjoen kylästä.

Molemmat täältä saamani veneenmuotoiset vasarakirveet olivat löydettäissä olleet eheät, mutta sittemmin rikottu monien pahain paranteiksi. Vielä kerrottiin monista pienemmistä ukonkivistä, mitkä oli jo kokonaan „pillereiksi“ pienennetty. Minua jo vähän arvelutti miten täällä tulevissa taudin kohtauksissa toimeen tullaan, kun olin koko suuren kylän „apteikin“ saanut laukkuuni, mutta sain toki kuulla,

[1]) Pilanvuoksi kerron, miten Hinnerjoen miehet viime köyhinä vuosina kaloja pyytivät. Nälkä kun näpisteli täälläkin ihmisiä, rupesi kaksi torpan miestä tuumimaan, millä tavalla saisivat kalat järvestä syötäväkseen. Keksittiinpä vihdoin seuraava keino: ukot kairasivat suurella vaivalla reiän pitkinpäin suureen hirteen, toinen mies lähti jalkatanossa hakemaan ruutia Uudestakaupungista; ruudilla täytettiin hirressä oleva reikä, lyötiin tulpat lujasti päihin ja hirsi laskettiin järveen. Kun nyt ruuti sytytyslangalla viritetään, halkaisee se hirren ja antaa sellaisen järäyksen, että kaikki kalat järvessä kuolevat ja kohoavat pinnalle, josta niitä saa vaan kauhalla koriin ajaa. Mutta — mitenkäs kävi, — kun ratkaiseva isku annettiin, oli pieni pihaus kuulunut, vesi vähä loiskahtanut, mutta ei yhtäkään kalaa näkynyt, ei kuulunut pinnalla. — Näin tyhjään raukesi tuo hauska keksintö!

että „Suutarin Tiinalla“ myös on kelpo kappale ukonkiveä, parannusvoimaltaan parasta lajia; en tietysti voinut olla niin tunnoton, että olisin vielä senkin mennyt laukkuuni houkuttelemaan.

4. Yläneen kappeli

Pöytyän pitäjää.

Salpausselänteeltä, Orihpään kankaalta, melkein samoilta lähteiltä kuin Aurajoki, alkaa myös Yläneenjoki. Juostuaan muutamia mutkia, laskee se Pyhäjärveen. Tuon joen varsilla, kangasmaisella „ylänteellä“ on Yläneen kappeli, „jota — niin kertoo Yläneläinen — Pöytyän pöllöt haukkuvat Tamppukappeliksi“, luultavasti siitä syystä, että täällä on kovia aikoja ollut elettävänä useimmin kuin naapurissa, niin että asukkaat ovat olleet pakoitetut tamppuleipää l. olkileipää syömään.

Pakanuuden ajalta ei ole täällä muita jäännöksiä kuin muutamia nimiä. Niin on Uudenkartanon saralla, kartanosta Orihpäähän päin suo, jonka nimi on *Hiitolaisten rahka.* Kerrotaan, että suosta on veneen kappaleita löydetty, ja niinmuodoin on se ennen ollut järvenä, mutta on kuivanut „sinä suurena poutavuonna“. Yläneen kartanossa on eräs niittu nimeltä *Lapinpirtti*, mutta ei ole täällä huomattu mitään lappalais-asutuksen jälkiä.

Olen ennen jo lausunut sen arvelun [1]), että Kokemäenjoelta kävi tie suoraan Köyliön, Säkylän, Yläneen ja Nousiaisten yli Turkuun. Täällä Yläneellä vielä näkyy jäännöksiä tuosta vanhasta tiestä, varsinkin soissa on porrastuksia kivistä ja puista. Säkylästä tulee se tänne Pyhäjärven etelä-

[1]) Maskun k:kunnan kertomuksessa.

päitse, menee poikki Yläneen Nousiaisiin Walpperin kulmalle ja siellä yhtyy taas nykyisiin teihin. — Tätä vanhaa tietä Yläneellä sanotaan *Sant Henrikin tieksi.* Lähellä Kolinummen kylää on tien vieressä tasainen, leveä kivi, jota sanotaan *Sant Henrikin pöydäksi;* siinä kertomuksen mukaan on apostolimme matkustaessaan syönyt; myös kerrotaan, että tätä tietä on ennen kuljettu *„tiirikan paarella“* (= parilailla l. purilailla). Kaksi seivästä eli riukua oli näet toisesta päästä hevosen valjaihin kiinnitetty, toiset päät laahasivat maata hevosen perässä ja niille kuorma laskettiin. — Mainitun tien varrella on *Lietsan* talo, siinä kaiketi on „lietsarin“ virkaa toimitettu ja siitä on nimi talolle saanut. — Että P. Henrikki tätä tietä Turusta kulki Kokemäelle, todistanee sekin, että tarinat Henrikistä tämän tien varrella, Köyliössä, Säkylässä, Yläneellä ja Nousiaisissa, ovat enemmän muistossa kuin muualla.

Kristillisyyden aika. Vaikka Yläne on pieni metsäkappeli, on siellä kirkko ollut jo hyvin aikaisin; jo pispa Bero Balk'in aikana, 1384—1412, tänne kirkko rakennettiin [1]). Kertomuksen mukaan on Yläneen ensimäinen kirkko ollut *Kimmanmäellä,* puolen penikulmaa kakoon päin nykyisestä kirkosta; paikalla ei kuitenkaan näy mitään rakennuksen jäännöksiä. Sittemmin on kirkko ollut *Kappelinniitun mäessä,* virstan päässä nykyisestä kirkosta; tällä paikalla näkyy selvästi kiviperustusta, joka osoittaa, että siinä isonlainen rakennus on ollut. Nykyiselläkin kirkon paikalla on ennen tätä kirkkoa ollut kirkko. Yläneellä nyt oleva puukirkko on rakennettu 1782. Siellä säilytetään yksi rautainen miekan kahva ja kärki; ne on löydetty kirkkomaasta hautaa kaivettaissa; miekka ei ole pakanuuden aikaisia, vaan on luulta-

[1]) Agrikolan luettelo. *Helsingius, Finlands Kyrkohistoria,* s. 156.

vasti jonkun Yläneen soturin ase myöhemmältä ajalta. Myöskin on täällä pronssinen pyhänsavun-astia, kolmihaarainen pronssinen kynttilänjalka, jonka kirkolle on lahjoittanut „vaimonsa suostumuksella Klaus Fleming 1665“. Saarnastuolin katossa on tänne haudattuin aatelisherrain vaakunoita.

Asutustarinoita. Yläneen säteri-kartanon alusta eli synnystä kerrotaan kummallinen juttu: Tällainen säteri piti ensin rakennettaman Loimaalle, Wesikoskelle [1]). Sinne jo laitettiin rakennus ja asetettiin siihen vouti eli „inspehtuori“, mutta *Prättäkitti*, joka oli jonkunlainen syöjättären kaltainen olento, tappoi voudin. Prättäkitti muutenkin noituili ihmisiä, muutti heitä sudeksi ja teki heille monia juonia. Kartanoon asetettiin toinen vouti, mutta Prättäkitti tappoi senkin, samoin kävi kolmannelle, neljännelle j. n. e.; vihdoin ei enää ketään saatu tuohon virkaan. Koko Wesikosken paikkaa ruvettiin nyt niin kauhistumaan, että siihen aiottu kartano rakennettiinkin tänne Yläneelle. Täällä määrättiin eli rajoitettiin kartanon maa-ala siten, että aamulla kaksi miestä lähti samasta paikasta käymään; heidän piti matkansa muodostaa niin, että illalla taas toisensa kohtasivat, täten syntyi piiri ja piirin sisällä oleva maa tuli kartanon alueeksi. Miehille oli luvattu hyvä palkka, että he ahkerasti astelisivat, ja kyllä he myös jalkojaan muuttivat, sillä he väsyivät niin, ett'ei illalla toinen mies jaksanut etsiä parempaa sijaa, vaan nukkui halkopinolle, toinen korjattiin vuoteelle höyhen patjalle; tämä nukkui niin, että siihen kuoli, toinen halkopinolta heräsi terveenä. Mutta asukkaat, mitkä tämän uuden kartanon tiluksilla ja tienoilla asuivat, pahaksuivat tätä valloitusta niin, että muuttivat Prunkkalaan ja asuttivat

[1]) Loimaan Wesikoskella oli Arvid Wittenberg'in kartano, nyk. *Kartanonmäki.*

siellä *Karviaisten* [1]) kylään; tästä kylästä ovat sitte Meri-Karvian Yli- ja Alikylä, sekä Karvian kappeli asukkaansa saaneet. Niin kerrotaan.

Juttu Prättäkitistä kuuluu kyllä kummalliselta ja tuntuu tuulesta otetulta, mutta tuskin vaan on sekään aivan tyhjästä syntynyt. — Ehkäpä oli tuo vouteja surmaava „Prättäkitti“ seudun sorrettu rahvas. Tiedetäänhän, että monessa paikassa talonpojat ankaruudella kostivat kartanoherrainsa kovuuden.

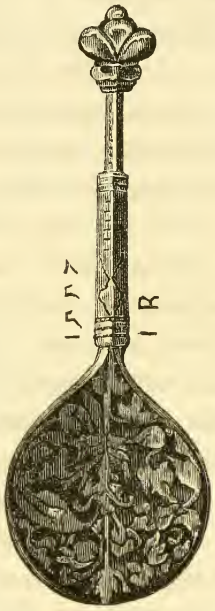

25. Hopealusikka v:lta 1557.

Yläneen säteri mainitaan kirjoissa ensi kerran v. 1381. Oli suurimpia maatiloja Suomessa [2]). Täällä on Pyhäjärven rannalla provessori Sahlberg-vainajan perustama mahtavan suuri ja kaunis puutarha nimeltä „Huvitus“.

Ennenkun heitämme Yläneen, kerromme vielä sen kätketyistä aarteista. Kerran Pramilan väki oli lehden teossa. Piiat lähtivät ennen ehtoota kotiin taikinaa sot-

[1]) Kertomuksessani Maskun k:kunnan muinaisjäännöksistä, on tämä nimi kirjoitus- tahi painovirheen takia tullut Harviaisten kyläksi.

[2]) *Lagus, „Finska adelns Gods och Ätter“* s. 155. Siinä luetellaan Yläneen kartanon omistajia. Vanhin tunnettu omistaja oli Djekn-suku. Klaus Djekn'in tytär Cecilia tuli naimisiin Pohjanmaan laamannin Klaus Flemingin kanssa ja niin tuli tämä maa-omaisuus Fleming-su'ulle. Eräs Jaakkima F. möi kartanon valtiohoitajalle Sten Sture vanhemmalle; tämän kuoltua otti sen kuningas Kustaa I ja möi Jaakkima Jaakkimanpoika Fleming'ille. Sitte oli tämä omaisuus monella Fleming'illä, väliin herttua Juhana III:nellakin, kunnes sen omistajaksi

kemaan, mutta eivät osanneetkaan, vaan eksyivät metsään. Kolme päivää kävivät he metsässä sinne tänne, niin tulivat erään kallion luo ja huomasivat, että sen halkeimista tippui ikäänkuin jääpuikkoja. Tytöt eivät tietäneet mitä ainetta se oli, mutta ottivat mukaansa, „niinkuin näytteeksi kotia“, yhden isomman ja yhden vähemmän puikon. Sitte heidän silmänsäkin avattiin, niin että osasivat kotiinsa. Mutta väsyksissä kun olivat tytöt, eivät viitsineetkään isompaa puikkoa kantaa, vaan heittivät sen metsään; pienemmän vaan veivät kotiinsa, jossa se heti hopeaksi huomattiin. Oitis lähdettiin etsimään kallioa, josta hopea oli saatu, mutta ei löydetty, eikä ole siitä mitään sen kovemmin kuulunut.

Kirkasvetisen Pyhäjärven ovat Yläneläiset huomanneet pohjattomaksi. Meni näet kerran Orihpään myllylähteestä härkäpari juomaan, kuuppasivat sinne, eikä heitä sen kovemmin nähty; mutta muutaman ajan perästä nähtiin samain härkäin ies Pyhäjärvellä kelluttelevan. Tuosta luonnollisesti huomattiin, ettei lähteellä ja Pyhäjärvellä ole pohjaa ollenkaan, vaan ovat ne samaa vettä kuin maan-alainen vesi; tämä maa makaa pelkällä vedellä niinkuin joku lautta. Epäilepäs tuota totuutta, niin lyödään sinut virren pätkällä: „Hän perust' voimallans, Maanpiirin sanallans, Juur *sulain vetten päälll*, Ett' se siin tulee sääll': Ei patsast' eik' muut' napaa, Ol' siin, vaan *virta vapaa*“.

---

v:n 1650 paikoilla tuli vapaaherra Lorents Creutz. Reduktionin aikana nostettiin kysymys tämänkin tilan peruuttamisesta, mutta se jätettiin kuitenkin omistajalleen. Ratsumestari G. Lybecker († 1730) oli naimisissa erään Creutz'in tyttären kanssa, ja niin tuli Yläne Lybecker'eille. Kartanon alle kuului 19 rajapiiri-taloa ja niin suurta määrää ei Suomessa ollut yhdelläkään muulla allodiali-tilalla; ennen kuului siihen myöskin n. k. Uusikartano, mikä nyt on Jägerhorn'ien omaisuutena. — Yllämainitusta Yläneen puutarhasta vrt. Åbo Tidningar 1850, n. 72.

Toinen taru kertoo, että kerran mies meni Pyhäjärven syvyyttä mittaamaan. Hän laski lankaa kaksi kerää, ei vielä pohjaa kuulunut; mutta silloin kuuli hän äänen järvestä huutavan: „mittaa ensin järven pituus ja leveys, kyllä sitte syvyyden saat tietä!“, s. o. järven syvyys on niin suuri kuin sen pituus ja leveys yhteensä.

Metsissä monessa kohden on „pakopirttein“ sijoja isonvihan ajoilta.

Paristа löydetystä kivi-aseesta, „ukonvaajoista“, kerrotaan, mutta nekään eivät ole enää saatavissa. Kertomuksen mukaan olisi toinen niistä ollut vasarakirves, toinen taltta.

5. Honkilahti.

Euran kappeli.

Pyhäjärven länsirannalla, missä Yläneen ylänne kallioisena, kankaisena jatkautuu, on Euran pitäjän kappeli Honkilahti. Paitsi suurta Pyhäjärveä, on täällä muutamia muita pienempiä järviä.

Pakanuuden aikaisesta vanhimmasta asutuksesta ei täällä näy jälkiä; ainoastaan muutamat nimet ja kertomukset siitä muistuttavat. — Hiisistä täällä Pyhäjärven ympäristöllä on paljo juttuja. Mestilän kylän kohdalla Pyhäjärvessä on *Kalasaari*, siitä käypi järvelle pitkä hietasärkkä, nimeltä *hiittenkari*. Tästä hiidet aikoivat Pyhäjärven ylitse sillan rakentaa, sen toista päätä tehtiin Säkylän puolella, mutta keskipaikka ei ehtinyt valmiiksi, ennenkun ihmiset tulivat hiitten töitä häiritsemään. Mannilan kylän kohdalla järvessä on kallio, nimeltä *Lintulaki*, sekin hiisien asettama. — Honkilahden kirkon lähellä on isonmoinen *Koskeljärvi* (Koskelojärvi); järven etelä-rannalta pistäytyy siihen noin 50 sylen

pituinen kapea niemeke, nimeltä *Pyhäniemi.* Tämän vastapäätä järven toisella rannalla on järvessä kallio, kalliolla kuutio-sylehinen kivi, jonka nimi on *Uhrattu* [1]). Taru kertoo, että hiidet aikoivat tehdä Koskeljärven ylitse sillan, mutta siinä puuhissaan kun olivat, käveli eräs ämmä järven toisella puolella ja nauroi hiitten toimelle. Tuosta hiidet suuttuivat niin, että tavoittivat ämmää suurella kivellä; se ei kuitenkaan koskenut ämmään, vaan jäi järvessä olevalle kalliolle ja sillä tavalla on „Uhrattu“ siihen tullut. Hiidet lakkasivat rakentamasta siltaa, mutta sen jäännöksiä on mainittu Pyhäniemi.

Satunnaista ei suinkaan olle, että tuossa järvessä tavataan kaksi paikkaa, kaksi nimeä, mitkä uskonnollisista menoista muistuttavat: „Pyhäniemi“ ja „Uhrattu“ (omituinen nimitys kielellisessäkin suhteessa). Voisi esim. ajatella, että kansa Pyhäniemeltä ruuhillaan lähti uhraamaan Uhratulle, ja että siinä jo tehtiin „pyhät“ valmistukset, koska Uhratun kallio on hyvin pieni, ja niistä toimista niemi sai nimensä.

Saman Koskeljärven rannalla *Kirkkalan* haassa on kalliossa *hiittenkattila;* se on runsaasti kahden korttelin syvyinen, kahden korttelin levyinen kolo, aivan kuin myllynkiven silmä. Kuten tietty, näytetään monessa paikassa „hiitten kattiloita“, mutta en missään ole tavannut niin säännöllisesti muodostunutta kuin tämä. Kun se on tämän jumalaistarullisen järven rannalla ja niin perin säännöllinen, niin näyttää olevan syytä luulla, ettei tämä hiittenkattila olekaan luonnon muodostama, vaan ihmiskätten tekemä, ja on kenties myöskin kuulunut uhritoimituksiin. Eikö tämä olle sellainen „el-

---

[1]) Tästä kivestä on ylioppilas Springert tehnyt kertomuksen ja piirroksen.

finmylly", jonlaisia, ehkä vaan parin tuuman avaruisia, Ruotsissa useissa kohden tavataan [1])?

Lappalais-asutuksen jälkiä luulen täällä olevan *Wiljamussuon* rannalla, Rättärin ja Rekolan maalla. Mainitun suon rannalla on korkeampi tönkkä, siinä näkyy ojanteita sekä sellaisia neliskulmaisia multakehiä, joita kotain sijoiksi arvelen (vrt. siv. 15). Kerrotaan, että mainitusta suosta on myös venheen kappaleita löytty.

Kristillisyyden aika. Kappelin oikeudet sai Honkilahti 1738. Sitä ennen olivat Euran papit täällä käyneet jonkun kerran vuodessa saarnaamassa ja luultavasti täällä silloin jonkinlainen rukoushuone oli. Nykyinen puukirkko on rakennettu 1759. Näin nuoressa, ja pienen seurakunnan kirkossa ei voi tietysti olla mitään arvokkaita muinaiskaluja. Mainittakoon tässä kuitenkin seuraavat: Iso, puusta veistetty ristiinnaulitun kuva, sellainen kuin melkein jokaisessa kirkossa on. Sylen korkuinen, 2 kyyn. levyinen paperinen taulu, siihen vesimaalilla maalattu keskelle ristiinnaulittu, ylähälle Jumala ja sivuille kuvauksia Raamatun historiasta. Toisessa saman kokoisessa taulussa on „viimeinen tuomio" kuvattuna naurettavan kömpelösti. Saarnasolan laidalla on tiimalasi, jonka päällä seisoo miehenkuva hajasäärin, kukko kädessä. Kirkon ehtoolliskalkki ansaitsee erittäin huomiota. Se on ulkoa ja sisältä kullattu; jalassa on kirjoitus munkki-tyylisillä kirjaimilla: *dessen. kelich. Ghif. hepne. Watmal. to. Zunte. hinrikes. altar. to. abo.* Ympäri jalkaa kiertävässä seppeleessä on kuusi pallon puoliskonmoista kupulaa, jokaisessa kupulassa kirjain; ne muodostavat sanan: *Ihesus.* Kalkin laidassa on sanat: *Hongilax kyrka tillhörig åhr 1790.* —

[1]) Sellaisia luulee Heikel myöskin tavanneensa Hattulassa. Ks. *Muinaisjäännöksistä Hauhon k:kunnassa,* s. 60 j. m.

Tämä kalkki on ennen ollut Euran emäkirkon oma, sieltä Honkilahdelle ensin lainattu, sitte lahjoitettu; mutta ei ole tietoa, mistä se on Euraan saatu. Yllä olevasta kirjoituksesta nähdään, että se alkuansa on lahjoitettu P. Henrikin alttarille Turun tuomiokirkkoon. — Tapulissa on kaksi kelloa, vähemmässä on seuraava kirjoitus: *Koska Kuletta Kumaiavan Ääneni kans helisevästi julkal* [?] *Astukat ylös Herran Wuorelle Jakobin Jumalan huonesehen. — Jumalalle kunniaxi on tämä kello kappalaisen Toimesta Hångilahden Seurakunnan Asuvaisten kustannuksella ostettu ja Stocholmissa Johan Jac: Mårtin påialta Walettu 1777.* — Suurempi kello on valettu 1781. — Kirkon arkistossa ei ole mitään merkittävää.

Asutustarinoita. Vanhimmaksi asutukseksi täällä sanotaan *Kolvan kulmaa.* D. E. D. Europæus'en mukaan on „kolva" syrjänin kielinen sana ja merkitsee kalavettä [1]). Tällaiset nimet näyttävät todistavan sitä mainitun tutkijan esiintuomaa mielipidettä, että ennen Suomalaisten tuloa tähän maahan, on täällä asunut muitakin Suomen sukuisia kansoja kuin Lappalaisia. — Nimestä päättäen on siis Kolvan kulmakunta ikivanha asutus. Tarun mukaan lähti Kolvan kulmalta kolme veljestä muualle asustamaan: yksi, Manni Mannilahan, toinen, Lella Lellasihin, kolmas, — — — ei muistettu enää mihin se meni.

Löydöistä muutamista kuulin täällä puhuttuvan, mutta en mitään käsiini saanut. „Ukonvaajan" oli ylioppilas Springert saanut Mannilan suutarilta, toisen Pietilän torpasta. Myös oli Kallionpään torpassa, sekä Kaskenmäen äijällä ollut kiviaseen kappaleita, mutta ne olivat hukkaantuneet. Täytenä totena kerrottiin, että noin 20 vuotta sitten, löysi Ro-

[1]) Ks. *Suomi II:n Jakso, 7:s osa*, s. 18. Tuollaisia nimiä tavataan Uralin vuoristossa; Suomessa Kolvanki Kuusamossa.

stedt'in Samuli Mannilan kylän kohdalta Pyhäjärven rannasta, sammalmättäästä leipäkyrsän kokoisen hopearenkaan, minkä hän sitte myi hopeasepälle. Selityksestä päättäen oli tuo rengas mielestäni ollut Isonkyrön Napujelta löydetyn hopeisen kaularenkaan kaltainen [1]).

6. Eura.

Pyhäjärven pohjaispäästä lähtee Eurajoki järven vettä kyytitsemään Pohjanlahteen. Joki juoksee ensin pohjaista kohden, mutta kun se Kiukaisten ja Kokemäen rajalla tapaa Salpausselänteen hietakankaat, pelästyy se tuosta niin, että on vähältä kääntyä takaisin; paikoittain se jo lyöpi mutkan etelään käsin, mutta meri, kaikkein virtain hauta, saapi sen kuitenkin juoksemaan länteenpäin; ja Wuohijoen kartanon kohdalla loppuu Eurajoki Pohjanlahteen. Tuon joen kahden puolen on Euran pitäjä. Se on jotenkin tasaista ja alhaista maata, pelloilla kohoutuu kuitenkin tiheästi pieniä kumpuja ja kunnaita. — Koska maa ylipäänsä täällä on alhaisenmoista jokilaaksoa, voipi sen laadusta jo

[1]) Koska tuon renkaan (kuv. 26) löytöpaikasta luultavasti ei ole likempää selkoa, tahdon tässä mainita, että sen löysi eräs tyttö sammalmättäästä Niemenmaa-nimisen mäen syrjästä, siinä toisten lasten kanssa leikkiessään. Löytöpaikka on pari virstaa länteenpäin Napujen kylästä ja Napujen tappelu-tantereesta.

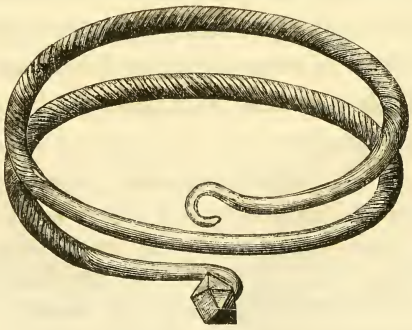

26. Rannerenkaaksi kierretty kaularengas.

päättää, ettei täällä ylimalkaan ole kivikauden jäännöksiä etsiminen [1]). En myöskään tavannut tämän seurakunnan piirissä yhtäkään hiittenkiuasta. Tosin kerrottiin, että Kauttuan metsässä, lähellä Lapin rajaa, on kiviroukkio nimeltä *Susivare*, jota hiitten tekemäksi sanotaan, mutta kertomuksesta päättäen on se vaan luonnon muodostama roukkio. — Siinä Pyhäjärven lahdelmassa, josta Eurajoki alkaa, on noin 500 kyyn. pituinen kivikko nimeltä *hiidensilta*, joka näyttää aivan aaltojen rikkomalta sillalta [2]).

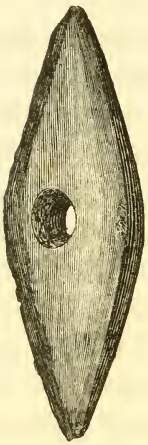

27. Kiviase. $^1/_3$.

Pakanuuden aika. Ei ole kivikautisia, mutta kyllä on sitä vastaan rautakauden aikaisia kalmistoja täällä niin runsaasti, että tuskin mointa joukkoa muualla tavataan. Lähdemme pitäjän yläpäästä alkaen luettelemaan huomatuita hautaus- ja löytöpaikkoja.

[XLV] *Nuoranteen* talon kartanon takana, *Myllymäessä* on joukko hautakuoppia; on myöskin jotakin vanhan-aikaista kampsua niistä löydetty.

[XLVI] Saman *Nuoranteen* kartanon alta, huoneiden perustuksia kaivettaessa, on esiin tullut muinaiskaluja. Lindström ja tohtori Ignatius [3]) kertovat, että tallin perustuksesta löydettiin koko rautapuku eli haarniska, tuota ei uskallettu

[1]) Yliopiston museossa on kuitenkin tallella *kaksi vasarakirvestä*, toinen Naarjoen kylästä, maamittari Cederin antama, toinen Kirjall. seuran kautta saatu, sekä varsireikäinen kummastakin päästä suippuinen *kivi-ase* (vrt. kuv. 27) Biörnihaudan kylästä.

[2]) Vrt. *Beskrifning öfver Eura Socken af G. J. Lindström, Suomi 1849*, s. 107.

[3]) Vrt. yllämainittu kirja ja *Historiallinen Arkisto III.*

kuitenkaan pitää, pelättiin sen omistajan suuttuvan, ja sentähden se kaivettiin taas maahan. Nykyinen Nuoranteen isäntä kertoi, että hän kerran kun pihansa veräjänpatsaita kaivoi maahan, löysi kaivoksesta *vaskilevyjä*, *renkaita*, *vitjoja* y. m. Löydetyille kaluille ei hän osannut mitään arvoa antaa ja sentähden ne kaikki ovat hukkaantuneet.

Kun kuljemme tästä virstan verran alaspäin, vasemman-

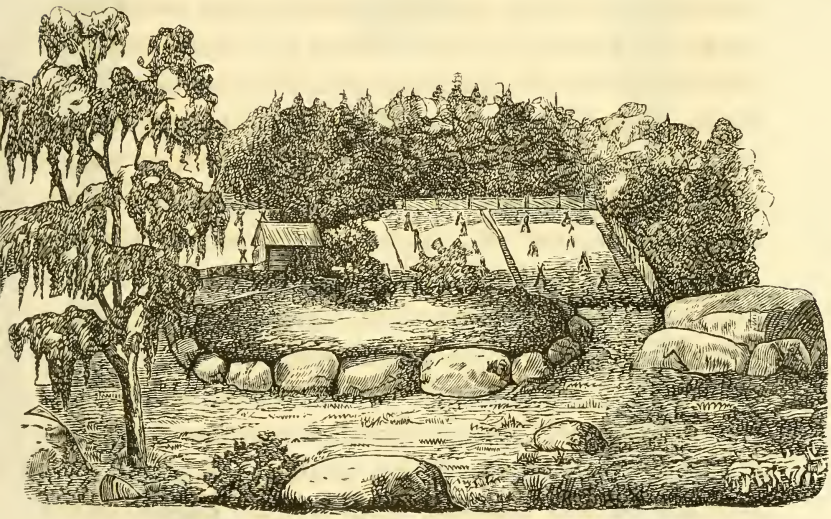

28. Hautakumpu Kukonmäessä.

puolista joen vartta, niin tapaamme [XLVII] *Kukonmäessä*, Ison Wahen vainiolla, kivillä ympäröidyn hautakummun; se on 1 kyyn. korkuinen, noin 14 kyyn. ristiinsä mitaten. 10:nen sylen päässä tästä on toinen kivikehä, noin 18 kyyn. ristiinsä mitaten. Nämä kummut ovat siitä huomattavat, että ovat ainoat täällä Eurassa, mitkä ovat kivikehillä ympäröidyt. Muissa paikoissa ei ole mitään merkkiä; haudat huomataan vaan siitä, että maanpinta on niiden kohdalta kuopalle las-

keunut. Kukonmäki on juuri Ahmasojan vieressä, noin 200 s. joesta.

Lainaamme tähän professori J. R. Aspelin'in kertomuksen noista haudoista, joita hän sittemmin syyskuussa 1879 kävi tutkimassa.

„Toisia jälkiä varhemmalta rauta-ajalta tapasin Kukonmäessä, joka on kiviperäinen nurmikohta Ison Wahen vainiolla, eikä paljon mäen nimeä ansaitsekaan. Keskellä tuota nurmikkoa oli kakun muotoinen kumpu, jonka kohta arvasi haudaksi. Kumpu, 14 kyyn. ristiinsä ja 5 kortt. korkea, oli ruohottunut niin että ainoastaan joku kivi pisti pinnalta näkyviin. Kummun juurta ympäröitsi kivikehä noin puolen kyynärän korkuisista kivistä. Oppaani kertoi että siinä luultiin olevan aarnihauta, jonka oli joskus nähty palavankin. Tuollaiset hautakummut ovat varsin tavallisia Skandinaviassa ja Ahvenanmaalla, mutta Suomen mannermaalta en tunne toista sellaista. Täällä ovat varhemman rauta-ajan haudat yleensä selviä kiviraunioita, joiden ainoana peitteenä joskus on sammalkerros. Kaakkoispuolella tuota hautakumpua oli siellä täällä nurmikossa hautasyvennyksiä samaa laatua kuin Käräjämäessäkin ja lounaasen päin kummusta oli erään suuren nykyjään ruudilla halaistun kiven ääressä toinen epäselvä kivikehä, jonka keskellä ei kuitenkaan voinut kumpua eroittaa.

Kukonmäen hautasyvennyksistä avattiin kolme. Myöskin niissä oli maa turpeen alla poltettua, mutta löytöä ei muuta saatu kuin kuonantapaista sulannutta ainetta sekä yhdestä haudasta, turvekerroksen alta, rautainen ja nivala padan tai muun astian hanka.

Pelosta että yllämainittu hautakumpu, jonka luultiin muka aarretta säilyttävän, ennen tai myöhemmin joutuisi aarteenkaivajain mullistettavaksi, tiedettä hyödyttämättä, päätin ryhtyä senkin sisältöä tarkastamaan. Saatua maisemakuva

kummusta ja sen asemasta (kuv. 28), alettiin purkaminen kerroksittain yli kaiken pinnan. Vaikka koko kumpu oli turvettunut oli se kuitenkin pääosakseen koottu kivistä, joista suurimmat pohjassa olivat useamman miehen pideltävät. Kivien välit olivat väkevällä mustalla mullalla täytetyt. Kes-

29. Kierros pronssilevystä. $^1/_1$.

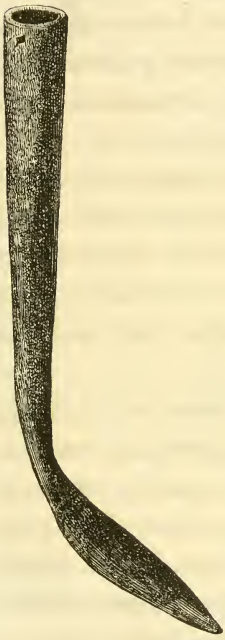

30. Keihäänkärki. $^1/_3$.

31. Keihäänkärki. $^1/_3$.

kellä kummun pohjaa oli tässäkin suuri, mutta matala maaperäinen kivi. Tuon kiven juurelta, sen länsi- ja pohjoispuolelta löytyi jotenkin runsaasti palaneen luun sirpaleita ja niiden ohelta kaksi rautaista keihäänkärkeä, joista toinen on suora, toinen koukkuun taitettu. Skandinavian rauta-ajan

haudoissa näet on varsin tavallista että aseet ovat tahalla taitetut tai rikotut ikäänkuin esikuvaksi kantajankin murtumisesta. Samasta paikasta löyttiin pienen linnun sekä pienen nelijalkaisen luita ja hajalla kummun pohjalta suurempia, nähtävästi lahonneita hevosen luita. Siellä täällä löyttiin tässäkin kummussa varsinkin länsisyrjältä samantapaista kuonaa, kuin äskenmainituissa hauta-syvennyksissä. Paitsi mainittuja löytöjä ei saatu muuta talteen kuin helmen muotoinen kierros pronssi-levystä. Se löydettiin kummun pohjoissyrjältä. Hiiltä tässä kummussa tuskin löydettiin nimeksikään. Tutkimuksen päätettyä läjättiin kumpu entiselleen“ [1]).

Virstan verta tästä luodepohjoista kohden on kauniin puiston peittämä [XLVIII] *Pappilanmäki*, 100 sylen päässä joesta, ½ virstaa kirkosta. Tällä mäellä on Euran kirkkoherran kartano, ja siitä on monet kerrat huoneiden perustuksia kaivettaissa löydetty muinaiskaluja, joista enemmän alempana.

Käymme nyt vähä taaksepäin, Wahen talon kohdalle. Siitä kun mennään joen ylitse, niin tavataan tuo suuri-aarteinen [XLIX] *Käräjämäki*. Se on lähes puolen virstan pituinen, noin 30 sylen levyinen ja 30 kyyn. korkuinen hietaharjanne, joka juoksee yhtäsuuntaisesti joen kanssa, noin 75 syltä kaukana siitä. Tämä mäki on Wahen, Osman eli Rappeen [2]) talon, sekä Krootilan kylän maalla, jonka vuoksi sitä Eurassa myöskin nimitetään näillä kaikilla nimillä. Lähellä mäen eteläpäätä on korkeain koivujen suojassa 12 kuutio-

[1]) *Uusi Suometar 1879*, n. 122 (lisälehti).

[2]) Osman talossa oli kamarineuvos Frans Johan Rabbe, joka hiljattain kuoli, syntynyt. Kylän kesken sanotaan taloa myös Rappeen taloksi. Euran kirkon arkistoon on kamarineuvos Rabbe jättänyt kertomuksen suvustansa. Hänen isänsä isänisä oli Norjan sodan jälkeen 1718 siirtynyt Suomeen.

kyynäräistä kiveä ympyränmuotoisessa piirissä; ympyrän läpimitta on noin 12 kyynärää. Kaikki kivet eivät enää näytä olevan alkuperäisessä paikassaan. Käräjämäestä on tohtori Ignatius antanut lavean kertomuksen ja maanmittari A. Wahlroos on siitä tehnyt piirustuksen, jotka ovat painetut Historiallisessa Arkistossa III.

Nimet „Käräjämäki“ ja „Tuomarin ympyrä“ heti mieleen johdattavat ajatuksen, että paikalla on ennen käräjiä pidetty, oikeutta istuttu; mutta varmaan ei kuitenkaan vielä tiedetä, ovatko esi-isämme paljaan taivaan alla oikeutta istuneet, kuten Ruotsalaiset. Vähä on maassamme tavattu sen nimisiä paikkoja ja vähä tunnetaan niistä kertomuksia. Toinen samanlajinen Käräjämäki ja Tuomarin ympyrä on Kokemäenjoen rannalla, Wuolteen vainiolla. Koska sitä ei ole kaivettu, eikä siitä siis mitään ole löydetty, niin ei varmaan voi sanoa onko siinä hautoja kuten tässä; mutta hyvin luultava on, että sekin on kalmisto. — Näihin katsoen voipi mielestämme hyvällä syyllä arvella, että esi-isämme ovat isiensä haudoille kokoontuneet tärkeistä asioistansa keskustelemaan ja riitoja ratkaisemaan. Tämä tapahtui luultavasti siitä syystä, että hautakummulla ollen olivat mielet vakavammat ja totisemmat, koska tiedetään, että isämme kuolleitaan suuresti kunnioittivat.

Koska esi-isäimme oikeusmenoista on jotenkin vähä tietoa, niin mainitsen tässä, mitä etelä Pohjanmaalla siitä kerrotaan. Ison-Kyrön pitäjän lounais-osatse käypi pitkä kangasmaa, ulottuen sen naapuripitäjästä Laihialta Ilmajoelle asti. Napujen kylän takana, *Tonolan* maassa, on tuolla kankaalla suuri kivikehä, niinkuin hajonneen kiviaidan raunio. Siitä kerrotaan, että kiviaidalla eli kehällä ovat istuneet tuomarit, kehän sisällä on ollut tuomittava. Jos tämä oli niin suuren rikoksen tehnyt, että se kuolemalla rangaistiin, niin

kukin kehällä istujista on ottanut siitä kiven ja rikollinen on paikalla kuoliaaksi kivitetty. Sellainen on kansan puhe.

Mutta kääntykäämme jälleen Käräjämäelle. Tuomarin ympyrästä noin 20 s. luoteesen päin, alkaa kaivanto, josta on sanomaton määrä hietaa vedetty. Ympyrän ja kaivannon välillä on pari pientä ympyräistä multakehää. — Mainittu hietakaivanto on useamman kymmenen sylen pituinen ja on se melkein katkaisnut koko harjanteen. Hietaa kaivettaissa on siitä löydetty, kuka tietääkään kuinka paljo muinaiskaluja, joista vaan harvat tiedemiesten saataville ovat tulleet. Seudun miesten kuulin juttelevan, että siitä löydetyistä vaskista on monia kappaleita valettu, *miekoista* ja *keihäistä* sirppiä, puukkoja y. m. sepitetty ja paljo siitä löydetyitä kaluja muuten hukattu. Hietakaivos on 2 à 3 sylen syvyinen. Sen sivut kohouvat jyrkkinä töyrinä, joista tavallisesti hietaa vieritetään, ja siten muinaiskalut tulevat esiin. Hieta on niin höllässä, että heikolla sauvalla voipi sitä vierittää suuret määrät. Erinomaisen hyvin näkee tässä maanladun pinnalta syvyyteen päin. Pinnalla on ohut turvekerros; sitte on tummaa, mullan sekaista hietaa; parin korttelin syvyydessä on parin tuuman paksuinen hiilikerros, joka samalla syvyydellä mustana juovana näkyy koko kaivoksen syrjässä. Vielä on parin korttelin paksuudelta tummenpaa hietaa, sitte alkaa vaaleampi hieta. Kaivoksen molemmissa syrjissä on maanlaatu samanlainen. Toisenlaisen huomion maanlaadusta tässä tosin sai tohtori Ignatius; hän tapasi 6 korttelin syvyydellä mustaa multaa ja sysiä. Niin voipi olla laita jossakin kohdassa, taikka yksityisessä haudassa, mutta yleensä näyttää maa tässä olevan sellaista kuin yllä mainittiin; sen voipi tässä nähdä niin selvästi kuin ainakin läpileikkauksesta kappaleen aineen laadun. Ne kalut, mitkä tästä on löydetty, sanotaan tavallisesti olleen 4 à 5 korttelin syvyydessä. — Jos

vielä luomme silmämme siihen hiilen paljouteen, mikä tässä löytyy, niin tuskin siitä voi muuta päättää, kuin että ruumiit tässä on poltettu ja että niitä on tähän haudattu sangen paljo. Mutta miten polttaminen kävi? Siitä on professori Aspelin, joka äskenmainitulla matkallaan kävi Käräjämäkeäkin tutkimassa, lausunut arvelun. Selvyyden vuoksi lainaamme tähän hänen kertomuksensa tuosta kalmistosta.

„Käräjämäki on täynnä hautoja. Se on pitkäläntä hietaharju, jonka keskellä on n. s. „tuomarin ympyrä", 12 noin kyynärän korkuista kiveä kehässä ja 13:as keskellä. Lähellä tuota ympyrää on kaksi multaista vallikehää, ikäänkuin jäännöksiä kahdesta hautakummusta, joiden pohja olisi keskikohdalta paljastettu ja multa ajettu tasaisesti kehälle. Muuten on mäen pinta täynnä hautasyvennyksiä, jotka pituudeltaan ovat poikki mäen, idästä länteen. Mäen kummastakin päästä on suunnattoman paljon hietaa ajettu ja Jumala ties' kuinka paljon hautoja hävitetty; pohjoispäästä on mäkikappale, tunnettu nimellä Osmanmäki, hiedan-otolla erilleen katkaistu. Tuon Osmanmäen ja Käräjämäen välillä on nyt kaksi torppaa. Vähän on enää Osmanmäestäkään jälillä. Sen keskusta on niin syvälle kaivettu, että pellot, jotka ennen ulottuivat mäen juurelle, nyt uhkaavat vieriä hautaan. Osman talon isännän sanotaan sentähden kieltäneen siitä hietaa ottamasta. Osmanmäellä kuuluu ennen olleen samallaisia hautasyvennyksiä kuin Käräjämäelläkin; nyt ei niitä enää näy soukilla ruohuttuneilla syrjillä, jotka vielä ovat jälillä, mutta turpeen alla näkyi itäsyrjässä olevan poltettu maakerros, josta kaivettaissa löytyi nytkin vaskisolitus, liuska hamppuvaatetta, jota vaskiputket reunassa ovat säilyttäneet, sekä pari veistä. Samassa itäsyrjässä mäen jälillä olevassa rinteessä oli vielä näkyvissä noin puolen kolmatta sylen levyinen ruohottunut vallitus, ikäänkuin tervahauta, jommoinen

se ei kuitenkaan voinut olla, sillä vallissa oli maa puhdasta. Tuosta Osmanmäen itävierteestä löydettiin viime kesänä se runsas määrä myöhemmän rauta-ajan muinaiskaluja, jotka provasti Rosengren silloin lähetti Muinaismuisto-Yhdistykselle. Niitä olivat talonpojat löytäneet hiedan-ajossa ja tuota ruohottunutta syrjää kaivaessa, siinä kun vielä silloin oli ollut hautasyvennyksiä näkyvissä".

„Käräjämäessä sanotaan paikan omistajan 1849 kaivattaneen 10—12 hautaa, mutta silloin ei löytty muuta kuin keihään kärki. T:ri Ignatius kaivatti siinä 1870 „useita hautoja" lounaspuolella tuomarin ympyrää ja sai kolmesta haudasta kaluja: kaksi pientä vaskisormusta, kaksi keihäänkärkeä, toinen ruodolla, toinen varsiputkella varustettu, sekä tuliraudan. Minä kaivatin Käräjämäessä 14 hautaa; ensimmäiset neljä mäen eteläpäässä, hietakaivoksen rajalta, toiset kymmenen pohjoisen hietakaivoksen ja tuomarin-ympyrän keskiväliltä. Muodoltaan nuo haudat olivat kaikki jotenkin samaa laatua. Syvennys maanpinnassa on noin 3 kyynärää pitkä, 1 ½ leveä ja ½ kyyn. syvä. Kohta turpeen alla oli maa poltettua, ikäänkuin olisi haudalla Manalaisille uhrattu, sitten nähtiin hiedassa palon jälkiä 5 tai 6 korttelin syvyyteen asti, luonnollisesta maanpinnasta luettuna. Siinä missä palon jäljet puuttuivat oli vaikeata arvata kuinka avaraksi hauta oli kaivettu, koko mäki kun on löysää hietaa, jonka paljastaan kosteus koossa pitää. Yksi hauta oli kokonaan hiilen ja tuhan sekaisella hiedalla täytetty, mutta siitä ei mitään kalua eikä luutakaan löytty; kolmessa haudassa sitä vastoin tuskin tuntui mitään palon merkkiä itse haudassa, mutta niissä löyttiin näytteeksi joku murunen palanutta luuta. Mäen eteläpäässä ei löytty kuin yksi pieni vaskikappale turpeen alisesta palokerroksesta eräässä haudassa. Toisessa hautaryhmässä löyttiin kolmesta haudasta hiukan kalua. Yh-

dessä oli pieni vaskinen kaarisolki, jonka rautaisen neulan ruosteesta villalankaa kävi näkyviin, sekä sieraimen katkelma (kuv. 34, 35); toisessa oli kaunis kahteen käppyrään kiertyneen lohikäärmeen muotoinen vaskisolki ja rautaiset keritsimet (kuv. 32 ja 33); kolmannessa spiralikierteinen vaskisormus (kuv. 36)".

„Nuo löydöt, varsinkin tuo mainittu kaarisolki, joka on rautakauden aikajaksolta ennen v. 450 j. Kr. s., todistaa että Käräjämäen haudat ainakin tällä kohdalla, tuomarinympyrän pohjoispuolella, ovat varhemmalta rauta-ajalta ennen Suomalaisten tuloa Suomenniemelle".

„Tuo hautojen luuttomuus on vaikea selittää. Palon merkit haudan sisässä sekä nuo muutamat kalkinkaltaiset luumuruset luulisi todistavan että ruumiit näissäkin haudoissa olivat poltettuja, samoin kuin varhemman rauta-ajan hautaraunioissa. Mutta jos poltetut luumurut hautaan koottiin, kuten mielisi otaksua, niin niitä pitäisi runsaammin haudassa löytyä, sillä ne nähtävästi eivät laho. Erään selityksen luulin löytäneeni tuohon kysymykseen. Käräjämäen harjun itäpuolella oli matalampi tasanko, jonka keskellä oli avara hietakuoppa. Tuon kuopan pohjoissyrjässä huomasin maakamaran alla puolitoista syltää levyisen ja toista korttelia paksun tuhkakerroksen, täynnä tuollaisia palaneita luusirpaleita, joita haudoista turhaan etsittiin. Tuhkakerrosta ulettui hietakuopan syrjästä vielä noin kahden neliösylen verta, mutta kalua siitä ei löytty, vaikka tarkoin etsittiin. En voinut muuta arvata kuin että siinä oli polttolavan asemapaikka, että siinä ruumiit toinen toisensa perästä oli poltettu. Kun luita tässä oli ylen runsaasti, niin kenties poltetun ruumiin luista vietiin ainoastaan vähäinen osa esikuvana vainajan kalujen ohella pyhään kalmistoon. Mainittava on tämän ohella että löydetyssä kalustossa ei voi huomata mitään valkean haittaa;

33. Keritsimet. $^1/_2$.

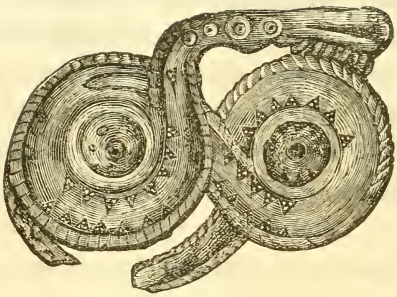

32. Vaskisolki. $^2/_3$.

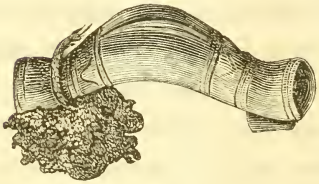

34. Kaarisolki. $^1/_1$.

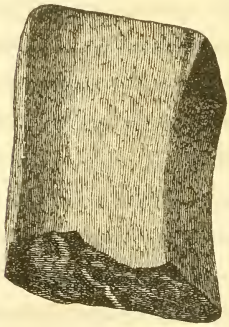

35. Sierain. $^1/_1$.

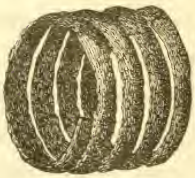

36. Spiralikierteinen sormus. $^1/_1$.

Varhemman rauta-ajan löytöjä Käräjämäestä.

37. Kilvenkupura. $^1/_2$.

38. Miekan katkelmia. $^1/_5$.

39. Miekan lappi. $^1/_5$.

40. Keihään kärki. $^1/_3$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

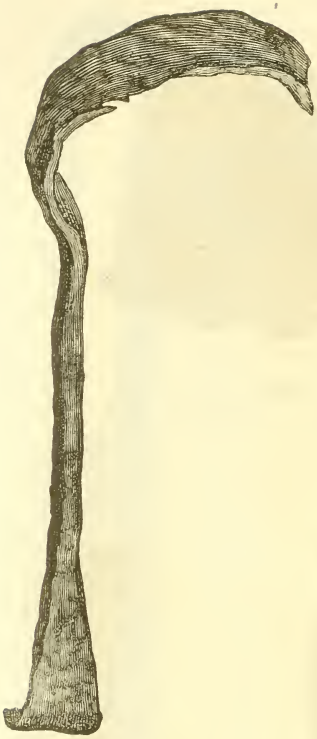

41. Keritsimien katkelma. $^1/_1$.

42. Keihäänkärki. $^1/_4$.

44. Keihäänkärki. $^1/_2$.

43. Kirves. $^1/_2$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

45. Vaskikattilan jätteitä. $^1/_4$.

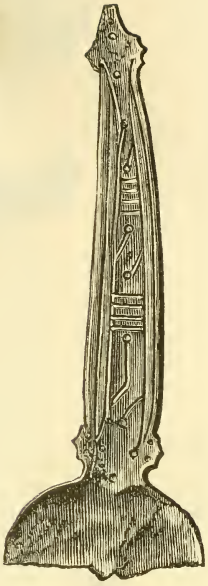

46. Luulusikka. $^2/_3$.

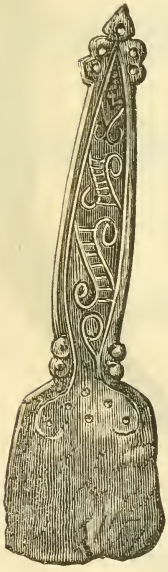

47. Luulusikka. $^2/_3$.

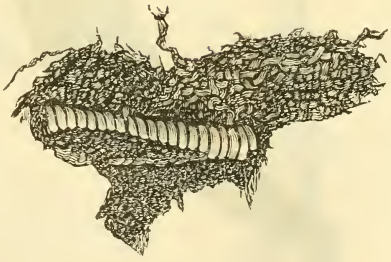

48. Vaskirenkailla koristettua hamppukangasta. $^1/_1$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

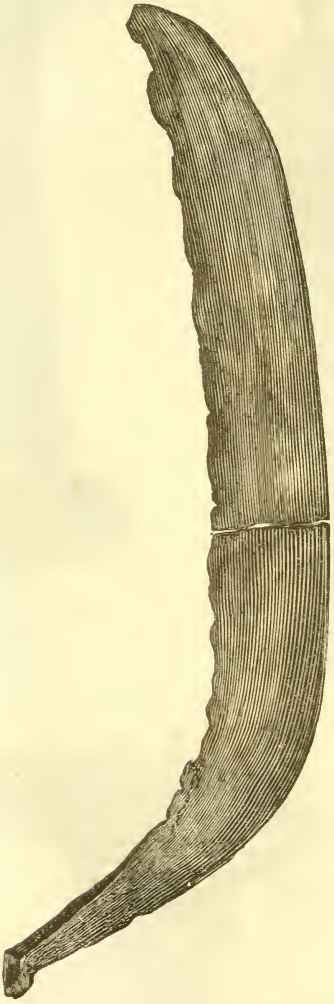

50. Sirppi. 1/2.

49. Viikate. 1/4.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

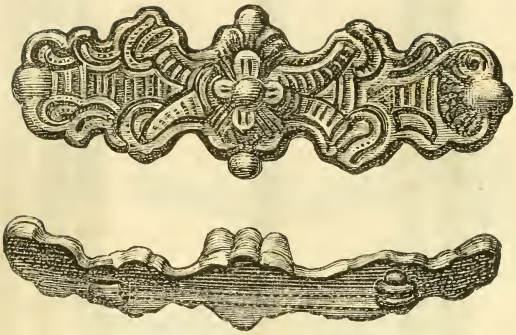

51. Tasavartinen solki. $^2/_3$.

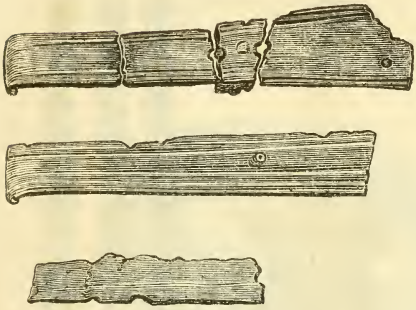

52. Solituksia. $^2/_3$.

53. Vaskivitja. $^2/_3$.

54. Helykoristus. $^1/_3$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

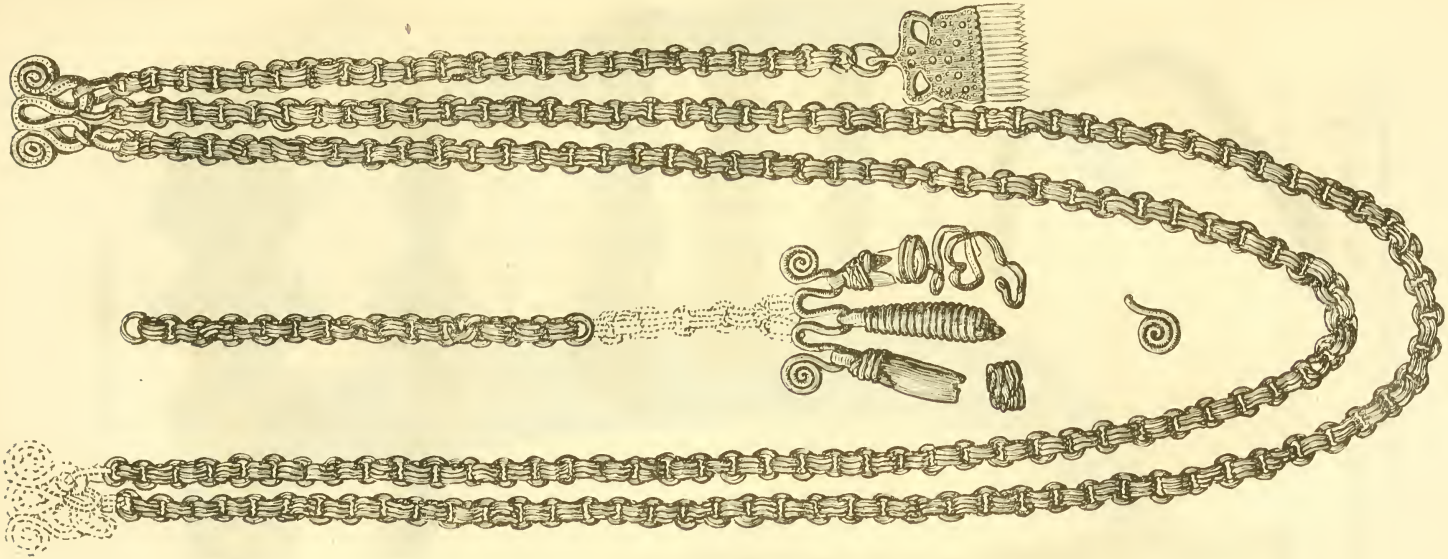

55. Rintakoristus. $^1/_3$.

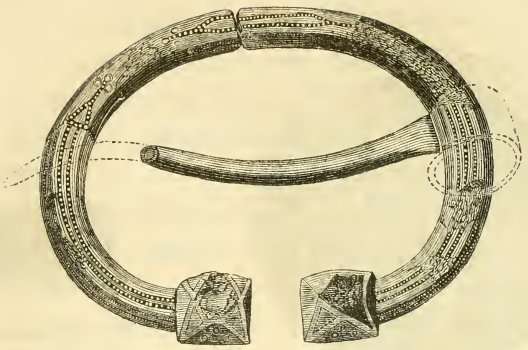

56. Hevosenkengän muotoinen solki. $^2/_3$.

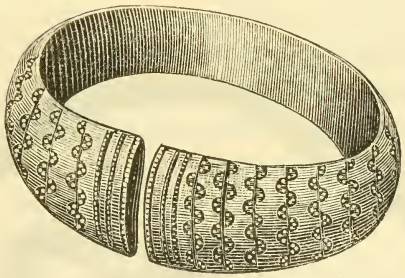

57. Rannerengas. $^2/_3$.

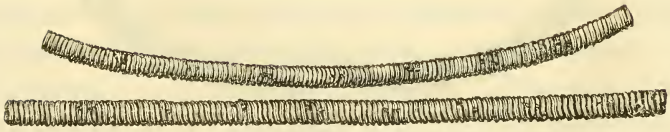

58. Vaskireunuksia hamppukankaista. $^1/_2$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

59. Kupurasolki. $^2/_3$.

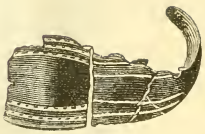

60. Sormuksesta katkelmia. $^1/_1$.

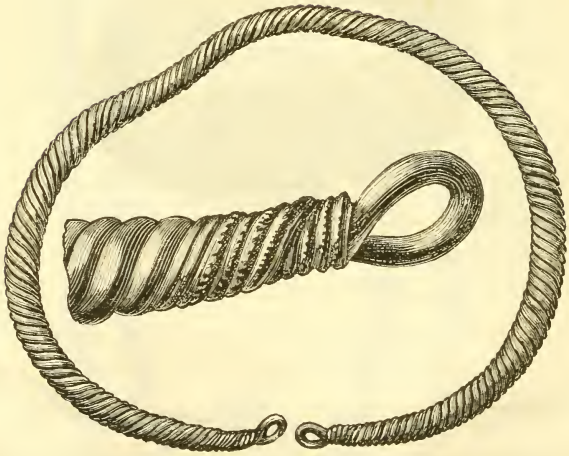

61. Kaularengas. $^1/_1$, $^1/_3$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Osmanmäestä.

olipa kaarisoljessa vielä hamppulankaakin jälillä todisteena että solki oli vainajan vaippaa eli vaatteusta hautaan seurannut. — Nuo Euran maan-alaiset haudat varhemmalta rauta-ajalta ovat Suomesta ainoat laatuansa, sen mukaan kuin nyt tunnetaan. Ennen on siltä aikakaudelta paljastaan hautaraunioita tunnettu".

Käydään taas tästä virstan verta alaspäin, niin tavataan juuri Pappilanmäen kohdalla [L] *Lauhianmäki*, noin 150 syl. päässä joesta. Se on tasaisten peltojen keskellä Wall'-Biörnin vainiolla, 100 s. pitkä, 50 s. leveä, 3 à 4 s. korkea ylänne. Tämän mäen muuten sileällä pinnalla luin parisataa selvästi näkyvää hautakuoppaa. Mäen pituussuunta on jotenkin tarkoin etelästä pohjaiseen, haudat ovat poikki mäen; siis niiden suunta idästä länteen; paikoin ovat haudat kolmessa rivissä. Mäen pohjais-sivulla ei näy hautoja. Tätä mäkeä ei ole ollenkaan kaivettu, ei yhtäkään hautaa siinä avattu, eikä siis mitään siitä löydettykään, mutta hautarivien selvyys ei anna pienintäkään sijaa epäilykselle ettei tämä ole kalmisto. Seudun nuorisolla on ikimuistoisista ajoista asti ollut tapana käydä tällä sileällä kummulla sunnuntai-iltasin kisaamassa, varsinkin kevätsuvella.

Tästä parisataa syltää pohjaiseen päin on [LI] *Uotinmäki* Knuutilan pellolla, parisataa syltää joesta. Tämä on muutaman kapanalan laajuinen keto, mikä ei paljo ylene ympärillä olevista pelloista. Tässäkin näkyy parikymmentä hautakuoppaa, jotka kauan ovat kansan huomiossakin olleet. [LII] *Lamppumäki* on pyöreä kunnas, noin 40 s. läpimitaten, 3 à 4 s. korkea, Krouvilan saralla, parisataa syltää joesta ja saman verran matkaa edellisestä Uotinmäestä. Tässä näkyy puolisataa hautakuoppaa, mäen päällispinnalla ja muilla sivuilla, paitsi pohjois-puolella. Seudun asukkaat kertovat, että tässä on usein suvi-öillä nähty valkeita palavan ja luul-

tavasti on mäki siitä nimensäkin saanut, kun siinä on muka tulia tuikuttanut niinkuin palavia lamppuja.

Sadan sylen verta tästä [LIII] on *Krouvilan* kartanon alla mäessä ollut paljo hautakuoppia. Huoneita rakennettaissa on niitä paljo hävitetty. Selvästi niitä näkee vielä kartanon vieressä aittain tykönä.

50 sylen päässä tästä on [LIV] *Nahinmäki.* Tässäkin on hautakuoppia, vaikka jotenkin epäselviä, luultavasti siitä syystä kun ne ovat juuri Nahin talon vieressä, niin että maanpintaa on siinä paljo poljettu ja muuten muokattu. Tämän vieressä on [LV] *Ruostilanmäki*, jossa myös on epäselviä hautakuoppia.

Mennään täältä taas joen lounaiselle puolelle ja kuljetaan virstan verta kirkosta alaspäin, niin tavataan hautoja [LVI] *Biörnin* vainiomäessä. Kerrotaan, että tälläkin mäellä on usein nähty valkeain tuikuttelevan. Vielä parisataa syltä tästä alaspäin on [LVII] *Lähteenojan* vainiomäessä hautakuoppia; niistä myös on valkeita nähty. Vielä mainittakoon [LVIII] *Koveronkoukun mäki.* Tämä paikka on Euran ja Kiukaisten välillä, n. s. Euran niitulla. Joki tekee täällä äkki mutkan, jota sanotaan Koveronkoukuksi. Lähellä tuota koukkua on joen rannalla pieni ylänne, jossa kerrotaan hautoja olleen; sillä paikalla on nyt Kauttuan karjahuoneita, eikä siis paikan entisestä laadusta voi selvää saada.

Tuonmoinen paljous hautakumpuja on Euran seurakunnassa, ja nämä kaikki noin 4 virstan pituisella, 1 virstan levyisellä alalla. Tietääkseni ei ole moista hautain paljoutta niin pienellä alalla maassamme tavattu. — Käymme nyt katsastamaan, mitä noista haudoista on löydetty, mainiten nekin kalut, jotka sanotaan löydetyiksi, mutta numerojärjestykseen asettaen ainoastaan ne, mitkä ovat yliopiston historialliseen museoon säilytettäviksi saatu.

Jo edellä mainittiin, että Nuoranteelta rautapuku, solkia, vitjoja y. m. muinaista on löydetty. Kirkkoherra Laihianderin kertomuksen mukaan on Kauttuan pellosta löydetty vanha miekka. — Pappilanmäen ja Käräjämäen löydöistä on toht. Ignatius antanut lavean kertomuksen ja tutkimuksen (edellä m. Hist. Ark. III). Mainittakoon kuitenkin tässäkin lyhyesti ne kalut, mitkä niistä on löydetty. — Pappilanmäen löydöt, mitkä provasti G. W. Homén vainaja vv. 1843—1848 on yliopistolle toimittanut, ovat:

9. Kolme *kaksiteräistä miekkaa*, kussakin uurros keskellä; kahva kussakin päättyy raskaasen, lujaan rautaponteen; yksi näistä on merkillinen sekä kauniin hopealla panetetun eli, kuten sanotaan, inkrusteratun [1]) kahvansa, että myöskin tavattoman pituutensa puolesta, vähä yli $7^1/_2$ korttelia (kuv. 69).

10. Neljä *keihään kärkeä*, yksi varsiputkella varustettu, muut puuvarteen pistettävillä ruodoilla (kuv. 65, 72, 77).

11. Yhdet *keritsimet* (kuv. 73).

12. Useita *rautarenkaita*, jotka kuuluvat muinaisiin hevospäitsiin (kuv. 75).

13. Yksi *kufalainen raha*, lyöty Samarkandissa emiri Nasr ben Ahmed'in toimella, kaliifi Moktadir billah'n aikana vuonna 305 Hedshran jälkeen (917 j. Krist.). Tämä raha oli löydetty jo v. 1828 [2]) (vrt. kuv. 84).

Laihianderin kertomuksen mukaan on tästä mäestä, sekä sen viereisestä pellosta useita ihmisluita, ristikiväreitä, käsikeihäitä ja sapelin kappaleita, kuin myöskin pieniä messinki-

[1]) Vrt. K. A. Castrénin tarkastelu Ignatiusen kirjoituksesta *Kirjall. Kuukauslehti 1871*, s. 201. Tuo miekka on keskiajan muotoa, noin 13:lta vuosisadalta, mutta Lindströmin mukaan on sekin noista pakanallisista haudoista löytty. *Eura Socken*, s. 184.

[2]) Ks. *Lindström, Eura Socken*, s. 184.

vitjoja löydetty; sekä myöskin Tanskan ja Puolan rahoja kertoja itse löytänyt. Näistä ei ole mitään tallella.

Ne kalut, mitkä tohtori Ignatius Pappilanmäkeä kaivaessaan löysi, ovat:

14. Yksi *kaksiteräinen miekka*, samallainen kuin ennen samasta mäestä löydetty; 1 kyyn. 9 t. pitkä; kahvan ponsi tavattoman iso.

15. Kaksi *keihäänkärkeä*, molemmissa varsiputki, toinen leveäteräinen (kuv. 68), toinen tavattoman kaitainen ja pitkä, 19 tuumaa (vrt. kuv. 66).

16. *Pronssinen solki* (kuv. 70).

17. Useita kiehkuraisia *sormuksia pronssista* (kuv. 76).

18. *Niittausnauloja* raudasta. Nämä löydettiin yhdestä kuopasta, joka sijaitsee ei täyteen 60 kyyn. etelälounaasen päin pääpytingistä, 5 à 6 kort. syvyydeltä. Tämän haudan vierellä löydettiin joukko hevosen luita sekä muutama sysipalanen. Toisesta haudasta löydettiin korttelin syvyydeltä

19. Kaksi *veitsenterää* [1]) (kuv. 74).

Käräjämäeltä löysi tohtori Ignatius

20. Kaksi *pronssisormusta*. Siinä oli noin 6 kort. syvyydellä musta multakerros, keskellä muutoin hietaista maata. Tässä kerroksessa, joka loi luotaan heikon mädäntyneen hajun, oli sekaisin multaa ja sysiä. Toisesta haudasta löydettiin:

21. Kaksi *keihään kärkeä*, toinen varustettu varsireijällä, toinen kaitaisella varteen pistettävällä ruodolla.

22. Yksi rautakappale, kenties *joutsen liipasin*.

---

[1]) Paitsi mainituita löytöjä on museossa 2 miekkaa ja 4 keihäänkärkeä, jotka löyttiin Elokuussa 1876 Pappilanmäestä, noin 100 jalkaa koillispuolella pappilan pääpytinkiä, käytävää kaivaessa pakaritupaan. Ne jätti maisteri Edvin Rosengren vainaja Muinaismuisto-Yhdistykselle (kuv. 63, 64, 66, 67). Vrt. pöytäkirja Jouluk. 5 p. 1876.

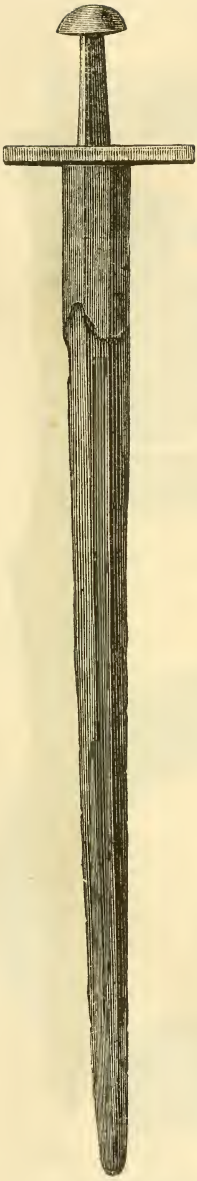

62. 1/6.

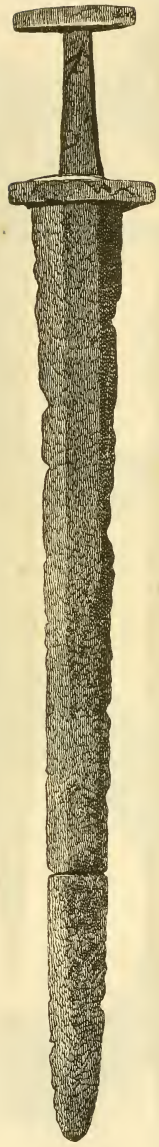

63. 1/5.

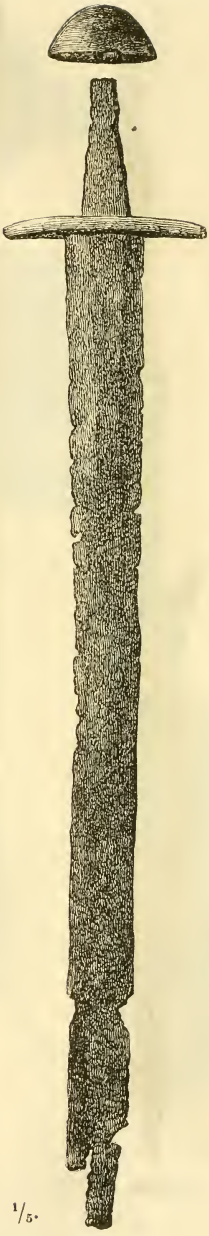

64. 1/5.

Löytöjä Pappilanmäestä. 5

65. 67. 68.

65—8. Keihäänkärkiä Pappilanmäestä.

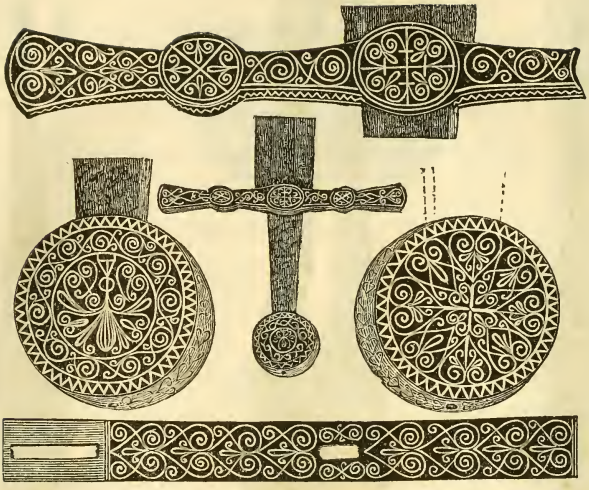

69. Hopealla kirjattu miekankahva. $^1/_2$, $^1/_6$.

70. Hevosenkengän muotoinen solki. $^1/_1$.

71. Tulirauta. $^2/_3$.

Löytöjä Pappilanmäestä.

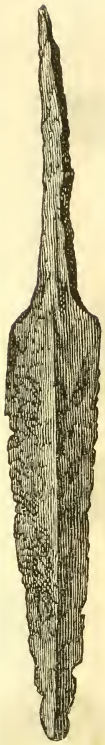

72. Tikari l. keihäänkärki Eurasta. $^1/_3$.

73. Keritsimet. $^1/_2$.

74. Veitsi. $^2/_3$.

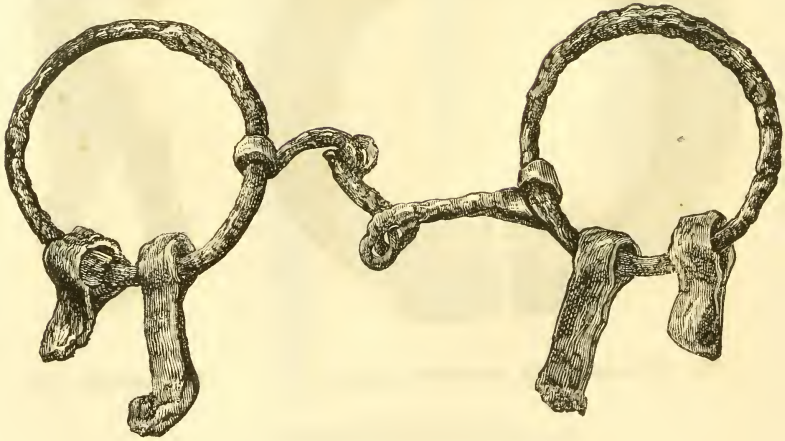

75. Kuolaimet. $^1/_2$.

Myöhemmän rauta-ajan löytöjä Pappilanmäestä.

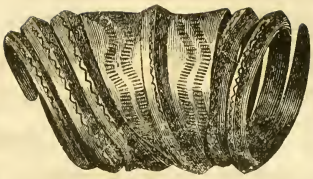

76. Vaskisormus. $^1/_1$

78. Niittausnaula. $^1/_1$.

77. Keihäänkärki. $^1/_3$.

80. Keihäänkärki. $^1/_3$

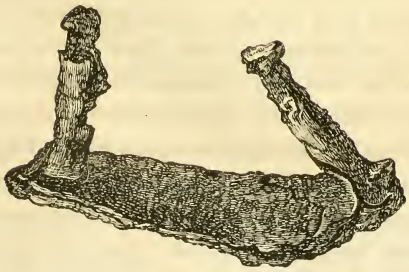

79. Viskari (hevosen kenkä). $^1/_1$.

81. Haka. $^1/_1$.

76—9. Löytöjä Pappilanmäestä 80—1. Löytöjä Osmanmäestä.

Kolmannesta haudasta löydettiin

23. *Tulirauta*, ruostunut, ja sysiä.

24. *Keihäänkärki*, ennen löydetty Rappeen- l. Osman mäestä (kuv. 80; Hist. Ark. taulu II, n:o 11).

Tänä kesänä (1878) löysi eräs Mestilän kylän mies Käräjämäen hietahaudasta (n. s. Rappeen- l. Osmanmäestä).

25. *Rautaisen kilvenkupuran* (kuv. 37), noin 5 tuumaa läpimitaten, saman korkuinen. Samasta paikasta tuli esiin

26—27. *Kaksi keihästä*, molemmat varsiputkella varustetut, noin $2^1/_2$ korttelin pituiset (kuv. 40, 42). Kalut tulivat esiin noin 4 à 5 korttelin syvyydeltä kaivoksen syrjästä hietaa vieriteltäessä [1]). — Tämän edellisenä kesänä (1877) oli Pihalan torpan poika saman haudan luoteispuolisesta syrjästä löytänyt seuraavat kalut:

28. *Pitkä kaksiteräinen miekka*, kahvassa kädensijan kahdenpuolen olevat raudat ovat tavattoman tukevat, ja niissä

[1]) Nuo rautakalut lähetti provasti Rosengren Muinaismuisto-Yhdistykselle Lokakuun kokoukseen 1878 ja paitsi niitä seuraavat muinaiskalut, jotka tulivat ilmi kaivamista jatkaessa Osmanmäen hietakuopassa, luultavasti tekijän lähdettyä Eurasta: Rautahangalla varustettu särkynyt *vaskikattila* (kuv. 45); vähäinen *rautakoukku* (kuv. 81); rautainen *paistinlapio;* vähäinen *vikahde* (kuv. 49); *kirves* (kuv. 43); 2 *luulusikkaa* (kuv. 46—7); 2 pronssivartaista punottua kaularengasta (kuv. 61); 6 *ranerengasta* (kuv. 57); *tasavartinen solki* (kuv. 51); *pyöreä solki* (kuv. 59); *rintakoristus*, tehty kahdesta rinnakkaisesta pitkästä vitjasta, jotka omituisella kannattimella ovat olleet kiinnitetyt kumpaankin olkapäähän. Kannattimista on jälillä ainoastaan toinen, josta edellisten vitjojen ohella riippuu lyhemmässä vitjassa kammanmuotoinen pronssikalu. Tästä komeasta rintakoristuksesta lähteneitä lienevät kaksi vaskilanka-kierteellä puettua *karhunhammasta*, joilla on ollut erityinen vaskilangasta taitettu kannatin, sekä samoin vaskilanka-kierteellä puetut hihnapunoukset, jotka kannattavat pieniä kulkusia (kuv. 55). Näiden ohella oli vielä löytty spiralikierteisestä vaskilangasta tehtyjä ohkasia *putkia*, jotka näyttävät olleen reunuksina *hamppukankaisissa vaatteissa* (kuv. 58).

näkyy jälkiä ikäänkuin niiden ympäri olisi ollut messinkilanka kierrettynä (kuv. 38). Kuinka pitkä sekä itse miekka että käden sija lienee ollut, ei voi päättää, sillä vaikka miekka oli eheä löydettäissä, oli löytäjä sen murrellut pieniksi kappaleiksi, nähdäkseen mitä sen sisässä on; kaikki kappaleet eivät enää olleet tallella (Miekka näyttää olleen aivan sellainen kuin Hist. Ark. III, taulu I, n:o 3).

Samasta paikasta löytyi

29. *Pronssinen solki*, samanlainen kuin Pappilanmäestä (kuv. 56).

30. *Vaskipellin sarkoja*, naulanrei'illä varustetuita; luultavasti hevosen kaluista (kuv. 52). Sama löytäjä oli muitakin pienempiä kappaleita siitä löytänyt, mutta ne eivät olleet enää tallella. Samasta hietahaudasta oli torppari Tervasmäki muutama vuosi sitten löytänyt „kyynärän pituisen nuolen“ (ehkä keihään kärki), mutta sekään ei ollut enää saatavissa.

Paitsi näitä, kuten jo edellä mainittiin, on tästä löydetty kappale toisensa perästä pitkin aikoja. Muista edellä kerrotuista hautapaikoista ei ole muinaiskaluja löydetty muualta kuin Krouvilan kartanon alta, mutta tieto niistä on aivan hämärä. Useimmat näistä kummuista ovatkin aivan koskemattomia. Mutta siitä yhtäläisyydestä, mikä niissä olevilla hautakuopilla on Pappilanmäen ja Käräjämäen hautain kanssa, voinee varmuudella päättää, että ne ovat samanlaisia, ja ehkä samanaikaisiakin kalmistoita.

Kuulkaamme nyt vähä, mitä kansa niistä kertoo. Ylipään on Eurassa vallalla se mielipide, että ne ovat sotaväen hautoja. Kerrotaan, että mainituilta mäiltä on sodittu toiselta toiselle, ja että kaatuneet sotamiehet ovat kaluineen paikalle haudatut. Tämä puhe ei tietysti pidä kutiaan, vaan on se pelkkää mielikuvitusta; samoin kuin monessa paikassa kertomukset, että hiittenkiukaat ovat siitä syntyneet, että

hiidet ovat mäeltä toiselle kivillä toisiaan heitelleet. Myöskin kerrotaan, että Euran niitulla, eli Isolla niitulla on niin suuri tappelu ollut, että siellä on verta ollut nilkkaan asti. Kertomus ei tiedä aikaa, milloin tuo tappelu on ollut, eikä sitäkään kutka siinä ovat otelleet. Kirkkoherra Laihiander on siitä kirjoittanut kertomuksen, luultavasti siihen myös omia mietteitään lisännyt. Koska se likisesti koskee ainettamme, niin pyydän saada sen tähänkin lainata [1]).

„Tämä paikkakunta on epäilemättä ensimäisiä, jotka Suomessa ovat tulleet Kristinuskoon käännetyiksi, koska yksi niistä tappeluista, joiden kautta kuningas Eerik Jedvard'in poika pakoitti Suomalaisia sekä kuuliaisuuteen, että uskontoon, kuuluu tapahtuneen täällä niinkutsutulla Isolla niityllä. Pispa Pyhä Henrik myöskin tässä paikkakunnassa paljon oleskeli ja itse levitti oppiansa, niinkuin hän myöskin tämän pitäjän rajojen sisällä Lallilta sai surmansa. Täällä ja paitsi sitä Pyhäjärven rannalla löytyy aineita (rudera) erääsen kivialttariin, jonka ääressä mainittu Pispa itse kuuluu jakaneen Herran ehtoollista, kun kirkko vielä oli rakentamatta" [2]).

„Kolmesta tappelusta, jotka kuuluvat tapahtuneen tässä pitäjässä, nim. yhdestä Kuningas Pyhän Eerikin ja Pispa Henrikin aikana 12 vuosisadalla, josta 1 §:ssä on vähän puhuttu, yhdestä kuningas Kustaa I:sen aikana ja yhdestä kuningas Kaarle IX:nen ja Sigismundin puolueitten välillä, on vielä kertomuksia jälellä, vaikka varsin epäselviä. Ensimäisestä ei ole mitään varmaa tietoa ja sanotaan vaan, että nuijasota jo pakanuuden aikakautena oli pidetty Euran Isolla niityllä".

„Toista vahvistaa se seikka, että vielä (1753) elää niitä,

[1]) Historiallisesta Arkistosta.

[2]) Tuosta alttarista nykyisiltä ihmisiltä en saanut mitään tietoa.

jotka ovat vanhempainsa kuulleet puhuvan suuresta Tanskan sotamiesten majoituksesta, mitkä sittemmin pois-lähtiessään olivat tehneet paljon väkivaltaa ja sentähden paikkakunnan asujamilta enimmäksi osaksi tapettiin. — Kolmannesta ei tiedetä enempää kuin että muutamia Puolan rahoja ja sotakiväärejä usein on löydetty niistä paikoin, joissa tappelu olisi pidetty. Olkoon nyt tämän laita mikä hyvänsä, niin on kuitenkin varmaa, että joku melkoinen tappelu tällä mainitulla niityllä on tapahtunut, sillä se mäki, jolla pappila sijaitsee, on täynnä satoja hautoja, joihin kuolleet tappelun jälkeen ovat haudatut".

Nähtävästi on sekin kertojan omaa arvelua, että ruumiit Isolta niitulta asti olisi tuotu Pappilan mäkeen haudattaviksi. Sitä vastaan voipi mahdollista olla, että Koveronkoukun paikoilla olevat haudat ovat tappelussa kaatuneiden hautoja, jos nim. tässä tappelu on ollut, vaikka historiamme ei siitä mitään mainitse. On kuitenkin luultava, että täällä joku kahakka on ollut, koska kansa jo vanhuudesta asti on ahkerasti kertonut täällä tapahtuneista tappeluista. Tukevilla syillä pitää toht. Ignatius kuitenkin nuo kolme mainittua tappelua sekä niiden ajan määräämisen Laihiander'in omina luuloina.

Lopuksi vielä mainittakoon, että usein mainittu tutkija, toht. I. pitää ainakin Pappilanmäen haudat vanhain Suomalaisten hautoina, vuoden 1000 paikoilta; ei 10:ttä vuosisataa vanhemmat, eikä juuri 11:tä nuoremmat, koska siitä löydetty kufalainen raha on v:lta 917 j. Kr. ja niitä ei tavata Pohjoismaissa jälkeen 11:ttä vuosisataa. Käräjämäen haudoista ei hän vielä päätä, ovatko ne saman aikaisia; mutta koska se Käräjämäestä löydetty miekka (28), sekä pronssisolki (29), mitkä minä olen museoon toimittanut, ovat aivan samanlaiset kuin Pappilanmäestä löydetyt, niin eikö

tämä seikka voine todistaa näitä hautauspaikkoja jotenkin yhdenaikaisiksi. Muiden edellämainittuin kalmistoin käytäntöajasta ei voi vielä mitään sanoa, ennenkun niistä muinaiskaluja löydetään.

Kristillisyyden aika. Kirjoissa mainitaan Eura ensikerran vasta v. 1425 [1]), vaikka, kuten edellisestä voimme päättää, se useita satoja vuosia ennen oli vahvasti asuttua seutua. Vanhoissa kirjoissa ja kirjoituksissa nimi kirjoitetaan Äffra, Effra, Efraa, Eufra ja Euhra; nuo nimet ovat tietysti ruotsalaisten virkamiesten väännöksiä nimestä Eura, jonka nimen Laihiander selittää tulleen sanasta *äyrä*, *äyräs* = joen parras, joen vierus, koska koko pitäjä on joen „äyräillä“; aivan luonnolliselta näyttävä selitys [2]). Kirkollisessa suhteessa ovat tämän ympärillä olevat pitäjät olleet milloin yhden, milloin toisen seurakunnan alammaiset. Niinpä mainitaan, että „Säkylä oli muinoin niin suuri, että Wampula, Huittinen ja Alastaro ovat olleet sen kappelit ja Euralaiset myös ovat sinne ruumiinsa haudanneet. Mutta kun sanotut kappelit siitä aikaa myöten erkausivat, tuli pastoraati (Säkylä) niin vähäpätöiseksi, että se laskettiin Euran kappeliksi“ [3]).

---

[1]) *Helsingius*, *Finlands Kyrkohistoria*, s. 169. *Porthan*, *Chron.*, s. 515. *Styffe*, *Skandin. under Unionstiden*, s. 312.

[2]) Toisen arvelun on professori Aspelin julkaissut Euran nimestä. Hän sanoo yllä mainitussa kertomuksessaan: Eurajoen laaksossa kummallakin puolen kirkkoa, kohoaa noin 2 uuden virstan alalla useita mäkikohtia ikäänkuin vähäisiä saaria, joista kenties pitäjä muinoin on nimensäkin saanut (*saaret*, ruots. *öarna*, Wöyrin murteessa *euran*). Kaikissa noissa saarissa näkyy olevan tai olleen hautoja. Ne tuntee soikeista syvennyksistä maanpinnassa, joita muutamissa saarissa, esim. Käräjämäessä ja Lauhianmäessä, on sadottain.

[3]) *Strandberg*, *Åbo stifts Herdaminne.*

Kirkko Euraan rakennettiin 1445 paikoilla, pispa Mauno Tavastin aikana. Luultavasti on se alun pitäin ollut tällä samalla paikalla, kosk'ei kertomukset, eikä kirjalliset todisteet puhu muusta kirkonpaikasta. Nykyinen, vähäläntä puukirkko on rakennettu 1728; se on $35^1/_2$ kyyn. pitkä, 18 kyyn. leveä ja $8^3/_4$ kyyn. korkea. Laihiander kertoo, että v. 1755 Heinäkuulla sattui niin kova ukkosen isku kirkkoon, että itäpäädyn seinä siirtyi sijaltansa enemmän kuin tuuman, ja kirkon sisälläkin tuo Herranvoima muutamia kappaleita pirstaili.

Alttarin vierille kirkossa on maalattu esiriippua kuvaava maalaus, sellainen kuin muutamissa vanhoissa kivikirkoissa on puusta rakennettu. Alttarin akkunan päällä on maalattu ristiinnaulitun kuva; kuorin seinällä riippuu suuri puinen ristiinnaulittu, jonkalaista harvassa kirkossa puuttuu. Myöskin on täällä tuo vanhoissa kirkoissa välttämätön helvetin ja taivaan taulu, 4 kyyn. korkea, 1 sylen levyinen. Siinä on kirjoitus: *„DankWart Pasch pinxit. Stocholm 23 martii A° 1739.* Tästä taulusta G. J. Lindström lausuu [1]), että siinä nähdään ihmisen kärsivän niinkuin ihminen, mutta ei nauttivan i'äistä autuutta niinkuin ihminen; s. t. s. taulun ala-osa on jotenkin hyvin onnistunut, mutta ylä-osa huonosti. Vielä on kirkossa 2 kyyn. levyinen, $1^1/_2$ kyyn. korkuinen maalattu taulu, kuvaava ehtoollisen asettamista. Nähtävästi on se vaan jonkun „kotimaalarin" tekemä. Eräässä 2 kyyn. levyisessä, 3 kortt. korkuisessa taulussa on joitakin epäselviä kuvia ja „räntätyt" sanat: Jeſus otetan Kiui yrti Tarhas. — Saarnastuolin laidassa on neljä pahanpäiväistä evankelistan kuvaa, ja tavallinen tiimalasi saarnapaikan syrjällä. — Sakaristossa on pieni taulu, jonka kehys on täynnä

[1]) *Eura Socken*, s. 168.

kullatuita enkelin päitä; taulussa sanat: *Tämän Eåran Eme Kirkå ån Rakettu Wåna 1728 ån Lahiåtanu mikel Jåkon påika.* — Myöskin on täällä vanha rautainen kynttiläruunu, ja aivan omituinen kalu, — puolen kyynärän pituinen, paksu härjänsarvi, nimeltä „rukoustorvi“. Tähän torveen suntio lukusijataloissa aamusin puhaltaa kolme kertaa, kolmannen toitotuksen kuultuaan keräytyy kansa toimitushuoneesen; lukusten väliajat rukoustorvi säilytetään kirkon pyhäkössä. — Kirkon hopeat ovat nuoret, sillä vanhat hopeat on varastettu noin 30 v. sitte. — Kaksi kelloa keinuu kellokastarissa; isompi suusta 5 kort. levyinen; siinä on kirjoitus: *Gloria, Anno 1681, Solo Deo. — In usvm Eclesiæ Eufrensis Marttini Pauli Zidenii et Jacobi Andreæ Æimelæi Pastoris Loci Jacob Æimelæus ivdex Territorialis in Inferiori Satacvndia Anno Salvatoris 1681.* Vähemmässä kellossa on kirjoitus: *Gloria in exelsis Lib. Baro Lorentz Creutz Doct. Iohannes Gezelius Episcopus Aboensis Dn:s Mathias Longius Pastor in Eura. Me fusit anno 1684 Ambrosius Ternandt.*

Kirkon-arkistossa ei nykyään liene mitään arvokkaampaa paperia; siellä oli kauan säilytetty tuo usein mainittu Laihianderin kertomus, mutta nykyään ei se siellä enää ole, eikä tiedetä mihin on joutunut; luullaan sekaantuneen provasti Homén-vainajan papereihin. Onneksi on siitä kuitenkin Euran pitäjänkertomukseen tohtori Lindström ottanut paljo otteita; samoin on siitä otteita edellämainitussa Historiallisessa Arkistossa [1]). Laihiander oli Kiukaisista, Laihian kylästä, syntyisin talon poika ja kirkkoherrana Eurassa 1748—1769.

---

[1]) Kopioita, joista ainoastaan pappein luettelo puuttuu, on Historiallisen Seuran ja Historiallisen Museon tallessa. — Kauttuan rautatehtaasta (perust. 1689) luetaan tietoja kirjasessa *Bergsintend:s berätt. om bergshandt. i Finland år 1875*, s. 169—70 ja *Suomi 1846*, s. 185—7.

Kuten lähes kaikkia muitakin kirkkoja, niin Eurankin kirkkoa rupesivat hiidet kivittämään kun se valmiiksi tuli. Mansikasmäestä heittelivät he suuria kiviä, niillä kirkkoa kukistaakseen; yksi heidän heittämänsä kivi lensi aina Pyhäjärven rannalle, yksi Lähteenojan pellolle, yksi kirkon luo ja yksi Soupaksen pellolle, sen alle joutui piika ja härkäpari. Tästä kivestä oli vielä viimeaikoina käynyt sellainen juttu, että ken siihen koskee, se tulee sokeaksi. — Kerran sodanaikana lähdettiin kirkon kelloja viemään piiloon Mansikasmäkeen (Waanin taa), mutta Isolla niitulla tulikin jo vihollinen vastaan; ei viejillä muuta neuvoa, kun täytyi upottaa kellot jokeen Koveronkoukkuun, ja niitäpä ei nyt sieltä saada, vaikka monta kertaa on yritetty. Usein on ollut kello jo vedenpinnalle nousemaisillaan, mutta silloin on aina ilmestynyt lähellä olevalle maantielle käyskentelemään vanha ämmä, joka nostajille on yhtä, toista huudellut; nämä eivät ole saattaneet olla vastaamatta, ja niin pian kun sana heidän suustaan on pääsnyt, on kello taas pohjaan hulmahtanut, eikä enää sattunut samain miesten onkeen. On nyt kuitenkin kuultu sellainen neuvo, että sitte vasta kellot saadaan, jos niitä ottamaan menee valkoisenverevät kaksoisveljekset ja valkoiset kaksoishärjät; — mutta mistäpä sellainen kaksoispari tuli.

Isonvihan ajoista kerrotaan, että „silloin kun isoryssä maahan tuli“, oli suurin osa pitäjän väestä paossa Kahalan kulmalla, missä vielä kauan jälkeen on näkynyt pakopirttein sijoja. Sorkkisten kylän väki oli ollut paossa Heinuksen korvessa. Kerran yöllä tuntematon ääni huuti pakolaisille: noskaa ylös pojat, kamala ääni kuulu; väki nousi ylös ja meni metsän rinteelle katsomaan, miten kylässä on asiat; siellä vielä Venäläiset peuhasivat, kiusaten kylään jääneitä asukkaita.

7. Kiukaisten kappeli.

Euran kappeli Kiukainen on myös Eurajoen varrella. Emäpitäjän läpi juostessaan on joen suunta melkein pohjaiseen, mutta Kiukaisissa se tekee polven Köylypolven kylässä ja rupeaa siitä juoksemaan lännen puoleen. Täällä jokeen yhtyy myös Köyliönjoki. Maa Kiukaisissa on epätasaisempaa kuin Euralla; täällä on Salpausselänteen lähettämiä ylänteitä ja muita kukkuloita; mutta on myöskin muutamia pieniä järviä ja suuria soita. — Luonnolliseksi luulisi, että Kiukainen on nimensä saanut niistä monilukuisista hiittenkiukaista, mitkä täällä ovat, mutta omituista on, ettei Kiukaisissa, eikä sen eteläpuolisissa naapuripitäjissäkään niitä „kiukaiksi“ sanota, vaan *hiittenvareiksi*. Lieneekö siis nimi Kiukainen naapuri Kokemäen antama, sillä siellä sellaisia kivikokoja kiukaiksi sanotaan.

Pakanuuden aika. Pari virstaa Kiukaisten kirkosta länteen päin on suuri Panelian kylä. Tässä kylässä on lähes puolet koko seurakunnan asukkaista ja tiluksista. Tavattoman tiheästi näkyvät nämä seudut olleen asuttuna jo „jättiläiskaudella“, sillä tämän kylän mailla on niin paljo „hiittenvareja“, että tuskin muualla vertoja sille paljoudelle. — Koemme käydä niitä esittelemään, mutta tehtävä on vaikea; saada niitä esitetyksi ja järjestetyksi niin, että lukija niiden laadusta ja keskinäisestä asemasta vähänkään selvää saisi, ei ole helppo. — Useata arveluttanee ollenkaan seuraan lähteä tuolle kuivalle retkelle, kulkemaan kiviläjältä toiselle. Mutta saadaanpa nähdä, — sellaisella retkellä on myös omituinen viehätyksensä.

Kun kirkolta kuljemme kylätietä Paneliaan, käännymme Mai'lan (Maijalan) talon kohdalla vasemmalle vanttuulle;

tässä kulkee parin, kolmen virstan pituinen mäkiylänne melkein suoraan etelästä pohjaiseen; mäen länsipuolella alangossa on peltoja ja niittuja, mäellä kelpo joukko hiittenkiukaita. Sanotaan sellaisia ennen olleen Mai'lan mäelläkin, vaan kun kartano on siihen rakennettu, on ne hävitetty. Mutta emme nyt huolikaan olleista ja menneistä, meillä on kyllä nähtävänä olevaisia; riennämme siis Panelian kosken ylitse.

[LIX] *Mäkilän* vainion keskellä korkealla mäellä on *vare*, noin 26 kyyn. ristiinsä mitaten; päältäpäin on tätä pu-

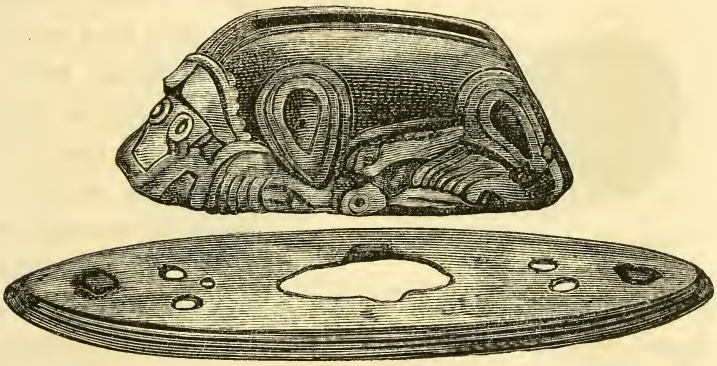

82. Miekan ponsi varhemmalta rauta-ajalta.

rettu. Samalla mäellä näyttää olleen useita muitakin vareja, mutta ne ovat perinpohjin hävitetyt. Muutamia kymmeniä syliä tästä eteenpäin on [LX] *Vare-Jusun* aitan takana tien ohessa suurin *vare* ainakin Satakunnassa; se on 45 kyyn. läpimitaten, 7, 8 kyyn. korkea; sen epätasaisesta pinnasta päättäen on sitä aikain kuluessa paljo vähennetty, ehkäpä talon tarpeisin. Suuruutensa takia on tämä vare näillä seuduilla ollut jo ammon-ajoista tunnettu, ja siitä on lisäännön saanut Jusun talon nimikin, jota nyt aina sanotaan „vare-

Jusuksi". Tämän varen oli huomannut tohtori Lindström'kin [1]); hän niitä sanoo täällä Kiukaisissa olevan neljä! Ennen on usein nähty valkeita kiiluvan tämän varen sisästä, ja joskus on komeita silkkivaatteita sen pinnalle ilmestynyt; siinä siis asuu herrasväkeä! — Parisataa syltä tästä länteenpäin on [LXI] *Ellaan kartanon* vieressä *vare*, 30 kyyn. läpim., 5 kyyn. korkea, aivan koskematon. Ellaan kartanon tilalta luullaan niitä useampia hävitetyn. Puolen virstaa tästä etelään päin *Vähän-Jaakolan* talon länsipuolella näkyy [LXII] sija suuresta *varesta*, josta kivet pari vuotta sitte on tanhuaan vedetty. Mainitun talon kartanon luoteispuolella näkyy niinikään [LXIII] *varen* sija; siitä kivet on hiljattain aitaan otettu. Tämän vierestä sanoi talon vanha vaari joku aika sitten perinpohjin hävittäneensä yhden varen. Pohjalla sanoi tavanneensa paasisen ruumiinarkun ja siitä lähteneen väkevän ruumiin löyhkän. Lähellä näitä on [LXIV] *Vähän-Jaakolan* tien haarassa pieni *vare*. Parisataa askelta siitä itään päin on *Mäentaustan vainiossa* pieni mäkisaareke, siinä aivan rinnakkain [LXV—LXVII] *kolme varea*, joista kukin on 10 kyyn. ristiinsä, nykyään 1 kyynärän korkuisia, mutta näyttää siltä, että niitä on päältä hajotettu. Näistä parinsadan askeleen päässä on [LXVIII] *Heiskan vainion* saaressa 10:kunta kyynäräinen, paria kyynärää korkea. Palaamme taas Jaakolan tienhaaraan ja astumme siitä eteläänpäin Kahalankulmalle vievää tietä myöden; eikä kauan tarvitse tallustella, ennen-

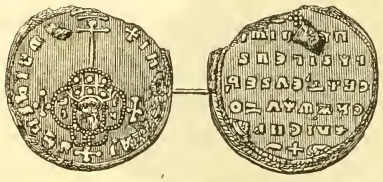

83. Bysantiolainen hopearaha. $^1/_1$.

[1]) *Eura Socken. Suomi 1846*, s. 182.

kun jo vasemmalla puolella tietä on [LXIX] *vare* 24 kyyn. läpimitaten, $3^1/_2$ kyyn. korkea, pinnalla pieni kuoppa. 500 askelta eteenpäin tästä on oikealla puolella tietä [LXX] *vare* 12 kyyn. läpim., 2 kyyn. korkea. Tätä on kaivettu toisesta syrjästä alkaen keskelle päin, ja näkyy sen pohjalla selvästi syrjälleen lasketuista kivenlaa'oista tehty 4 kyyn. pitkä, 1 kyyn. leveä ja 1 kyyn. korkea laatikko l. ruumiin-arkku. Tämä on käsille kaivettu viime vuonna, ja väkevän löyhkän sanottiin siitä tulleen, niin että kaivajain päät kipeiksi kävivät. 10 askeleen päässä tästä on [LXXI] 30 kyynärää pitkä *vare;* tästä on toinen puoli hävitetty, ja kerrotaan,

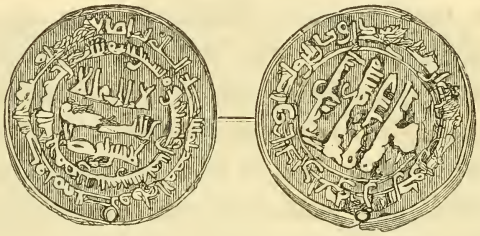

84. Arapialainen hopearaha. $^1/_1$.

että siinä on ollut samallainen arkku kuin edellisessä. Tämän kohdalla tien vasemmalla puolella on [LXXII] *vare* 12 kyyn. läpim., tätä on päältä purettu, niin ettei sen korkeutta voi määrätä. Puolisataa askelta näistä etelään päin on ikäänkuin hajonnutta kivivarustusta, — kenties vaan luonnollinen kivikko, — siinä kivikossa on rinnakkain [LXXIII—LXXV] *kolme isonmoisen varen* jäännöstä; mahdollista, että tuo edellämainittu kivikko on tullut hajotettuin kiuasten kivistä. Edellämainitut, tien vierellä olevat varet ovat Vähä-Jaakolan maalla. Nyt seuraa harjanteessa pieni alanne; mutta kun noin $^1/_4$ virstaa kuljetaan eteenpäin, tavataan *Ellaan maalla* [LXXVI —LXXVII] *kaksi varea* rinnakkain, *Hakalan torpan* vieressä.

Nämä ovat 18 kyyn. läpim., 5 kyyn. korkuiset; näiden välillä on laakakivistä laskettu arkku $4^1/_2$ kyyn. pitkä, 1 kyyn. leveä ja 1 kyyn. korkea. Tämä hauta eli arkku näyttää näkyviin tulleen siten, että sen kantena olleet kivet ovat alas hautaan pudonneet. Mutta miten on selitettävä se seikka, että hauta on kiuasten välillä, eikä niiden alla? — Monista merkeistä, ja varsinkin näistä arkuntapaisista paasikehyksistä päättäen, ei hiittenkiukaita voitane muina pitää kuin hautakumpuina. Olleeko siis tässä hauta kummankin kummun alla ja jonkun vähä-arvoisemman henkilön hauta niiden välillä; taikka onko tämä jonkun niin arvokkaan ja rakkaan henkilön hauta, ettei sitä ole maltettu peittääkään muilla kun kiven laaoilla? — — Näistä kiukaista muutama sata syltä itäänpäin on [LXXVIII] *Heikkilän* metsässä pieni *vare*. Länteen päin kun mennään tuosta kaksoiskiukaasta noin 400 s., tavataan peltojen keskellä pieni mäkisaari; siinä on [LXXIX] *Satolan riihen* takana *vare* 24 kyyn. ristiinsä, 2 kyyn. korkea; tätä on päältä vähä mullistettu. 15 s. länteenpäin tästä on taas [LXXX] *vare* 24 kyyn. läpim., 3 kyyn. korkea, melkein koskematon. Näistä kun mennään muutama vakomitta, s. o. muutaman pellon poikki länteenpäin, tullaan taas metsään. Täällä tapaamme riihellisten kohdalla olevan [LXXXI] *varen*, mi on 25 kyyn. läpim., 4 kyyn. korkea, pieni alennus keskellä. Sata askelta tästä etelään päin on Ellaan [LXXXII] *Kolimäellä* 20 kyyn. levyinen, $3^1/_2$ kyyn. korkuinen *vare*.

Tästä nyt käännämme kävelymme taas pohjaiseen päin ja rupeamme kulkemaan Jaakolan taloa kohden, toista mäkeä myöden kun tulimme, niin parin sadan askeleen päässä Kolimäeltä (taikka 100 askelta LXXXI:stä) tapaamme [LXXXIII] 66 kyynärää pitkän, 24 kyyn. leveän ja 2 kyyn. korkean *varen;* tämä on siis soikon muotoinen, enemmän kuin kahta leveyttänsä pidempi. 3 syltä tämän päästä sivulle päin on

[LXXXIV] 9 kyyn. läpimitaten, 3 kyyn. korkea *eheä vare;* juuri sen vieressä on saman levyinen [LXXXV] *vare*, hajotettu jotenkin matalaksi. Pari syltä tästä taas on [LXXXVI] 18 kyyn. läpim., 6 kyyn. korkuinen *vare;* tämän keskellä on sylen syvyinen, jyrkkälaitainen kaivos, tietysti jälestäpäin kaivettu. Nämä neljä viimeksimainittua ovat kaaren muotoisessa asemassa keskenänsä (katso kuv. 85). Mennään noin 500 askelta näistä eteenpäin, niin tavataan taas [LXXXVII] *vare*, 33 kyyn. pitkä, 18 kyyn. leveä, $2^1/_2$ kyyn. korkea; tä-

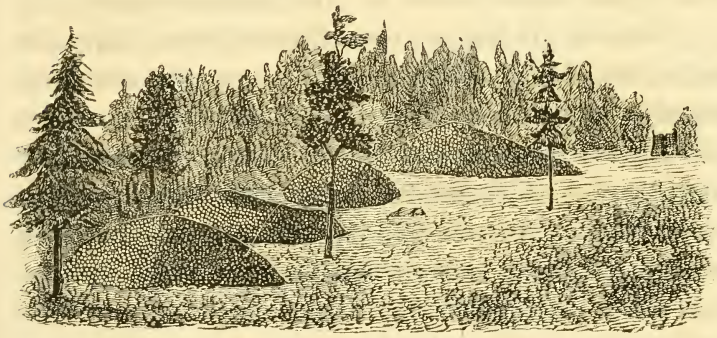

85. Hiittenkiukaita Kolimäellä Kiukaisissa.

män vieressä, 4 à 5 askeleen päässä, on [LXXXVIII] 20 kyyn. läpim., 2 kyyn. korkea *vare.* Molempia viimeksimainituita on kuitenkin mullistettu niin, ettei niillä ole enää alkuperäinen korkeus.

Kuljemme tästä ennen tapaamamme alangon ylitse, siihen mäkeen, missä ensiksi olimme Jaakolan tienhaarasta lähdettyämme, niin tapaamme taas mäen rinteessä, noin 1 virsta länteen päin siitä kiukaasta, missä ensimäisen paasiarkun näimme, [LXXXIX] *varen* paksun sammalen peitossa; se on 20 kyyn. läpimitaten, 2 kyyn. korkea, keskelle kaivettu 2 kyyn. syvyinen kuoppa. Saman mäen rinteellä, noin

200 syltä Jaakolan kartanosta etelään päin on [XC] *pieni vare.* — Erillään tästä nyt läpikäydystä ryhmästä on tällä kulmalla vielä [XCI] *Tutkamenmäessä* isonmoinen *vare;* ja [XCII] *Ristisaarikon mäessä* pieni *vare-kyhäys.* Ristisaarikon mäki on pieni mäennystyrä, noin 50 s. läpimitaten, 3 syltä korkea, Kahalan suolla. Tämä kukkula on varmaan ollut saarena siihen aikaan kun vare siihen rakennettiin, ja kivet luultavasti on muualta siihen tuotu. Kerrotaan myöskin, että Ristisaarikon mäellä on Kiukaisten ensimäinen kirkko ollut, mutta tuskin siinä jutussa on perää pahaistakaan. — Mistä syystä saaren nimeen lie „risti"-sana yhtynyt?

Näin on nyt kuljettu tämä *Kahalan kulma*, käyty kiukaalta kiukaalle. Paperille pantuna on tuo retki vaan kuiva, yksitoikkoinen luettelo, mutta ei niin todellisuudessa. Ken rakastaa muinaisuutta, vanhaa, hän käyköön kauniina kesäiltana osoittamani kiertokulun, ja hän näkee täällä ryhmittäin vanhaa rakennusta, niin vanhaa, että maamme vanhimmat linnat ja kirkot sen suhteen ovat äskensyntyneitä. Ken haluaa nähdä uutta, käyköön tänne. Monella, monilla olisi täällä varmaan paljo uutta, harvinaista, harvassa tavattavaa nähtävänä. Tavata lyhyellä ilta-kävelyllä puoliväliin neljättäkymmentä ikivanhaa, muhkeaa hautapatsasta, ihmeteltävää käsialaa, ei suinkaan ole jokapäiväistä! Ja nämä vielä niin somasti sijoitetut: mikä kummulle korkealle, josta näkyala avara aukeaa yli suon ja niitun, mikä lainehtivan, vihertävän viljavainion keskelle, mikä nuokkuvain koivujen varjossa, tahi keskelle kumeain kuusten, jotka raittiilla hajullansa ilman täyttävät, joitten oksilla oravat ketterinä pyörivät ja latvoissa laulurastaat kaikuvia laulujaan laskevat suloisena suvi-iltana. Istahda silloin kummulle, jonka synty-aika on lähes käsittämättömässä, hämärässä muinaisuudessa, niin varmaan myrskyinen mailma sun aatteesi jättää puhtaana elonhuolista kor-

keuteen kohoamaan, ja sa nautit enemmän kuin yhdessäkään keinoilla kaunistetussa puutarhassa! — —

Kello oli kuuden paikoilla iltapäivällä, kun oppaani Jaakolan Nestorin kera lähdin talosta noille vareille vaeltamaan, ja kaunis Heinäkuun aamu rupesi sarastamaan kun taas talolle palasimme; sillä ajalla mittasimme ja muuten tarkastelimme nuo 34 hiittenkiuasta. — Mutta ei vielä ole kaikki Kiukaisten kiukaat katsottuna. Menkäämme nyt tuosta Mai'lan tienhaarasta, josta ensin etelään käsin lähdimme, suoraan eteenpäin. Puolen virstan levyisen vainion ylitse mentyämme, tapaamme

[XCIII—XCIV] *Ruohomäen* kartanon takana mäessä kaksi *hiittenkiuasta* [1]). Tästä nyt taas alkaa rivi kiukaita, mennen etelästä pohjaiseen pitkin mäen rinnettä. Muutama sata askelta edellisistä on [XCV] *Heinilän aitan takana* puoleksi hävitetty *vare*. Siirrytään taas kiviheitto, [XCVI] *Ruoholan* kartanon takana mäellä, 5 syltä tallin seinästä on upea *vare*, 42 kyyn. läpim., 5 kyyn. korkea; aivan eheä. Noin 100 syltä tästä luoteesen päin on [XCVII] *Mattilan* vainiomäessä *vare*, 36 kyyn. läpimitaten, 6 kyyn. korkea, keskellä syvä kaivos. 7 sylen päässä tästä on [XCVIII] 18 kyyn. leveä, päältä purettu *vare*, ja taas tämän vieressä [XCIX] pieni, 3 kyyn. levyinen, 1 kyyn. korkuinen. 20 syltä näistä on taas [C] *vare* 25 kyyn. läpim., 3½ kyyn. korkea, keskellä kyynärän syvyinen alennus. Syli matkaa tästä on toinen eheä [CI] 10 kyyn. läpim., 1 kyyn. korkea. Kolme vuotta sitte, oli Mattila hävittänyt juuri asuntonsa akkunan alta pohjiaan myöten ison varen. Mies, joka varen oli hajottanut, kertoi, että pohjalla oli laa'oista laskettu sylen pituinen arkku,

[1]) Näistä en Kiukaisissa käydessäni mitään kuullut, enkä siis ollut niitä mittaamassa, mutta jälestäpäin sain luotettavan tiedon, että siellä on ainakin kaksi varea.

ja että siinä oli selvästi nähtäviä luunkappaleita. Monesta muustakin, tämän ihmispolven aikana hävitetystä varesta jutellaan, ja kuka tietääkään, kuinka paljo niitä on hävitetty ylimuistoisina aikoina, kartanoita rakennettaissa ja peltoja tehtäissä.

Pari virstaa Panelian kylästä, Katilan maalla Isonsuon rannassa on [CII] *Käkialhon rinnassa* useamman sylen levyinen, matala *vare;* nähtävästi sitä on alkuperäisyydestään levitetty ja madallettu. Saman suon rannassa, [CIII] *Ruskiröyskön rinnassa* on pieni *vare.* — Paneliasta Eurajoelle menevän maantien varrella, [CIV] *Tammelan torpan* vieressä kelpo keko; se on 42 kyyn. läpim., 4 kyyn. korkea, keskelle on kaivettu useamman kyynärän pituinen, 3 kyyn. syvyinen kuoppa. Valkea tästäkin on usein nähty pilkoittelevan. Vähän matkan päässä tästä on [CV] *Raitalan pellon päässä* pienempi *vare.* Vielä seurakunnan eteläsyrjällä, sen tien vieressä, joka *Waanin* kartanosta menee Sydänmaan kylään, tavataan [CVI] *vare,* noin 18 kyyn. ristiinsä mitaten, 2 kyyn. korkea, ja [CVII] *Heiskan Saaremaan mäessä* on jäännöksiä suuresta *varesta.* Vielä tässä mainittakoon se hiittenkiuas, joka on juuri Harjavallan rajalla [CVIII] *Torisevan torpilla;* tämä kiuas kuuluu Harjavallassa olevain kiuasten ryhmään (Siitä olen maininnut Loimaan k:kunnan muinaisjäännösten luettelossa, s. 14, n:o 11).

Mahdollisesti on Kiukaisissa vielä muitakin kiukaita, joita en minä osannut näkemään, mutta onpa niitä jo näissäkin yhden pienen kappelin osalle. Noin neliöpenikulman suuruisella maan-alalla tavata 50 (vielä eheää) hiittenkiu'asta, ollee jotenkin harvinaista. Tuskinpa vielä ainakaan on huomattu Suomessa pitäjästä sellaista kuin Eura, jonka piirissä on niin runsaasti pakanuuden ajan hautoja. Eikä kivikauden jätteetkään täällä Kiukaisissa ole peräti vähäiset. — Huo-

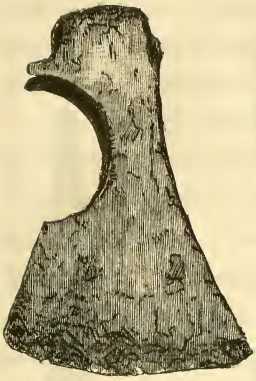

86.

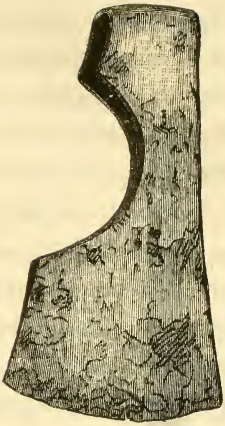

87.

88.

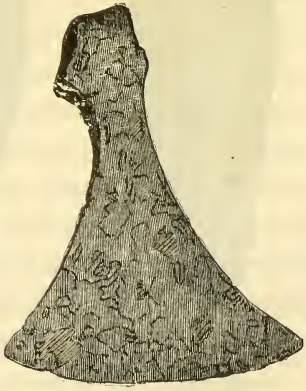

89.

Myöhemmän rauta-ajan kirveitä. $^1/_3$.

90. Tikari l. keihäs. $^1/_2$.

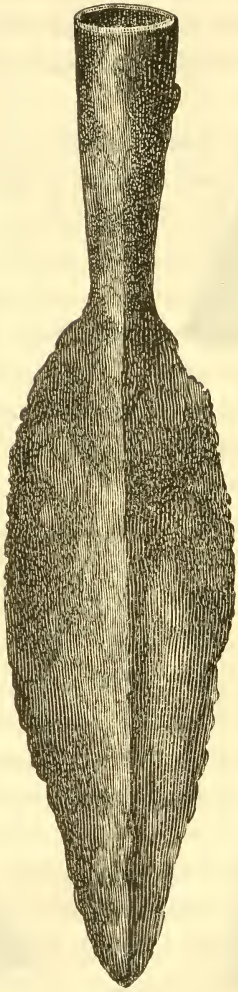

91. Keihäs. $^1/_2$.

92. Kalaveitsi. $^1/_3$.

Löytöjä Köyliöstä.

mattava seikka on, että muinaisjäännöksistä rikkaimmat seudut — ainakin Länsi-Suomessa ovat virtain vierukset (Lapinjoen, Eurajoen, Kokemäenjoen, Norrmarkunjoen y. m.); asutus siis jo vanhimmista ajoista alkaen on levinnyt virtoja myöden.

Ne pienet järvi-lampyet, mitkä Kiukaisissa siellä, täällä pilkistelevät, osoittavat maan vesiperäisyyttä, ja seudun entisestä vetisyydestä on useita kertomuksia. Panelian kylän mailla on korpi, jonka rannalla on *Aluksenrannan mäki.* Mäen nimestä päättäen ja kertomusten mukaan, on tuossa nykyisessä korvessa ennen aluksilla kuljettu, ja sanotaan siitä löytyneenkin aluksen kappaleita. *Laihianjärven* tienoille on kansan puheen mukaan ennen särkynyt *suolalaiva,* jonka kappaleita olisi löydetty. Läheltä *Lammijärveä* on löydetty *vene* sylen syvyydeltä maasta [1]). Panelian Vähän-Jaakolan maalla oli suosta ruoppaa ajettaessa 3 kyyn. syvyydellä ruopan alla savessa tavattu ikäänkuin pellon sarkoja. Samasta suosta oli savea vastassa löydetty *suksen* kappaleita. *Isostasuosta* oli torppari Kaunisto noin 10 vuotta sitte löytänyt saven rajalta rautakirveen, joka, löytäjän kertomuksesta päättäen, oli aivan samallainen kuin pakanuuden aikaisista haudoista löydetyt kirveet. Kirves oli muutettu nyky-aikaiseksi.

Kristillisyyden aika. Panelian kylässä on ennen ollut rukoushuone Mai'lan mäellä; siinä Euran papit kävivät pitämässä jumalanpalvelusta. Tuo rukoushuone paloi 1714, ja sen jälkeen luullaan jumalanpalvelusta pidetyn Kiukaisten kylässä, johon sitte 1761 seurakunnan ensimäinen kirkko rakennettiin, sitte kun se oli saanut kappelin oikeudet 1738. Kappelia sanottiin ensin *Rautuan* kappeliksi. — Kirkossa ei ole mitään mainittavaa; paperille vesimaalilla maalatut „viimeistä tuomiota“ ja „Kristuksen kärsimistä“ esittävät taulut

[1]) Vrt. *Lindström, Kumo Socken,* s. 176.

näyttävät olevan saman mestarin tekemät kun Honkilahden taulut. Toinen kirkon kelloista on valettu Luvialla.

Asutustarinoita. Tarun mukaan on Kiukaisten ensimäinen asukas ollut *Harolan* kylän *Katilassa*, Köyliönjoen varrella, toinen asukas *Tuiskulassa*, saman joen varrella; no, tietysti Katilainen näki jokea myöden lastuja tulevan, ja niin tiesi mennä naapuriaan katsomaan. — Laihian kylän alusta kerrotaan, että kaksi veljestä oli tullut tänne Laihian [1]) pitäjästä Pohjanmaalta, he löivät laukkunsa Kotomäkijärven rannalla maahan ja sanoivat: „Laihialta olemme tulleet, Laihia tähän tulkoon". — Kiukaisten piirissä on myöskin Lallinmaa, johon Lalli ensin pakeni hiiriä, ja Hiirijärvi, mihin taru sanoo hänen hukkuneen, mutta niistä asioista ja paikoista on monessa paikassa kerrottu [2]).

Eurassa ja Kiukaisissa on usein kuohunut omituisia uskonnollisia liikkeitä. Omituinen ilmiö oli täällä viime vuosisadalla eräs vaimo, joka ei nauttinut Herran ehtoollista, tuomittiin jalkapuuhun, mutta yht'äkkiä, ikään kuin noitavoiman avulla, taisi hän tehdä selvän armonjärjestyksestä ja kristityn velvollisuuksista. Vaimo kertoi, että ne opinkappaleet, mitkä hän rippikoulussa oli kuullut, tulivat nyt yht'äkkiä selväksi hänen muistossaan. — Vuonna 1774 ilmestyi Paneliassa *Tuulensuun* torppaan muka pahoja henkiä; niitä manaamaan menivät rovasti ja tohtori M. Lebell sekä pitäjän-apulainen J. Wegelius, ja saivat sen retken tähden vähä „virkavapautta", kun Lebell torpanväen kuullen oli kutsunut pahaa henkeä

[1]) Pohjanmaan Laihialla kerrotaan, että asukkaat sinne ovat tulleet Savosta Mäntyharjulta; samoin sanovat historijoitsiamme Topelius, Koskinen y. m.

[2]) Kts. *Kiinteitä muin.-jäännöksiä Loimaan kihlakunnassa.*

esiin, antaen sillä vahvistusta rahvaan taikauskolle (Vrt. *Lindström*, *Eura Socken* ja *Gottlund*'in *Otava*, *I*). Nykyään on Kiukaisissa taas lahkolaisuutta; siihen kuuluvat henkilöt yleisissä kokouksissa *äänestävät* kumpaanko lähdetään, paratiisiin, vai pahaan paikkaan.

Löytöjä. Kivikaluja on Kiukaisissa löydetty jotenkin paljo, mutta en niitä kaikkia käsiini saanut. Harolan kylän mailta oli kymmeniä vuosia sitte löydetty „ukkosen vaaja", joka, selityksestä päättäen oli ollut oikokirves, suurinta lajia, mutta kun se oli koko kyläkunnan rohtolana, siinä lääkkeet, siinä laastarit, hupeni se pian pieneksi, eikä nyt enää loppuakaan löytynyt. — Eheä vasarakirves sanottiin olevan saman kylän varvarilla, mutta kun menin sitä kuulustelemaan, sanoi varvari sen kadonneen (?). Myöskin Järvenpään ylisellä pitäisi löytymän pari kiviasetta. Käsittämiäni löytöjä ovat:

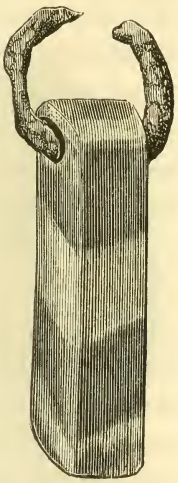

93. Kovasin.

31. *Vasarakirves*, tavallista laatua, löydetty Myllytalon tiluksilta Laihian kylässä jo aikoja sitten; säilytetään mainitussa talossa (vrt. kuv. 11).

32. *Kivinen puikko*, 3 tuumaa pitkä, $^3/_4$ tuum. leveä, $^1/_2$ tuumaa paksu, toisessa päässä on hoikan lyijykynän paksuinen reikä; kulmat eivät ole terävät, vaan vähä pyöreähkät; aine mustan värinen, hyvin hienorakeinen; puikon päät ovat tasaiset (vrt. kuv. 93). Olleeko tämä ollut työkalu, vai joku kaulassa kannettava taikakalu? — Tämä, samoin kuin edellä mainittu esinekin säilytetään Myllytalossa; kun ne ovat talossa olleet ylimuistoisista ajoista, ei niistä maltettu luopua.

33. *Vasarakirveen* kappale, rosopintainen; löydetty Panelian *Mäkilän* maalta hietakuopasta. Sen lunastin torppari Korpelalta.

34. *Vasarakirves* kaunis ja eheä, $7^1/_2$ tuumaa pitkä, 8 t. leveä keskeltä; löydetty *Tuumin* maalta, „Nisulaarin ha'asta", peltoa tehtäessä. Tämän lahjoitti museolle talollinen Juha Tuumi, Köylypolven kylästä.

35. *Vasarakirveen* puolisko, silmästä katkaistu, löydetty *Mäkelän kylän* mailta; oli ollut löydettäissä eheä, mutta sitte oli toinen puoli syöty ja juotu. — Täytenä totena kerrottiin, että torppari Harjunpäällä oli ollut eheä vasarakirves, mutta hän oli sen myönyt kuleksivaiselle miehelle. Samoin sanottiin myös Tienhaaran ja Rostedt'in torpissa „ukonvaajoja" olleen [1]).

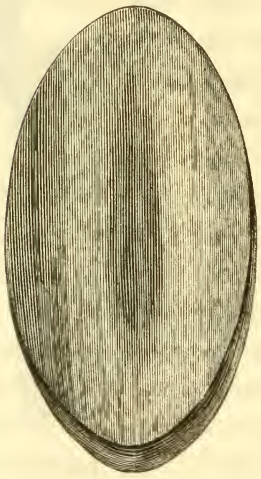

94. Nuolen kovasin.

36. *Säämiskä-kukkarollinen* vanhoja *hopearahoja* oli löydetty Mäkelän kylän *Iso-Antin* talon maalta, Eurajoen rannasta pienestä mäkikummusta. Iso joukko rahoista oli jo hukattu, mutta eheitä rahoja luin vielä 173 kappaletta ja 50 palasta eli puoliskoa; omistaja Iso-Antti ei malttanut niistä kaikista luopua, mutta antoi minun valita yhden kutakin lajia, ja niin sain museoon 6 rahaa; ne ovat Ruotsin rahoja, kuningas Juhana III:n ajalta, v:lta 1593.

---

[1]) Kiukaisista on ennestään yliopiston museossa nimismies N. A. Gyldén'in lähettämä *rasarakirves*, löytty maasta Panelian kylässä, $2^3/_4$ kyynärän syvyydeltä.

37. *Nuolen kovasin* (vrt. kuv. 94) raitaisesta kivestä, 3 tuum. pitkä, 1½ t. leveä keskeltä, 1 t. paksu; löydetty Mäkelän kylän(?) mailta (Nykyään Satakunnan toimituksella).

38. *Riimusauva*, 7½ korttelin pituinen, tehty 1690; lahjoitti talollinen Kustaa Knuutila, jonka talossa sauvaa on kauan säilytetty.

8. Eurajoki ja Luvia.

Eurajoen pitäjä on ylipään jotenkin alaperäisellä maalla, Raumanmeren rannalla; sen läpitse juoksevat Lapinjoki ja Eurajoki, päättyen täällä mereen. Luvian pohjaissyrjällä tosin jonkinlaisena kangas-ylänteenä kohoaa pitkän Salpausselänteen loppu, mutta kuultuansa meren pauhun, painaa sekin päänsä aivan alas täällä. Kun seutu on näin alhaista on se tietysti myöhemmin kun monet muut maamme paikat ollut veden peitossa, ja senpätähden täällä vanhimmista asutuksista ei näy paljo jälkiä. Ei tietääkseni yhtäkään kiviasetta ole täältä löydetty, ja muitakin Pakanuuden aikaisia muinaisjäännöksiä on vähä. Lähellä Euran rajaa on [CVIII] *hiittenkiuas* isonlainen, mutta pahasti mullistettu, *Sydänmaan kylän* mailla. — Lähempänä meren rantaa on [CIX] *hiittenkiuas*, parikymmentä kyynärää läpimitaten, 3 kyyn. korkea, *Selkeen kalliolla*, Selkeen eli Lautun kulmalla. Kerrottiin, että samalta kalliolta on kolme, neljä kiuasta hajotettu kiviaitaan. Pitäjän pohjaissyrjällä erkautuu Salpausselänteestä soukka hietaharjanne, juosten Irjanteen kylän alatse. Tuolla harjanteella tavataan [CX] vähäinen *hiittenkiuas* Irjanteen *Kydönperän* maassa. Vielä on [CXI] *hiittenkiuas* Kaukonmäen kylän *Lähteenkorvan* torpan vieressä.

Luvialla kuulin kerrottavan, että Säpin luodossa (Säbbskär) on noin 4 à 5 kyynärän levyinen, 1 kyynärän korkuinen

kiviläjä, jossa on ennen seisonut puuristi, nykyään pois lahonnut. Ei tiedetty kertoa, mitä varten risti siihen oli asetettu; olisiko tuo vaan joku meriviitta ollut. Kinaskerin luodossa pitäisi oleman kivistä laskettu ympyrä, noin 26 kyyn. läpimitaten, sekä Birskärin luodossa myös joku pieni kivikyhäys.

Kristillisyyden aika. Eurajoen seurakunta kuuluu vanhimpiin maassamme, niihin, jotka syntyivät 13:nen vuosi-

95. Munalukko. $^1/_1$.

96. Avain. $^1/_1$.

Myöhemmän rauta-ajan kaluja.

sadan lopulla, tahi 14:nen alulla. Sen ruotsalainen nimi Euraåminne tullee ruotsalaisesta sanasta *åmynning* = joensuu; se kirjoitettiin vanhaan aikaan monella lailla, niinkuin Eurankin nimi: Eufraåminne, Eurabominne j. n. e. Suurin osa Eurajoen pitäjästä on vanhimmista ajoista asti ollut suurten maatilain alustana. Kantatilana täällä lienee ollut Wuohijoen (Wuojoen) kartano, joka sijaitsee Eurajoen partailla, lähellä meren rantaa. Sen ensimäinen tunnettu omis-

taja oli eräs herra Matti Sigfridin poika [1]), jolta Juhana De la Gardie hankki itselleen sanotun tilan. Kuningas Kustaa II:n Adolf lahjoitti v. 1626 Wuohijoen säterin sekä Irjanteen ja Lavilan tilat kuuluisalle sotapäällikölle ja valtioneuvokselle Åke Tott'ille; hän mainitaan myös kuolleen Lavilan tilalla. Åke Tott'in poika, valtioneuvos, sotamarski ja kenraalikuvernööri Klaus Tott peri isänsä jälkeen mainitut maatilat. Hän korotettiin kreivilliseen säätyyn ja sai kelpo kreivikunnan Pohjanmaalla, sekä peri suuria rikkauksia, mutta tuhlaavaisen elämänsä takia hän köyhtyi ja menetti suuren osan tiluksistaan [2]). — Eräs näistä herroista elää nyt vielä seudun kansan muistossa, ei suinkaan kiitollisessa, vaan päinvastoin kauhistuttavassa.

Edellä on jo mainittu, että Irjanteen kylä on korkeanlaisella hietaharjanteella. Kylän yläpuolella tekee Eurajoki mutkan, kääntyen juoksemaan läntisestä suunnastaan melkein etelään päin; joki katkaisee mainitun harjanteen, ja sen länsipuolella, kylän vieressä on Irjanteen vanha kirkko. Joen itä-puolella on Mullan (Mullilan) kylä, ja joki-rannalla, vastapäätä kirkkoa, on korkea nurmettunut hietakumpu, nimeltä *Pykningin mäki.* Kansa kertoo, että tuolla mäellä, uljaassa „pykningissä“ on ennen asunut kreivi Tott, jonka hallussa oli koko lähi-seutu. Tuo suuri herra oli kova ja ankara

---

[1]) *Lagus, Finska Adelns Gods och Ätter,* s. 29.

[2]) Klaus Tott'ilta tuli mainittu maatila Kustaa Soop'ille, sitte hänen tyttärelleen Anna Marialle, joka ensin oli naimisissa kreivi Axel Wachtmeisterin kanssa, toisen kerran presidentti, kreivi Gyllenstiernan kanssa. Sitte peri tilan Wachtmeisterin tytär, joka oli naimisissa presidentti, kreivi Hans Reinhold von Fersenin kanssa. Hänen poikansa valtioneuvos Axel von Fersen tuli sitte tilan omistajaksi, sitte Fabian v. Fersen, jolta sen peri hänen sisarensa poika vapaaherra O. W. Klinkovström; viimeksimainitulta sen osti katteini Björkenheim.

alustalaisillensa; nämä, rasitettuina turvausivat Jumalaan ja kävivät ahkerasti kirkossa, mutta senpätähden rupesi kreivi kirkkoa vihaamaan ja täytätti sen eräänä syksynä olilla; teki siis kirkon olkiladoksi. Mutta mitenkäs kävi, — senjälkeen heräsi tuo mahtava herra joka aamu kirkosta, olkiriittain välistä; joku näkymätön voima hänet aina yöllä sinne vei. Päästäkseen tuosta pälkähästä, täytyi hänen laitattaa kirkko tyhjäksi, mutta Jumalan huoneen häväisemisestä seurasi vielä kovempi rangaistus: seuraavana kesänä eivät Mullan herran pellot kasvaneet yhtäkään olen-kortta. Sitte rupesi tuota ankaraa herraa vaivaamaan kova tauti; lääkärit laskivat hänestä vettä monta korvollista, — oikeinpa ammeittain, mutta ei siitäkään apua, — hän kuoli. Kun hänen ruumistaan vietiin Eurajoen kirkkomaahan haudattavaksi, oli se niin raskas, että sitä vetämään tarvittiin hevoset, härjät. Kun tultiin lähelle kirkkoa, purskahti kreivin ruumiista niin paljo verta, että siitä tuli tien vieressä oleva kivikin aivan punaiseksi, mutta samassa tulikin ruumis keveämmäksi. Tuon mahtavan herran veri, joka oli koottu monen köyhän ja kärsivän hiestä, ei saanut tulla siunattuun multaan. — Veren kastamaa kiveä sanotaan vielä tänäpäivänä *verikiveksi;* se on pappilan riihen kohdalla, maantien-ojassa, aidan alla (ei kuitenkaan punaisena).

Niin hirmuisessa maineessa elää mainion Tott'in nimi kansan muistossa. Luultavasti ei tuollainen juttu ole aivan syyttä syntynyt. Kumpi sitte lienee ollut se herra, jota kertomus tarkoittaa, Åke Tott'ko, „lumiaura", joka kuoli Lavilassa 1640 Heinäk. 15 p., vai hänen poikansa Klaus [1]).

[CXII] *Linmaan* (Linnamaan) *linna.* Wuohijoen kar-

[1]) Kaiketi kreivi Klaus Tott, jonka väkivaltaisuudesta Kaarleborgin kreivikunnassa Pohjanmaalla, vrt. *Suomi IX*, s. 217. Toim.

tanon kohdalla tekee Pohjanlahti isonmoisen lahden; tuo isompi lahti tekee vielä pienemmän lahden, nimeltä *Wäkränperä* (Wäkkäränperä) Tahkoniemen ja erään toisen niemen välillä. Wäkkäränperän koillisrannalla, Linmaan kylän takana kohoaa „Kaukenpielen sotilaspuustellin niitussa Lieskarin sataman sivulla“ pieni, 5 à 6 sylen korkuinen saari, *Linnasaari;* sitä nyt manteren puolella ympäröi alava, vetinen niittu, mutta vanhimpina aikoina on saari epäilemättä

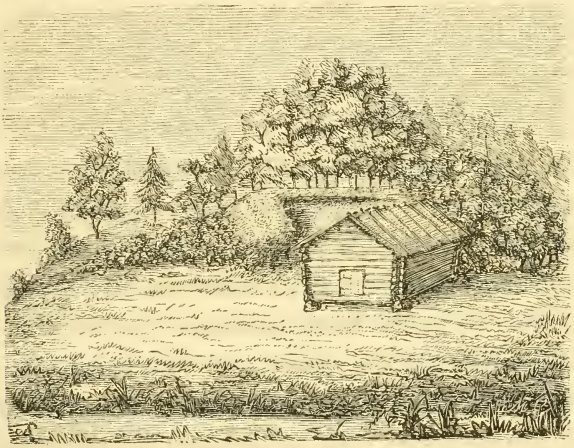

97. Linmaan linna.

ollut aivan veden ympäröimä. Saarella näkyy suuremmoiset multavallit, ja on siinä kansan puheen mukaan ollut (Eurajoen murteella sanoen) „Linmaan linna“. Vallien asema on suorakaiteen muotoinen. Lahden-puoleinen ja sen vastakkainen sivu on 26 syltä pitkä, lyhemmät sivut (luode- ja koillispuolinen) ovat 20 sylen pituiset. Vallit ovat luodut kehän ulkopuolelta, niin että siitä on syntynyt vallihaudat. Lahden-puoliset sivut ovat korkeammat ja vahvemmat kuin maan-puoliset; haudan pohjasta mitaten ovat ne noin 2 à 3

sylen korkuiset. Tähän katsoen on linna ollut enemmän suojattuna meren- kuin maan-puolelta. Vallien rajoittama maa on jotenkin tasainen kenttä, jota ylemmäksi vallit kohouvat pari, kolme kyynärää.

Viime vuosisadalla siinä nähtiin „muutamia kivikellarien ja tiilirakennusten raunioita, jotka olivat ruvenneet metsää kasvamaan ja tarinan mukaan oli siinä ennen aikaan ollut linna (slott)“. Sitä todistaakin eräs 1736 muistoon pantu runon pätkä:

„Eij silloin hyvin eletty
Cuin oli Linna Lijnamaisa,
Cuisti Kumolan kedolla.
Silloin leipä lehmän maxoi,
Murun mullinen vasicka,
Carpion härkä Calosarvi“.

Koska v. 1395 sanotaan Lounais-Suomessa olleen Vreghdenborch-niminen linna, luultavasti Jeppe Aapraminpojan perustama, joka v. 1387 sai Albrecht kuninkaalta luvan rakentaa linnoja Suomessa, jos muut Suomen päälliköt eli rahvas tahtoi häneltä läänitysmaitansa riistää, niin on arveltu että Linmaan linna ehkä oli tuo Vreghdenborch. Mutta samana vuonna, 1395, sanotaan Aborch (Jokilinna) olleen Satakunnan pääpaikkana. Kun ei senkään perustamisesta eikä asemasta ole mitään sen tarkempaa tietoa, niin voisi sitäkin Linman linnaksi arvella. V. 1367 antoi Albrecht kuningas Kokemäkeläisten valituksen johdosta käskyn hävittää Kokemäen linna ja rakentaa linna uudesta johonkin maanosaan, jossa se vähemmin maakuntaa rasittaisi. Syntyikö silloin Aborch ja missä? Varmaa vaan on että noita linnoja ei mainita vielä Bo Jonssonin testamentissa 1384, jossa muista linnoista hänen läänityksessään puhutaan. „Kumolan kedon Kuistia“ arvaa Y. Koskinen Kokemäen linnaksi, koska Kumola muistuttaa Kokemäen ruotsalaista nimeä; arvelu olisi

otaksuttava, jos ei Kokemäen linnan jätteet olisi pienessä *saaressa* [1]).

Kirjoituksessa *Arveluja Wreghdenborchin linnasta* kertoo lähettäjä J. D. Sanomissa Turusta 1872, n. 34, „Liinmaan linnasta“: „Paikka kutsutaan vieläkin Linnamäeksi ja onkin kaunis korkia mäki, kasvava lehtimetsää ja ympäröitty syvällä kaivannolla. Vanhat kertoivat lapsuudessani, että heidän esi-isäinsä aikana sieltä oli raha-aarteitakin löydetty. — Syvä kaivanto sen ympärillä vieläkin varmaan vakuuttaa, että siinä joku erinomainen paikka on ollut, jossa on paljon ihmisvoimalla työtä tehty“. Tohtori Reinholm on tuosta Linnamäestä saanut muistoonpanoihinsa seuraavat tiedot: „Mäen tasankoa ympäröitsee 3 sylen levyinen harmaakivinen valli, jäännös neliönmuotoisesta muurikehästä, jonka kukin sivu on ollut noin 56 jalkaa pitkä. Tuon muurin ympärillä on haudan ja ulkovallin jälkiä. Tiilikappaleet todistavat että jätteet ovat kristinuskon aikuisia. Tarinan mukaan piti erään linnan laivan tuoda tiiliä, mutta linnan isäntä luuli laivaansa viholliseksi ja ampui sen upoksiin puukanuunoilla, jotka olivat 'vahvasti raudalla vannetetut'. Kiukuissaan tuosta erehdyksestä hävitti isäntä itse linnansa“.

Kansan kertomuksen mukaan on täällä linnan kellareissa kätkettynä suuret aarteet, muun-muassa 3 kyynärän

---

[1]) *E. Lencqvist, Finlands fordna borgar. Åbo Tidningar 1776*, s. 164. — *J. R. Aspelin, Korsholman Linna ja Lääni keski-ajalla*, s. 36 — *Histor. Arkisto, IV*, s. 154—5. — V. 1879 ja 1880 kulki eräs torppari Juha Rosenberg Leistilän kylästä Nakkilassa tuota linnaa kaivamassa ja oli siihen tehnyt, oman kertomuksen mukaan, kaivantoa yhteensä 24 syltää 7:ään eri kohtaan, kun Muinaismuisto-Yhdistys pyysi Turun maaherranvirastoa kruunupalvelijain kautta estämään tuota muinaisjäännöksen hävittämistä. Vrt. Muinaism. Yhd:n pöytäkirja Toukokuun 5 p. 1880.

levyinen, 2 korttelin paksuinen hopeainen pöytä. Eräs isäntä, „Kaukkenpiäli“, oli sieltä kerran saanut härkä-kuorman tavaroita, vaikka hän ne salassa piti. — „Men' viel' toise kerran Kaukkenpiäl' äi' vain' arret kaivama; ku hä huoms (huomasi) ett' yhdest paikst maa kummis', huoms hä ett' si' o keltri (kellari); hä ruppes rautkankell' siihe reik' hakkamah', mutt' kank' nytkästih' sissä keltrih'. — Äl' huol' penttel', kyll' mu o koton toine, — sannoi äi; hak' kotont toise, ruppes taas sill' hakkamah', se nytkästih' taas keltrih. — Äl' huol' penttel', kyl' mu o koton kolmas, mut' emp' enä ann' sit' sull'“ [1]), ja tyhjänä täytyi ukon palata sillä kerralla. — Mutta on kumpua kaivamassa ollut sellaisiakin miehiä, jotka ovat saaneet kankensa pitää, sillä erääsen kohtaan on kaivettu 3 sylen syvyinen kaivos, mutta kaivajain saaliina ei näy muuta olleen kuin puhdas kari [2]).

Irjanteen kirkkoa kansantaru sanoo vanhimmaksi näillä seuduilla, ja että siinä on käyty seitsemästä pitäjästä. Se on pieni, sangen vanhan-aikainen puukirkko, jonka rakennusajasta ei ole tietoa. Kirkossa on kaksi pientä kipsi-taulua, joissa on epäselviä kuvia; kuvannevatko joitakin pyhiä, vai entisiä kartanonhaltijoita? — Alttaritaulu, kuvaava ehtoollisen asettamista, on huonosti maalattu. Saarnastuolin laidalla on vanha tiimalasi ja kirkon katossa laiva täysissä purjeissa. Kellokastarissa on kaksi pientä kelloa; vähemmässä on kirjoitus: „*Tå Michael Hœckert var Sacellanus och Pastor Curam Gerens och Johannes Hornæus Adjunctus Ministerii i Euraåminne Me Fecit Iac. Fahlsten Holmiæ — Gudi Til ära och Iryante Försambling til Tjenst Är Thenna klocka Förmedelst Herr Inspektoren Petter Granroths Goda Anstalt Guten 1741*“.

[1]) Eurajoen kummallisesta kielimurteesta on maisteri Hahnsson kirjoittanut tarkat selitykset „Suomi“-kirjoissa VI ja VII.

[2]) Jälestäpäin olen kuullut, että kaivamista yhä jatketaan.

Isommassa kellossa on kirjoitus: „*Eura Åminne socken Yriante Capell Iohan Pihlman Professor Prost och kyrko Herde Guten i Stocholm 1794 Af G. Meyer*“. — Näistä päättäen kirkko ei vanha olisi, mutta saateipas maassamme monia kirkonkelloja tavata, jotka olisivat isoavihaa vanhemmat. Emäkirkosta on Taidehistoriallinen Lähetyskunta kuvannut alttarikaapin, jossa veistokuvat esittävät „kolmea kuningasta“ Kristuslasta kumartamassa. Luvian kirkossa sanotaan olleen rautapuku eli haarniska, joka on yliopiston museoon lähetetty ja siellä tallella.

Asutustarinoita. Irjanteen [1]) kylää, samoin kuin kirkkoakin sanotaan seudun vanhimmiksi. Luvialla [1]) kerrotaan, että silloin kun Luvian lahti vielä oli merenä, tuli tänne kaksi miestä etsimään talon paikkaa. Miehillä oli suuret tarakat seljässä ja suuret tuppirustingit hirvennahkaisissa vöissä. Toisen miehen nimi oli Isojusu, toisen Vähäjusu; vihdoin he löysivät sopivan talon paikan, ja rakensivat siihen „Löytty“-nimisen talon.

Tulipa sitte hirvi Vähäjusun laihovainiolle. Jusu lähti sitä takaa ajamaan; juostessaan pudotti hirvi sarvensa, joka on „ikuisena muistona“ Luvian kirkon seinässä, lakkikoukkuna. Sitte miehet rupesivat alusta rakentamaan siinä paikassa, missä nyt on Iso-Löytyn vanhan emännän aitta; siinä siis ensimäinen alus Luvialla tehtiin. Toinen Länsi-Suomessa oleva alus oli Pyhämaassa. Kun sitte Ruotsissa purjehdittiin, jäi syyspuolella Jusuin alus kerran Isolle merelle yöksi, mutta Pyhämaan alus ennätti satamaan; kun Jusut aamulla aluksineen tulivat satamaan, kysyivät Pyhämaalaiset: „Missä te Luvian Tupjusut olette koko pitkän pimiän yön viettäneet?“ Toinen talo Luvialla oli Hanninkylän Nuuti; meriliikettä sii-

[1]) Irjante ja Luvia ovat nimiä, joiden merkitystä ei vielä ole selitetty.

näkin harjoitettiin. Kun Luvialaiset ahkerasti purjehtivat Ruotsissa, tuli heidän muassaan yksi kreivi Ruotsista Sassilaan asumaan. Kreivillä oli metsästäjä eli skyttä, se meni uutta taloa tekemään ja siitä tuli *Skyttä*, Niemikylän ensimäinen talo. Myös kerrotaan, että postia ennen kuljetettiin „selkähevosella“ Raumalta Poriin Irjanteen, Sassilan ja Löytyn kautta. — Niinmuodoin ei näillä seuduilla maantietä ollut vielä 1640 paikoilla, sillä silloinhan postilaitos tänne asetettiin. — Eurajokilaiset ja Luvialaiset ovat jo vanhimmista ajoista asti olleet mainioita merimiehiä. Gadd kertoo, että vuoden 1780 paikoilla eräs 14 vuoden vanha poika äitinsä ja sisarensa kanssa kuljetti laivan Eurajoelta Tukholmaan ja sieltä taas takaisin kunnialla.

Täällä Eurajoella, Lapinjoen kylässä oli eräällä Mikkeli Markunpojalla suuri salpietarin keitos Johana III:n aikana; tuota keitosta piti koko Ala-Satakunnan ja Kokemäen kartanon läänin ylläpitää viljalla, särpimellä, päivätöillä, rengeillä, mullalla, tuhalla, pannuilla, ammeilla, haloilla, olilla ja kaikella mitä saltpietarin valmistuksessa tarvittiin. Sen sijaan piti mestarin opettaa kuusi kuninkaan lähettämää renkiä salpietaria keittämään [1]).

9. Ulvila kappelinensa.

I. Liikistö eli Ulvila 1311.

1. Pori 1558. 5. Kullaa 1766. 4, IV. Nakkila 1764, eri pitäjä 1861. 2, II. Meri-Karvia 1640, eri pitäjä ? 7, V. Siikainen 1772, eri pitäjää 1871. 3, Ahalainen 1693 paik. 6, III. Norrmarkku 1771, eri pitäjä 1861. Ahalainen. 8, Pomarkku 1803.

Ulvila eli Wanhakylä on ollut niin hedelmällinen, ettei moni muija hänelle siinä suhteessa vertoja vedä. Lukuisa

[1]) Kts. J. J. Tengströmin kirjoitus *Suomi II, 2 osa*, s. 89.

lapsilauma ympäröi nyt sitä, mutta ne myös ovat imeneet vanhan eukon jotenkin kuihtuneeksi. Laajoja kaistaleita on sen leveistä liepeistä leikelty, niistä pitäjäitä laitettu; emo elelee nyt jotenkin suppeana vanhan kivikirkkonsa ympärillä. Sen äidillistä hoitoa ala-ikäisinä nauttivat nyt ainoastansa Pori ja Kullaa; Nakkilakin on jo tosin erityisenä pitäjänä, mutta emonsa läheisyyden vuoksi seuratkoon se vielä sitä tässä kertomuksessa. Tässä siis tarkastelemme Ulvilan, Porin, Nakkilan ja Kullaan muinaisjäännökset.

Koko Ulvila ja Porin seudut, Nakkilan kirkolle, ovat alhaista maata, ja ovat paikoin, — ei pitkiä aikoja sitte, — olleet veden vallassa. Niinpä nähdään eräästä vanhasta Porin seudun kartasta, minkä tohtori Ignatius on Upsalassa tavannut, että ne laveat luhdat, mitkä nyt ovat Porin kaupungin pohjaispuolella, vielä 1663 olivat aivan veden alla [1]). — Pakenevan veden perässähän on „Satakunnan kaupunkia", Poria, kolme kertaa siirretty. — Mainittakoon tässä myös erään vanhan käsikirjoituksen [2]) mukaan, mitä joku kirjoittaja on seudun vetisyydestä ja Porin alusta arvellut; kirjoituksessa lausutaan:

„Porin alku ei ole Kokemäelläkään, kuten luullaan; täällä oli vaan Saksankivi maalle-laskupaikkana niille tavaroille, joita Saksalaiset, erittäinkin Lybeckiläiset täällä myöskentelivät ympäri maata. Purjehdus siihen aikaan kävi ainakin Tyräveteen asti (Tyrväälle), ja mahdollisesti vieläkin ylemmäksi: Pirkkalan kirkon ja Harjun markkinapaikan ohitse aina Wanajaveteen asti, niin että Birger Jarl tullessaan Hämeenmaata valloittamaan, saattoi tätä tietä purjehtia aina Hämeenlinnaan asti, joka onkin luultavampi kuin se, että

[1]) Kts. *Historiallinen Arkisto III.*

[2]) Kirjoitus on luultavasti provasti E. Rosenbachin († 1807) tekemä; on säilytetty kirjakauppias Sjöblom-vainajan papereissa.

hän raivaamattomain maiden läpitse tuli sinne maata myöden Suomenlahdesta. — Ensimäiset kauppiaat tässä maassa asuivat todenmukaisesti puolen penikulman päässä Tamperelta, Harjun markkina-paikan ympärillä Pirkkalan pitäjässä, jolle kauppiaat luultavasti antoivat nimen, sillä Birkka merkitsee kauppa-paikkaa ja kun suomalainen pääte „la“ Birka'an liitetään, tulee sana *Birkkala*, yhtä kuin *kauppala*. Se hietaharjanne, joka täältä Harjulta alkaa, kestää vähillä katkeamilla aina Harjunpään kylään asti, joka on puolen penikulman päässä Porista itään päin; se näyttää olleen luonnollisena muurina, Satakunnan ylisten- ja alisten-vetten välillä, joita ensin mainituita Kokemäenjoki, viimeksi mainituita Norrmarkun- ja Karvianjoki vievät mereen“.

„Että kaupunki sitte Harjulta tuli muutetuksi samassa määrässä alaspäin kun vesi väheni, on luonnollista. Luultavasti se muutettiin Kokemäelle, Haittoveden alapuolelle (Haittovedestä on Huittinen nimensä saanut). Kun kaupunki oli Kokemäellä, kääntyi kulkuväylä Ulvilasta Ruskilan kylän paikoilta Latomerelle (ei Lattomerelle, kuten sitä nyt sanotaan, kertoen „t“:tä Porin murteen mukaan), ja sieltä se kulki ohitse Honkasaaren, joka on paksua hirsimetsää kasvava saareke keskellä Latomerta. Täältä meni kulkuväylä Kokemäensaaren ja Kuuminaisten (Kumonäs) ohitse mereen. Mutta vieläkin vanhemman kulkuväylän voipi otaksua olleen Arnäsin ja Preivikin kyläin väliltä. — Arnäs on ruotsalainen uudis-asutus, vastapäätä toisella puolella Pohjanlahtea olevasta Arnäsin pitäjästä, Helsinglannin maakunnasta Ruotsissa. — Preiviiki on saanut nimensä näiden kyläin välillä olevasta leveästä lahdesta (= bredvik); täältä Teljen

[1]) *Ekonomisk beskrifning öfver Satakunta.*

[2]) *De Primis initiis Björneburgi.*

asukkaat muinoin purjehtivat aina Wuolteelle asti Kokemäellä".

Kuinka paljo perää lienee ylläkerrotussa kirjoituksessa, on vaikea sanoa, mutta muun muassa se tietä antaa, että Ulvilan seudut vielä Suomalaisten pakanuuden aikana olivat aivan veden vallassa. Senpätähden ei sielläkään paljo tavata

Pakanuuden aikaisia muinaisjäännöksiä. [CXIII—CXV] Hiittenkiukaita tavataan täällä pitäjän etelä-syrjällä Rimpialhon takana, valtamaantien vieressä. Nämä kiukaat ovat jo aikaisin tulleet tutkijain huomioon, luultavasti siitä syystä

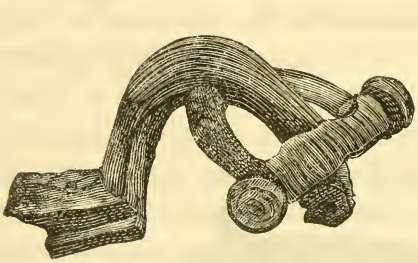

98.

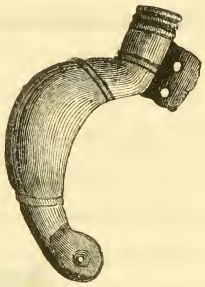

99.

Kaarisolkia varhemmalta rauta-ajalta. $^1/_1$.

kun ne ovat juuri tien vieressä, ja „pistävät" jokaisen „silmään", ken vaan siitä ohitse kulkee. Näistä mainitsee jo P. A. Gadd [1]) ja Fortelius [2]), joka sanoo, että muutamat ovat niitä arvelleet merimiesten asettamiksi, tästä ohitse kun ennen vahva laivatie kävi Kokemäelle. Lindström [1]) sanoo niitä olevan kymmenkunta, mutta minä en löytänyt muuta kun kolme, eikä oppaanikaan muista tiennyt; kaikkia näitä on pahasti hajotettu; olisiko muut siellä olleet kiukaat perin-

[1]) *Kumo Socken. Suomi 1860*, s. 176.

[2]) En käynyt tätä katsomassa.

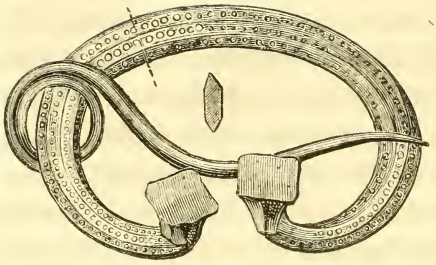

100. Hevosenkengän muotoinen solki. $^2/_3$.

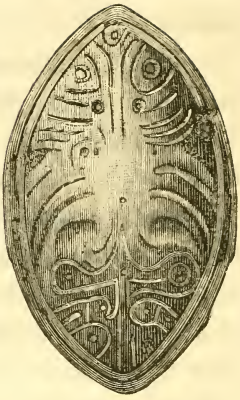

101. Soikea kupurasolki. $^2/_3$.

102. Pyöreä kupurasolki. $^1/_1$.

Suomalaisia solkia myöhemmältä rauta-ajalta.

pohjin tulleet hävitetyiksi. — Kappale matkaa näistä mereen päin on [CXVI] Hiittenkiuas Hiittenkiukaan nummella, Wiasveden Jussilan maalla; se sanottiin olevan noin 20 kyyn. läpimitaten, 3 kyyn. korkea, mutta sitäkin on hajotettu [2]). Hiittenkiukaita on myös [CXVII] Anolan kartanon tiluksilla, 2 virstaa talosta, Kivialhon maassa; siellä on suuren ojan vieressä (Ahlgård-oja?) kiuas noin 15 kyyn. läpimitaten, 5 kyyn. korkea. Tuomari Järnefelt-vainaja oli sitä kaivattanut; kolme miestä oli päivän sitä mullistaneet, mutta ei mitään huomattavaa siinä tavattu. 2 virstaa näistä metsään päin on saman ojan vieressä [CXVIII, CIXX] kaksi edellistä pienempää hiittenkiuasta vierekkäin ja Masian kylän maalla Nakkilassa, lähellä toisiaan, 6 [CXX—CXXVI]. — [CXXVII] Kullaalla on pieni hiittenkiuas, 7 kyyn. läpim., 2 kyyn. korkea, Palusjärven takana Keipilän maassa. Leinnebergin eli Fredriksforssin tehtaan tiluksilla, Koliperon mäessä on 5 à 6 kivikokoa, mutta luultava on, ettei ne ole „hiitten", vaan ihmisten tekemiä, pellosta väännetyistä kivistä. Harjunpään kylän Tuomaalan Elnanniitun syrjässä kuuluu olevan matalaa kiviruttoa, jota myös hiitten tekemäksi sanotaan. — Mutta luulisi täällä enemmänkin olevan hiitten eli jättiläisten käsialaa, sillä Kullaalla on vielä viime-aikoina asunut mahtava hiisi, nimeltä *Kuffaari;* hänen asuntonsa oli Perttulan talon takana *Kuffankalliossa.* Kallioon käypi syvä rotko; se oli ovi hänen asuntoonsa. Kuffaari oli usein kalliolla päiväpaisteessa makaillut. Hän teki joskus ihmisille hyvää, suojeli lapsia ja elukoita vaarasta, mutta jos ukko suututettiin, teki se myöskin pahaa. — Erinomaisia hiitten „saleja" kerrotaan myöskin olevan Lattomeren takana Wuolteen metsässä, sekä samoilla tienoilla Nakkilan Leistiläjärven takana. Ne tietysti eivät muuta ole kun luonnollisia kallioluolia.

Leistilän kylän Käen maalla, Isohuhta-nimisellä mäkiylänteellä, noin 40 askelta Raumalle menevästä tiestä on ryhmä hiittenkiukaita eli -vareja. Suurin niistä on 20 kyyn. pitkä, 12 kyyn. leveä, $5^1/_2$ kyyn. korkea; tämän syrjiltä on paljo kiviä pois vedetty, ja toisessa päässä on syvä hauta. Noin 50 askelta tästä itään päin on toinen kiuas, vähä pienempi kuin edellä mainittu; siinäkin syvennys keskellä. Näiden ympärillä on jäännöksiä useammista perinpohjin hävitetyistä hiittenkiukaista.

Toinen ryhmä hiittenkiukaita on edellisistä joku matka länteen päin, Kareksen talon maalla, 4 virstaa kirkosta Leistilän järvelle päin. Täällä on 10 hiittenkiuasta noin 80 neliösylen suuruisella maalla. Isoin kiuas on 60 kyyn. pitkä, 40 kyyn. leveä ja 5 jalkaa korkea; tämä on keskeltä lähes poikki kaivettu, kaivoksessa kasvaa puita ja pensaita. Tämän ympärillä on neljä kiuasta, kukin noin 25 kyyn. läpimitaten; muut kiukaat ovat vähä pienempiä, ja kaikkia on, mitä enemmän, mitä vähemmän kaivettu ja mullistettu. Saman Kareksen maalla, muutamia satoja syliä edellisistä kiukaista, n. s. Ketolan mäellä, on taas hiittenkiuas, 61 kyyn. pitkä, 54 kyyn. leveä ja 5 kyyn. korkea. Kerrotaan, että tämän sisällä on ennen ollut kellarin kaltainen holvi, johon ovi kävi sivultapäin. Viime aikoina on kiukaasta paljo kiviä pois vedetty. Näillä tienoilla kuuluu ennen olleen paljo hiittenkiukaita, mutta kun torppia on mäelle rakennettu, ovat kiukaat tulleet hävitetyiksi. Kaikki nämä edellämainitut kiukaat ovat Salpausselänteen kankailla, jatkoa Kiukaisten ja Hiirijärven kiuas-ryhmiin.

Laivan jäännöksiä on täällä löydetty useista paikoista. Gadd kertoo, että sellaisia on löydetty „Latokartanon tiluksilta pienen saaren sivulta suuresta Kokemäenjoesta“; toisen laivan jäännöksiä on löydetty Sunniemen tiluksilta, kolmannen

Lattomereltä; sieltä on myöskin löydetty ankkurin kappale ojaa kaivettaissa. Muutamia vuosia sitte kaivettiin Koiviston kartanon tiluksilla (lähellä Poria) pölkkykanavaa Kokemäen-

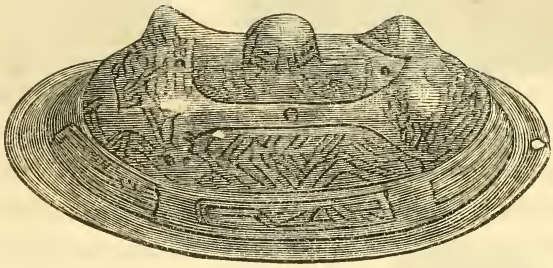

103. Soikea kupurasolki. $^2/_3$.

104. Tasavartinen solki. $^2/_3$.

Ruotsalaisia solkia myöhemmältä rauta-ajalta.

joen viereen, ja siitä myös löydettiin laivan runko; oltiinpa vielä vainuavinaan, että se oli ollut kauroilla lastattu! — Harjunpään ja Hyvelän kallioissa sanotaan ennen rautarenkaita olleen.

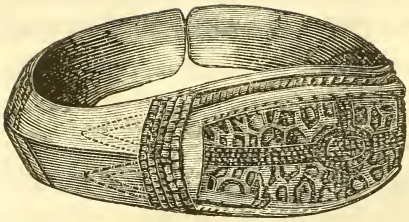

105.

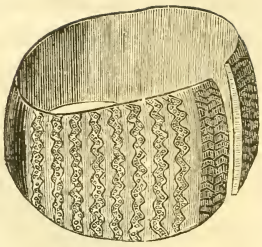

106.

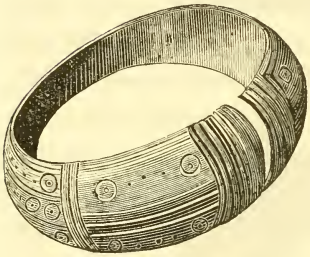

107.

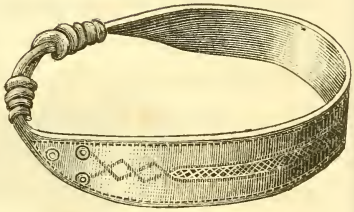

108.

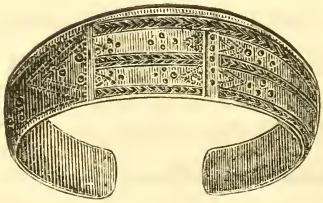

109.

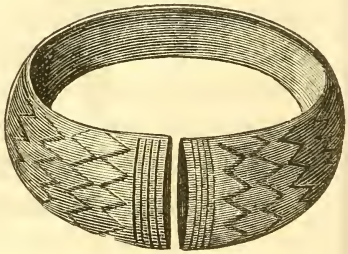

110.

Myöhemmän rauta-ajan käsirenkaita.

Kristillisyyden aika. Kumpi on vanhempi, Ulvilan kaupunki, vai Ulvilan kivikirkko? — Katsokaamme ensin vähä kaupungin alkua. Siitä lausuu Fortelius [1]): „Ulvilan nimen (Ulfzby) arvelevat muutamat tulevan sanasta Ulf (susi); tätä ei voi kuitenkaan oikeaksi otaksua, sillä emme ole kuulleet, että tällä seudulla olisi enemmän susia ollut kuin muuallakaan, emmekä ole huomanneet, että täällä niitä olisi enemmän pyydettykään kun muualla. Minä sentähden mielusammin luulen, että tämä kaupunki nimitettiin Ulvilaksi Pyhän Uolevin, Norjan muinaisen kuninkaan nimen mukaan; hänen kuvansa vielä nähdään Ulvilan kirkossa diademi (otsakoriste) otsalla ja valtikka kädessä, ja häntä muinoin pidettiin Ruotsin kirkon suojelijana. Että nimi on hänestä johtunut, sitä asiaa vahvistaa myös Lundin arkkipispa Pietarin antama annekirja, sillä siinä sanotaan Ulvilaa Pyhän Uolevin seurakunnaksi (S:ti Olai Ecclesia). Ja eipä sitä suomeksikaan sanota Suden kyläksi ja Suden kaupungiksi, vaan Ulvilan kaupungiksi (Ulfzby). Mutta „by“ muinoin, kuten tanskan kielessä vielä nytkin, merkitsi myös kaupunkia, se nähdään monessa kohden, niinkuin Wisby, Wimmersby, Karleby y. m. Jokainen tietää, että tässä puheena oleva kaupunki tahi kylä nykyään kutsutaan ruotsiksi Gammalby, suomeksi Wanhakylä. Että tällä muinoin oli nimenä Liikistö, (Lijkis) nähdään Turun pispan Ragvaldin kirjeestä v:lta 1311, jossa lupa annetaan perustaa kirkko Liikistöön eli Ulvilaan. Samoin pispa Benedikton kirjeessä v:lta 1332 käsketään kivikirkko perustaa Liikistöön“.

Edempänä lausuu mainittu kirjoittaja: „Emme voi sanoa minä vuonna ja minkä kuninkaan aikana tämä kaupunki perustettiin, mutta kaupungin tässä olleen todistavat ne rau-

[1]) *De Primis initiis Björneburgi.*

niot, mitkä vielä paikalla nähdään. Samaa todistaa myös mainion Ruotsalaisen Juhana Messenius'en vakuutus (Scandia Illustrata'ssa): „„A:o MCCCLVII Ericus Rex Dominium Finlandiæ, Benedicto inde profligato, adeptus VII Septembris, Abogiæ approbat omnia qvæ Magnus pater concensisset privilegia Ulfsbycensibus, Mussarensibus, Pederonanis & Nerpensibus, Benedictiqve abrogat onera, illis imposita"".

Eräässä edellämainituista käsikirjoituksista, lausutaan: „Sata vuotta jälkeen P. Henrikin, oli pispana Turussa Ragvald, Birger Jarlin seuralainen ja kansleri; Ragvald'ista sai Ragvaldinkylä (nyk. Ravaninkylä Ulvilassa) nimensä. — Kun kuningas Albrekt hallitsi Upsalassa, antoi hän Ulvilan kaupungille privilegion v. 1365".

Tuolla Ulvilan kaupungilla mahtoi olla joltinenkin kauppaliike, koska valtionhoitaja Sten Sture vanhempi 1502 rajoitti Ulvilan ulkomaisen kaupan Tukholmaan. Kun Kustaa Waasa perusti Helsingin, määräsi hän (1556) Rauman, Ulvilan, Tammisaaren ja Porvoon asukkaat sinne muuttamaan [1]). Se oli kova määräys, joka jonkun ajan kuluttua peruutettiin.

Ulvilan kaupungista puhuu myös Ruotsalainen Afzelius (Sagohäfder V, s. 3) seuraavaa: „Muistona kuningas Albrektin olemisesta Suomessa on paikka, missä muinoin on ollut kaupunki, Olavi pyhän kunniaksi nimitetty Olofsborg, nyt Ulfsborg ja Ulvila. Tämä sanotaan olleen siinä, missä Kokemäenjoki laskee mereen". — Myös erään Anders Van'in antama kirje v:lta 1355, pispa Hemmingille, osoittaa, että Ulvila silloin oli kaupunki, sillä hän kutsuu itsensä „Civis in Hulsby", eikä muut kirjoittaneet itseään „Civis" kuin kaupungin asukkaat.

Mitä itse tuon vanhan Ulvilan kaupungin paikkaan tulee,

[1]) *Rein, Finl. Forntid II,* s. 12.

niin on se luultavasti ollut nykyisen Wanhankylän ja kirkon paikoilla, sekä siitä ylöspäin; kylän yläpuolella Kokemäenjoen rannalla olevassa *Napavainiossa* näkyy vielä vahvasti kalkki- ja tiili-soraa, josta voipi päättää, että siinä on ollut paljo rakennuksia. Myöskin on siitä aika ajoin raudan kappaleita löydetty.

Luokaamme nyt lyhyt silmäys Ulvilan kirkon muinaisiin vaiheisin. Siitä lausuu Fortelius: „Että Ulvilassa on nykyistä vanhempi kirkko ollut, ehkäpä puusta, nähdään pispa Ragvaldin antamasta perustuskirjeestä v:lta 1311; taikka ainakin se kivikirkko, jonka rakentamiseen luvan antoi pispa Benedikto v. 1332. Tämä mahdollisesti oli se, minkä raunioita vielä näkyy lähellä Wanhankylän kartanoa (Gammalbygård) eli Ulvilan kirkkoa, sillä paikalla, jota seudun asukkaat *Kappelin mäeksi* sanovat, missä myöskin on kuolleitten luita tavattu; taikka on kirkko ollut, kuten muutamat luulevat, Soinilan kylässä [1]), taikka Anolan luodolla, joka on Kokemäenjoessa Anolan kartanon kohdalla; siinä myöskin on sellaisia merkkiä huomattu".

Otamme tähän vielä asiaa koskevan kappaleen eräästä vanhasta käsikirjoituksesta, minkä tekijästä ei ole tietoa; se kuuluu näin:

„Ote eräästä vanhasta kirjoituksesta. „„Ulvilan emäkirkko on rakennettu v. 1311 j. Kr. s. Norjan kuningas Olavin aikana (Olavi Harald'in poika, joka sittemmin kutsuttiin Olavi Pyhäksi, purjehti Gottlantiin, edistääksensä käännytystyötä). Olavin kuva vielä seisoo kirkossa eräässä kaapissa, puolikuu toisessa ja valtio-omena toisessa kädessä, polkien erästä noitaa. Ragvald oli silloin pispana Turussa

[1]) Soinilan kylä, ruots. Svensby, on Nakkilan kirkosta pari virstaa kakoon päin.

ja arkkipispana Pyhä Pietari Lundissa. Edellinen puukirkko, mikä täällä on ollut, on vahingon-valkeasta poroksi palanut. Tämä kirjoitus tavataan näillä seuduilla yhden ja toisen vanhan Raamatun laidassa, ja sen historiallista totuutta sopii syystä epäillä"". — Samassa kirjoituksessa jatketaan vielä: „Vanhempina aikoina, eli silloin kun pastoraati perustettiin, — v:n 1300 paikoilla, — sanottiin sitä Liikistöksi, sittemmin Ulvilaksi. Nykyinen kivikirkko on rakennettu 1429 paikoilla, sitte kun edellinen kirkko oli kokonaan palanut. Tämä nähdään Lundin arkkipispa Pietarin annekirjeestä (v:lta 1429), jossa luvataan synnit anteeksi 40 päiväksi kaikille niille, jotka Ulvilan uuden temppelin rakennusta edes-auttavat, ja sitte ahkerasti siellä kaikissa tilaisuuksissa käyvät" [1]). Vielä eräässä käsikirjoituksessa mainitaan: „Pispa Ragvald II antoi v. 1311 luvan, että kirkko saadaan perustaa Liikistöön eli Ulvilaan, ja pispa Benedikto määräsi v. 1332, että se pitää kivestä rakennettaman. Ja seurakunnalla jo v. 1355 oli oma hoitajansa Herra Hermannus (uti Domin. Hermannus sin egen Curatus)".

Mainittakoon vielä, mitä tästä asiasta J. A. Lindström lausuu: „seurakunnan ensimäinen emäkirkko rakennettiin jo v. 1311 eräälle virran saarelle, Liikholmalle; samalla saarella on myös seurakunnan pappila [2]).

Mutta edellä-kerrotut tiedot tahi arvelut tekevät vähä sekavaksi Ulvilan kirkon alku-seikat. Kuinka monta kirkkoa Ulvilassa siis oikeastaan on ollut? — Mikä syy Fortelius'ella lienee ollut siihen arveluun, että Soinilassa olisi kirkko ollut? Nykyään ei ainakaan siellä tiedetä mitään kertoa tuosta kirkosta eikä kirkon paikasta. Jos Anolan luodolla on joku

[1]) Vrt. myös *Afhandl. om Prest. Tjenstegöring*, s. 313.

[2]) *Suomi 1860*, s. 215—6.

kirkko ollut, niin on luultava, että se on ollut vaan Kurkien kappeli, eikä koko lavean pitäjän kirkko. Mitään kirkon jäännöksiä ei siellä näy nyt, eikä ole näkynyt miespolveen.

Ei ole siitäkään varmaa tietoa, missä on tuo mainittu Liikholm (Lijkholm, Likholm), jossa myös sanotaan kirkko olleen, ja jota mainitaan myös muutamissa kalavesiriidoissa. Lindström'in arvelun mukaan on se sama, millä nyt Ulvilan pappila sijaitsee, ja tämä lieneekin oikea arvelu; lähellä sitä on vielä Liikistö-niminen torppa; — ja eipä luultavasti koko pitäjä olisi muuten Liikholmasta [2]) Liikistö (Lijkis) nimeään saanut, jos ei siinä olisi kirkko ollut. — Nykyään mainittu paikka ei enää ole saarena, mutta sen mannermaasta eroittaa alanko, joka nähtävästi on ennen jokena ollut.

Ehkäpä siis se ensimäinen, pispa Ragvaldin luvalla 1311 rakennettu puukirkko on ollut tuolla entisellä saarella. Lähellä sitä on Ragvaldin kylä (ruots. Ragvaldsby, suom. Ravanin kylä), joka mainitun pispan nimen on saanut. Mutta tämä kirkko olisi ollut peräti lyhyt-ikäinen, kestänyt vaan pari vuosikymmentä, koska jo 1332 käsketään uusi kivikirkko rakentaa. Olisiko se vaan kyhätty hätävaraksi niin ettei se kaupungin kasvavan kirkkona täyttänyt tarkoitustaan, ja sentähden ruvettiin kivikirkkoa rakentamaan, vai olisiko se palanut. — Edellämainituista alkutiedoista ei saa selvää, kumpiko kirkko oikeastaan on palanut, ensimäinen puukirkko, vaiko kivikirkko. Olisiko molempain osaksi tuo kova kohtalo tullut. Kuitenkin näyttää todenmukaisemmalta, että se v. 1332 paikoilla rakennettu kivikirkko on palanut. Sen kirkon arvelee Fortelius olleen n. k. *Kappelinmäellä;* se mäki on Ulvilan pappilan kohdalla vanhalla manner-maalla, noin

[2]) Likholm = ruumissaari, on luultavasti nimensä saanut siitä, että siihen on jo pakanuuden aikana ruumiita haudattu; niitä silloin monessa paikassa haudattiin virtain ja järvien saariin.

virsta nykyisestä kirkosta ylöspäin. Mäellä ei kuitenkaan kirkon raunioita näy; mutta se varmaankin on ollut edellämainitulla Napavainiolla, joka on tässä lähellä.

Nykyinen Ulvilan kirkko on tasaisella pellolla keskellä Wanhaakylää. Sen nimi on P. Johannes, rakennettu v:n 1429 paikoilla, harmaasta kivestä ja tiilestä gotilaistyyliseksi; katto on tiilestä holvattu, kannatus-patsaita ei ole. Kirkon pituus on 56 kyynärää, leveys $19^1/_2$ kyyn., korkeus räystääsen 12

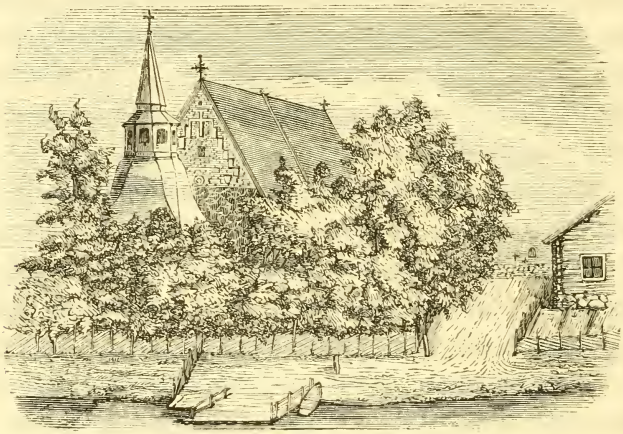

111. Ulvilan kirkko.

kyynärää. — Kuorissa, alttarin vieressä on mainion Axel Kurjen hauta; sen kantena on 4 kyyn. pitkä, 2 kyyn. leveä graniiti-laaka, johon keskelle on hakattu uroon kuva täydessä rauta-asussa; ympärillä on kirjoitus: „*Jacet sub hoc cippo tumulus Nobilis & Generosus D:n Axelius Corkk de Anola & Totkjerf, qvi in Domine placide abdormivit XXX Maj An. Christi MDCXXX ætatis suæ LXXV*“. — Kiven on Taidehistoriallinen Lähetyskunta kuvannut. Kurjen rautapuku on täältä ennen yliopiston museoon lähetetty ja siellä tallella. Muita vanhoja hautakiviä on täällä Götrik Fincken ja Ingeborg Boijen y. m., joista ei enää selvää saa. Niitä

on myös edellämainittu Lähetyskunta kuvannut [1]). Kuorissa, alttarin vieressä on eräs pyhän naisen veistokuva kahden lapsen kanssa, sekä edellämainittu kuningas Olavin kuva (ne on myös kuvattu). Puinen ristiinnaulitun kuva rippuu kirkon seinällä. Saarnastuolin on lahjoittanut kenraalin rouva Barbara Kurki v. 1659. Sen laidassa on jotenkin osaavasti leikatuita kuvia [2]).

Paljo huomiota on herättänyt Ulvilan kirkossa ennen ollut hopea-rasia; siitä mainitsee Fortelius, Porthan ynnä monet käsikirjoitukset. Fortelius mainitsee vahvoilla todistuksilla tuettuna, että Ulvilan kirkossa säilytetään hopeainen öylätti-aski, jossa on kirjoitus: „*Denna asken är gjord af silfver, som är funnit uti Högvälborne Herrarnas salig Herr Finckarnas graf, hvilka äro begrafne år 1139 (?)* [3]) *och med Högvälborne Herr Carl Horns omkostnad efter dess Förfäder å nyo förfärdigat år 1684*“. Suomeksi: „Tämä rasia on tehty siitä hopeasta, joka on löydetty vapaasukuisten herrain Finckein haudasta, jotka ovat haudatut v. 1139 [3]), ja vapaasukuisen herra Kaarlo Hornin kulutuksella esi-isäinsä jälkeen uudestaan korjattu v. 1684“. — Rasiaa ei nykyään enää löydy Ulvilan kirkossa.

Noin 30 vuotta tämän ensimäisen ilmoituksen jälkeen, taikka v. 1765 ilmoittaa taas Turun maaherra Jer. Wallén Tukholman kansliakollegiolle, että Ulvilan kirkkomaalta Finc-

[1]) Haudoista puhuessamme, älkäämme myöskään unhottako mainita, että täällä lähellä kirkon seinää lepää tunnettu suomenkielen tutkija provasti Kustaa Renvall.

[2]) Kirkon seinällä rippuu täällä omituisia esineitä: Sylen pituisen varren päässä on neliskulmainen $1^1/_2$ kort. leveä taulu, ne on mustaksi maalattu ja varren ympärillä on mustaa harsoa; niitä 11 kappaletta.

[3]) Porthanin mukaan vuosiluku pitäisi olla 1439 tahi 1539.

kein haudasta on löydetty hopealevyjä. — Mainitun maaherran kirjeen on harras muinaisuutemme rakastaja C. A. Gottlund kokonaan ilmaisnut Otavansa I osassa, s. 402, jonka vuoksi sitä ollee tarpeeton tässä enää kertoa. Saman kirjeen johdosta ilmaisee kuninkaallisen muinaistieteellisen arkiston hoitaja Samuel Gagnerus tietoja Fincken su'usta; Gagneruksen kirje on Ulvilan kirkon arkistossa ja kopioituna Sunniemen kartanossa; Gottlund on sen myös painattanut äskenmainittuun Otavaansa; mutta hän lausuu siitä: „Tästä Gagneruksen tarkautesta, että Tarinamuksesta ja vanhoista suku-kirjoista tahi polvenjuoksuista ylöshakea niitä sukupolvia, jotka ovat muinoin näitä nimiä kantaneet, tulemme koht'sillään enemmin puhumaan; ja tahomme ainoastaan nimittää, ettei hään meijän mielestämme ouk ollut ollenkaan halukas näitä tietoja hakeaksensa. Eikä se ou kumma, sillä se on arvattava, että hään joka oli Ruohtalainen ei pitänyt paljon huolia Suomalaisten asioista".

Ensimäinen kappeli, mikä tuosta suuresta Ulvila-emosta lohkesi, oli Pori. Juhana herttua (sittemmin kuningas Juhana III:s) sanoo Ulvilan kartanossa kirjoittamassa kirjeessään v:lta 1558, että hän on hyväksi nähnyt perustaa Satakunnassa kaupungin meren rantaan, ja on sopivaksi paikaksi katsonut Porin (Björneborg); ja lausuu hän, että kaikki ne, jotka Ulvilasta sinne muuttavat, saavat veronvapauden kymmeneksi vuodeksi. Se oli Porin alku, Ulvilan kaupungin loppu. Vanha juttu käypi, että Ulvilan porvarit tapasivat karhunpesän sillä mäellä, jolla nyt on Porin raatihuone, ja sentähden antoivat sille paikalle nimeksi Björneborg (Karhulinna), kaupungin nykyisen nimen. Myöskin tiedetään, että sen kylän nimi, jonka tiluksille kaupunki perustettiin, oli Bährnäs (Karhuniemi), saksalaisesta sanasta Bähr = karhu; mutta mistä kylä sai tuon nimen? Se on luultavasti Saksain an-

tama, jotka täällä kaupoilla kävivät ja johtunee se myöskin tuosta karhunpesästä. Mutta siihen aikaan, kun kaikki nimet piti olla kreikkalaisia tahi latinaisia, tehtiin Poristakin Arctopolis, kreikkalaisesta sanasta „Arctos“ = karhu, ja „polis“ = kaupunki; siitä sitte syntyi eläviä Arctopolitanuksia.

Vaikka ei suoraan aineesemme kuuluvina, mainitsen tässä muutamia pieniä tietoja Porin muinaisuudesta vanhain käsikirjoitusten mukaan. Rosenbach kertoo, että kun kaupunki muutettiin Bährnäsin kylän tiluksille, mitkä Koiviston Latokartanon alle kuuluivat, olivat sen ensimäiset asukkaat: Hakuri (= hakkuri = salvumies), Paturi (= seppä, padanpaikkaaja), Kynäs (= kaupungin kirjuri) ja Tiku (= saunoittaja [1]). Siinä kaupungin ensimäiset virkamiehet! Sama kirjoittaja jatkaa: „Vielä, noin 50 sitte oli kaupungissa vanha riihi salvettu vahvoista hongista, jotka olivat hakatut aivan siltä paikalta, missä riihi oli. Että kaupunki Juhana herttuan aikana muutettiin nykyiselle paikalleen 1558, nähdään selvästi kirjoituksesta eräässä vaaleanpunaisessa neliskulmaisessa kivessä, joka oli kirkkopihan muurissa eteläisen sisäänkäytävän päällä; luultavasti tuo kivi on vieläkin jälellä, vaikka jossakin sellaisessa paikassa, missä ei sitä huomata“.

Gabriel Keckonius, joka oli pormestarina Porissa 1671—1709, kirjoittaa: „Vuonna 1558, Maaliskuun 8 p. on se ylistettävästi muistettava kuningas Juhana III:s, silloin Suomen herttuana oleva, antanut ensimäisen privilegiumin Porille; ei löytäen Ulvilan kaupungissa sopivaa paikkaa linnoitukselle, niin hän sieltä tänne, — noin kolme neljännestä penikulmaa lähemmäksi suolaista merta, — porvarien muuttaa käski; ja tämän kaupungin Hänen Majesteettinsä varustaa (linnoittaa) aikoi. Mutta sitte kun Hänen Majesteettinsä

[1]) Tiku, sama kuin karvaus, häkä, höyry saunassa.

Ruotsin kruunun sai, raukesi tämä aikomus; kuitenkin nähdään vielä Linnamäellä (på Slotsbacken) kiviä, joita siihen maan kustannuksella vedetty oli linnan rakennusta varten [1]). Kaupunki saa käyttää Bährnäsin kylän maita karjalaitumenaan, 3 talon, jotka olivat 3 manttalin 12 äyrin veroiset; näiden tiluksille kaupunki perustettiin, ja olivat ne silloin autioina, sillä niiden luhdat olivat annetut Koiviston karjakartanolle. Tämä Porin kaupunki on korkeasti mainitulta kuninkaalta, sekä muilta hänen jälkeisiltään hyviä etuisuuksia saanut; muun muassa on sille annettu vapaus harjoittaa sisä- ja ulkomaista kauppaa, kuten muidenkin merikaupunkien, ja johon sitte Hollantilaiset ja muut ulkomaalaiset laivoineen tulivat ja suurta kauppaa tekivät. Kaupungin puutavarakauppa ei ole kuitenkaan vielä suuressa määrässä“ [2]) — — Sama K. arvelee Porin kuninkaan kartanoa 50 vuotta nuoremmaksi kuin kaupunki. — Eräästä palosta hän kertoo: „V. 1698 Toukokuun 28 p. rankaisi Jumala kaupunkia taas suuresti valitettavalla vahingon-valkealla, niin että 137 kartanoa, 109 ranta-aittaa, kaksi tuulimyllyä ja kaupungin *myllyhuone* (jauhinhuone) kaikkine käsikivineen paloi. Kaupungilla oli siihen aikaan kirkon vieressä puusta rakennettu myllyhuone (qvarnhus), jossa oli suuri joukko käsimyllyjä; niitä kaupunkilaiset pienestä vuorosta saivat käyttää; tätä myllyhuonetta oli ahkerasti, erinomaisella tyytyväisyydellä ja hauskuudella käytetty“.

Kaupungin alapuolella, lähellä joen rantaa on mäkitönkkä, jota sanotaan *Hamppusiksi* ja *Hirsipuumäeksi*. Nimen tavallisesti luullaan siitä tulleen, että siinä on ennen rikollisia hirtetty. — Rosenbach'in kirjoituksissa on tästäkin

[1]) Kivet olivat siinä vielä olleet käyttämättä v. 1801, jolloin kaupunki kokonaan paloi.

[2]) Kyllä nyt on. Kirj.

pieni „valaistus“; hän lausuu: „Eräässä vanhassa kirjoitetussa ai'antiedossa, joka täällä säilytetään eräässä vanhassa porvaristalossa, julkaistaan juttu, että Birger Jarl amiraalilaivallaan tässä karille törmäsi, ja suutuksissaan siitä hirtätti laivan päällikön Hamppus'en tuolle mäelle“. — Rosenbach myös arvelee, että Juhana herttuan toimella tänne Suomeen tuotiin tammia ja — krapuja!

V. 1640 paikoilla ruvettiin Poriin „trivialikoulua“ toimimaan; ja samaan aikaan nostettiin kysymys kaupungin muuttamisesta lähemmäksi merta. Siitä asiasta kirjoitti Juho Kurki Axel Oxenstjernalle v. 1642, 2 p. Maaliskuuta, ja sanoo Kurki huomanneensa sopivan paikan Yterön niemellä, kahden sataman välillä. Tuuma jäi kuitenkin silloin sikseen; — mutta luultavasti se joskus toteutuu.

Omituisen kertomustapansa takia suomennamme tähän kertomuksen eräästä vanhasta käsikirjoituksesta, kuinka:

„Kuningas Kaarlo XI kävi Ruosniemellä häitä katsomassa Juhannuspäivänä, 13 p. Kesäkuuta 1686, ja hyppäsi siellä morsiamen kanssa“. Retkestä kerrotaan varsin runollisella tavalla: „Kuningas tuli tuntemattomana, häntä odotettiin kuitenkin hiljaisuudessa. Retki alkoi Reposaaren niemen nokasta kuninkaallisella jahdilla, — siellä oli yksi ranskalainen, yksi englantilainen ja yksi hollantilainen laiva ankkuroittuna: purjehdittiin Sandön ohitse Lotsöhrin saarelle, joka on todellinen luonnon yrttitarha, siellä kun kasvaa monellaisia pensaita, niinkuin ruusuja, orjantappuroita, vaaraimia taikinamarjoja, lillukoita ja kauniita viinamarjoja useampaa laatua, sekä makeita mansikoita, ja on se kaunistettu monellaisilla kukilla, erittäinkin kielokukilla, kurenmiekoilla y. m. Kaupunki esittäytyi meren puolelta korkeille matkustajille erittäin somalla tavalla. Suokukot rannoilla taistelivat kukin rakkaansa edestä, ja tiirat toimellisina lentää leyhyttelivät

edestakaisin ja huvittivat katsojia, kokoontuen sata-lukuisina rannan ruo'ostaan, ajellen tuhansia hyönteisiä.

Eräs vahti kirkontornista antaa merkin, että yksi laiva kaunein, uusin purjein kaukaisuudessa lähenee kaupunkia; ja poikaparvi seisoo kirkkomäellä postimestarin kanssa, ja he luulevat valkean vaaran olevan Hyvelässä (i Böhle); tähän luuloon heidät saattaa se, että auringon valo heiastuu puolen peninkulman päässä olevan kestkievarin akkunoista.

Kaksi naista seisoo kaupungin laiturilla ja kumpikin tarkastelee pitkäsilmällään kaukaisuudessa olevaa kuningasta, ja maistraati kaupungin vanhinten ja porvarien kanssa, polvilleen laskeutuneena, pyssyt maahan vaipuneina, liput lepäämään laskettuina, pitää iltarukousta kaupungin torilla, ja koko kaupunki supisee hiljaisuudessa: Jumal' anna meidän kuninkaall' ja kaikell' esivallall', Rauha ja hyvä hallitus j. n. e.

Kuninkaallinen laiva ankkuroidaan Lotsöhr'issä, ja kuninkaallinen vene kuljettaa hänet omaa tietänsä kaupungin ohitse Keysarlahtea myöten, Isonsannan ja Pappilanluodon ohitse Wärdö'hön, missä kuningasta tervehtii keijukaisten suojelusjumalatar, tämä hänelle näyttää käärmeen ja kyyhkysen, ajan ja viattomuuden vertauskuvat. Muutamat uteliaat kiipivät Linnamäellä oleviin myllyihin, nähdäkseen sieltä ympärinsä; vanhat kääntävät kasvonsa kohden vanhan kaupungin kirkkoa [1]), joka näkyy etäisyydessä, ja kaikki lopuksi veisaavat yhdessä: Lisää, vahvist' seurakuntas, Hallitse Sun rauhallas, Kuninkaamme kans maakuntas, Siunaa aina armollas j. n. e.

Kuningas poikkee Keysarkarin ohitse mennessään pienelle saarelle, jota ympäröivät miekkaruohot, kukkakaislat ja osmankäämit, ja veden pinnalle, mikä hei'astaa alenevan

[1]) Tarkoittaa luultavasti Ulvilan kirkkoa. Kirj.

auringon säteitä, on ripoiteltu keiholehtiä, valkeita ja keltaisia lumpeenkukkia, ja siinä kasvaa karhunputkia, väinönputkia, anisruohoja ja hanhikkia, sekä rannat joen molemmin puolin ovat koristetut verunikoilla, sumalaisten muistokukilla, samaten on Isosaunan luoto koristettu lukemattomilla maanmuuraimen kukilla, ja Pappilanluoto ylpeilee punaisista ja mustista viinamarjapensaistaan, tuomistaan, pihlajistaan y. m.

Nyt mennään Warvinkorvaan, johon kaupungin veneet saapuvat: kuningas valitsee kuitenkin omansa. Gödik Fincke, Kälkfjärdin, Thureborg'in, Norrbyn y. m. herra, ja kreivitär Flemming, Herregårdin, Stenbyn, Ohlsbölen y. m. rouva, seisovat Ruosniemen rannalla ja odottavat kunnes soitetaan ja kuningas astuu maalle; silloin seudun nuoriso ja lapset, kaunistetut kukkaseppeleillä, kukkavihkoilla ja kiehkuroilla, heittelevät kukkia tielle, ja kylään vievän kujan suussa tapaa kuningas koko hääjoukon, nuoret ja vanhat.

Maalainen häähuone on kallioiden suojassa, vanhain koivuin, i'äkästen leppäin ja poppelipuiden ympäröimä. Pääskyset pitävät serenadiaan (iltalauluaan). Kuningas hyppelee morsiamen kanssa, joka laulaa: „Kuningas Kustaasta paljon pidän, vaan ruusua en unhota koskaan!“ Juhla lopetettiin paimenten esittämällä torvimusiikilla ja kuningas riemuitsi.

Takaisinpalaus.

Sitte kun kaupunki oli tullut katsotuksi, tapahtuu takaisinpalaus erään tiilitehtaan ja pikipolttimon ohitse, joissa liekit leimuavat, — Gierstenniemeen Herralahdella; siellä pormestarin katiskat seisovat kuivalla maalla. Eräs laiva juoksee teloiltaan; muutamat pojat, jotka venheellä vellovat, ovat hukkumaisillaan, mutta heidät pelastaa yksi soutaja. Krapuja pyydetään uppolipoilla; ja eräs orpopoika saa kah-

desta vanhasta rysästä muutamia säynäviä; näitä kuningas erinomaisen armollisesti katsoo ja vastaanottaa.

Kuninkaallinen laiva palaa takaisin Sandöhr'in ohitse. Eräs hollantilainen merikatteini vaihtaa tukatia kuninkaalle; täyttää laivansa raudalla, hirsillä ja laudoilla. Eräs ranskalainen ottaa vatukoita, puolukoita ja erittäin maanmuuraimia y. m. laivaansa. Eräs englantilainen laiva, joka on tullut vanhaan kaupunkiin ja Saksan korvaan, tarjoaa täällä suolaa, ryytejä, hunajaa ja Arbogan rinkeliä, ja täyttäytyy taas ruokatavaroilla, viedäkseen niitä Tukholmaan; purjehtii Ison-Rauman kautta, ja kotimatkallaan tapaa sen kuningas" [1]).

Nakkila sai kappelin-oikeudet 1764; puukirkko sinne perustettiin „Nakkilanmäelle" 1763, kuten eräässä kirkonseinässä olevassa kirjoituksessa ilmaistaan. Kirkossa ei ole mitään mainittavia muinaisuuksia; seinällä siellä riippuu miekka, joka sanotaan Kurjen oma olleen, mutta nähtävästi on se paljoa myöhäisemmiltä ajoilta. Peräseinällä on kaksi puusta veistettyä ristiinnaulitun kuvaa. Eri kirkkoherrakunnaksi tuli Nakkila 1861.

Kullaa eli Levanpelto tuli kappeliksi 1766; kutsuttiin ensin „Jumalan armon kappeliksi". Mutta täältä on ainakin Levanpellon kylä käynyt Kokemäen kirkkoa [2]).

Kullaan kirkossa on kaksi pientä, 3 korttelin korkuista taulua, jotka ovat pahvista painettu kohokuville; toinen kuvaa Jesusta Getsemanessa, toinen Hänen ylösnousemustaan. Kirkon kolme pienenmoista kelloa on lahjoittanut proves-

[1]) Tästä omituisesta kertomuksesta ei voi varmaan sanoa, onko se totta vai vaan mielikuvitusta; luultavasti sitä ainakin suurin osa. Sen tekijä on kenties provasti Rosenbach.

[2]) Tätä vahvistanee sekin, että Kullaan kirkon arkistossa on vanha pöytäkirja, jonka on laatinut Kokemäen pappi Johan Clementis, pitäessään kokousta kymmennyksistä Levanpeltolaisten kanssa.

sori Kraftman, joka oli Koiviston kartanon omistajana Ulvilassa.

Kullaalle ei ole vielä kauan ollut ratastietä, vaan kirkolla Ulvilassa kuljettiin jalkasin ja „selkähevosilla“. Perttulan talossa on vielä jälellä rikkinäinen naisväen satula puusta, jota ennen kirkkomatkoilla oli käytetty. Siinä on kaksi patsasta, joiden alapäät haarautuvat hevosen kummallenkin puolelle, haarain alapäistä käyvät vyöt hevosen ympäri; patsaat ovat toisiinsa yhdistetyt kahdella laudalla, mitkä käyvät kahdenpuolen hevosen säen, nämä laudat olivat istuimena; vielä käypi patsaasta toiseen kaksi haapaista kaarta seljän turvana. Koko rakennus on niin leveä, että siihen on muhkeakin muija istumaan mahtunut. Tällaisia satuloita oli täällä paljo käytetty.

Asutusseikkoja. „Paikkojen nimistä voimme arvata, että koko Ulvilan länsipuoli meren partaalla on ennen maailmassa ollut ruotsalainen. — Jo se seikka, että usealla paikalla Ulvilassa kaksi nimeä on, toinen ruotsalainen, toinen vallan suomalainen, todistaa molempien kansallisuutten tässä toisiinsa koskeneen“. Näin lausuu provessori Y. Koskinen [1]). Tuollaisia kaksi-nimellisiä ovat esim. Soinila Svensby, Suosmeri Svartsmark, Harjunpää Härpö, Hyvelä Hjulböle. Ravaninkylä ja Friitala ovat muka suomennoksia Ragvaldsbystä ja Fribystä. — Aivan ruotsalaisia ovat lähempänä merenrantaa olevat paikkain nimet, niinkuin Arnäs, joka kuten edellä on mainittu pitäisi oleman Ruotsista asutettu; samaa kaiketi voinee päättää muistakin ruotsalais-nimisistä paikoista: Rosnäs (= Ruosniemi), Thorsnäs (= Tuorsniemi), Sunnäs (= Sunniemi) y. m. Kerrotaan, että seudun ruotsalaisilla asukkailla on Tuorsniemellä (Thorsnäs) ennen ollut jumalal-

[1]) *Pohjanmaan asuttamisesta, Suomi 1857*, s. 145.

leen Thorille pyhitetty paikka; siitä paikalle nimi. Rosnäsnimi ollee samaa juurta kuin sana ruotsi, rodsnäs = soutuniemi (?). Lieneekö liian rohkeata arvella, että Saksalaiset, jotka näillä seuduilla ennen vahvasti kauppaa kävivät, ovat nimen antaneet näille monille „markuille“, joita näillä seuduilla on. Seurakunnat Norrmark(ku), Pomark(ku), kylät Kaasmark(ku, Karlsmark), Södermark(ku) ja Kloosmark(ku). Ehkäpä nuo nimet tulevat saksalaisesta sanasta „mark“ = tori = kauppapaikka, ja luultavasti on noissa „markuissa“ ennen kauppapaikat olleet. Pelkäksi saksalaiseksi nimeksi voisi myöskin luulla Mynsteriä (eräs talo Ulvilassa), mutta luultavasti on nimi tullut „mönsterskrivarista“, sillä talo on ennen ollut sellaisen miehen virkatalo. Ylempänä, Kokemäenjoen varrella ovat kyläin ja taloin nimet melkein suomalaisia; siitä voipi päättää, ettei ruotsalainen asutus ole aivan kauas ulettunut; mutta täällä tavataan myös monta nimeä, joilla ei ole suomalaista merkitystä, niinkuin Leistilä, Tattara, Masia, Ruhate y. m.

Muinaistaru kertoo, että Kokemäen Williön kyläläisillä oli ennen Nakkilassa paljo niittua; heidän niittunsa vartiana oli joku torppari, joka vähitellen laajensi tiluksiaan niin, että niistä vihdoin paisui nykyinen säterirustholli Willilä [1]). Vuolteen talon tilukset Ulvilassa sanotaan ennen olleen Kokemäen Wuolteen niittua. — Muutenkin näyttää Kokemäkiläisillä ennen täällä meren rannalla olleen paljo tekemistä, — luultavasti kalastamassa kävivät, — sillä Kokemäen nimistä muistuttaa täällä moni paikan nimi; niinpä kylät Kokemäensaari, Kuuminainen = Kumonäs, ja saaret Krootilanluoto (Grotila) ja Näyhäluoto Kokemäen kylistä Krootila ja Näyhälä.

Suuria maatiloja täällä on monta; niistä lienee vanhin

[1]) Vrt. myös *Lindström, Kumo Socken.*

Anolan suuri ja kaunis allodiali-säteri, joka on vanhimpia herraskartanoita maassamme. Sen omistajia vanhuuteen olivat Hornit; v. 1544 tuli se Kurki-suvulle. Sen isännistä mainioin oli tuo nuijasodan uros Axel Kurki, jonka hauta on Ulvilan kirkossa. Nuijasodan aikana ryöstivät ja polttivat talonpojat hänen talonsa. — Sunniemen alliodalisäteri on myöskin vanhuuteen ollut suurten sukujen omaisuutena, Finckein, Hornien, Hastfehrin y. m. Samaten Saaren kartano, joka on virran saarella, Ulvilan kirkon kohdalla. Pånäs ja Yyteri ovat myös vanhuuteen olleet lahjoitusmaina kuninkaiden suosilailla [1]).

Viimeisen Suomen sodan ajoilta kerrotaan täällä muutamia kohtauksia. Pakenevan Suomen sotaväen joukossa sanotaan olleen suuret joukot pakenevia kansalaisia, varsinkin herrasväkeä, jotka lapsineen ja palvelijoineen olivat tahtoneet puulle paljaalle syödä tien varrella olevat talot. Venäläisten käytöstä täällä yleensä ei moitita. Kokemäellä oli Venäläinen sotamies omin lupinsa kahminut hopeita erään talon arkusta. Hopeiden omistaja meni valittamaan joukon päällikölle, joka jo oli ison matkan päässä eteenpäin menossa; tämä kuitenkin palasi takaisin, pakoitti sotamiehen jättämään hopeat takaisin ja rankaisi häntä ankarasti. Suomalaisten pakomatka oli ollut sangen kiireistä. Näyhälässä oli Suomen sotaväki vaatinut perunoita ja lihaa; emäntä täytti heidän tahtonsa ja pani padan tulelle. Miehet olivat ahkerasti korjanneet valkeaa sen alle, mutta kun perunain toinen puoli vasta oli pehmeä, oli Kokemäen aukealta ruvennut Venäläisten lakit ja piikit kiiltämään; sotamiestemme täytyi lähteä pötkimään ja jättää keitoksensa Venäläisten syötäväksi.

---

[1]) Leiniperän ja Fredriksbergin rautatehtaista vrt. Bergsintendentens underdån. berättelse om jernhandteringen i Finland år 1875, s. 165—8.

Suomen jälkijoukko oli aikonut polttaa Uotilan sillan Harjavallassa, mutta kun huomasivat, että oli lähellä huoneita, joista toisen voisi saada, heittivät tuon tuumansa. Uotilan eukot olivat itkeneet ja parkuneet, kun kuulivat kauhean vihollisen jo lähellä olevan, mutta meidän sotamiehet olivat rauhoittaneet heitä ja käskeneet vaan antaa viinaa ensimäiselle joukolle, joka heitä seuraa. Emäntä panikin päällensä parasta, astui aittaan ja jakeli sieltä votkaa Venäläisille; nämä kauniisti kiittivät ja olivat varsin siivosti.

Huopilan sillan Nakkilassa oli Suomen jälkijoukko polttanut; siinä luultavasti Venäläiset viipyivät niin kauan, että Suomalaiset ehtivät asettautua sotarintaan Ulvilan Ravanin kylässä. Tässä täytyi heidän pidättää Venäläisiä, sillä toiset olivat rientäneet Poriin kruunun varasto-aittoja tyhjäämään ja laittamaan niiden sisällystä kuormastossa pohjoiseen päin menemään. Ulvilan Haistilasta oli mentävä virran ylitse, sillä Porista ylipääsö oli aivan epävarma. Maantie, joen etelä-puolella oli silloin käynyt Haistilan kohdalla aivan joen rantaa, nyt on se kokonaan jokeen vierinyt, joen pohjois-puolella oli kasvanut tiheää mäntymetsää jokeen asti. Siihen männikköön oli kymmenen Suomalaista sotamiestä jäänyt väijymään; pääjoukko oli vähän matkan päässä, Ravanin kylässä. Kun Venäläiset tulivat ja joen rannalle saapuivat, ampui yksi noista kymmenestä, Tyrväältä kotoisin oleva mies, Venäläisen everstin. Ryssät tuosta hirmuisesti tulistuivat, rupesivat ampumaan ja ryntäsivät joen ylitse. Suomalaisilla Ravanin kylässä oli 8 tykkiä, Venäläisillä 4, näillä alkoi ankara ampuminen, joka kesti kaksi tuntia. Suomalaiset olivat rikki ampuneet yhden Venäläisten tykin suun, niin että se tuli kelvottomaksi; toisen alta ampuivat rattaat rikki ja sentähden Venäläisten täytyi lakata ampumasta. Kuolleita ja haavotettuja ei tässä ollut monia tullut. Vaikka voitolle

112. Nuolenkärki.

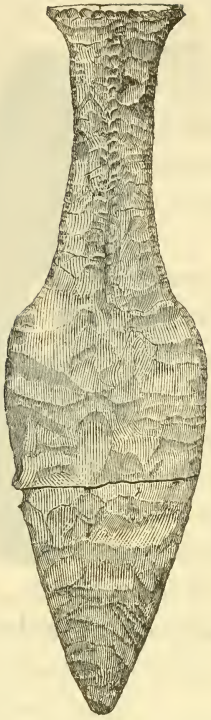

113. Tikari. $^1/_2$.

114. Nuolenkärki.

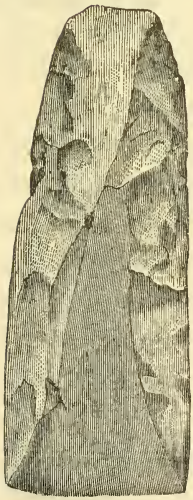

115. Tasataltta. $^2/_3$.

116. Nuolenkärki.

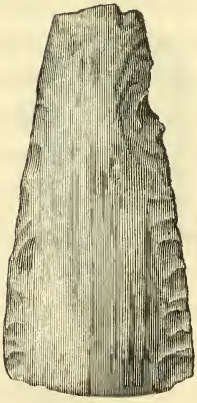

117. Kirves. $^1/_2$.

Limsiö-aseita.

118. Nuolenkärki l. tikari. $^1/_2$.

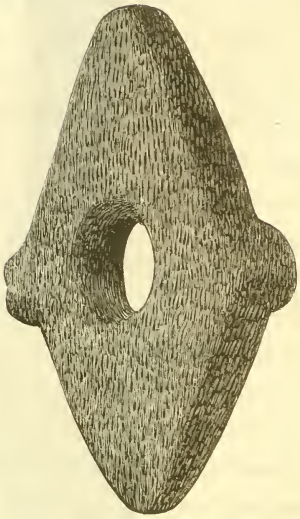

119. Nuija Luvialta. $^1/_2$.

120. Nuolenkärki l. tikari. $^1/_2$.

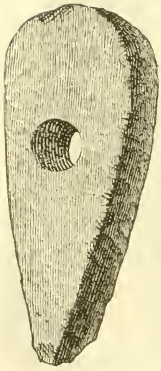

121 Nuija-ase. $^1/_3$.

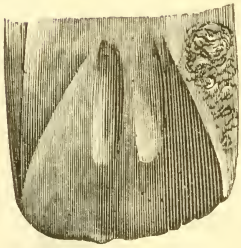

122. Reikätaltan terä. $^2/_3$.

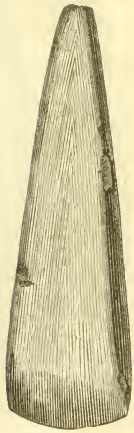

123. Tasataltta. $^1/_3$.

jääneinä, täytyi Suomalaisten tästäkin lähteä pohjoiseen päin pakenemaan. — Vielä viime aikoina on täällä näkynyt kaksi kuulain koskettamaa mäntyä, ja riihilato, jonka läpitse oli kuula mennyt. — Kuten tiedetään, kulki Suomen sotaväen ylipäällikkö Klingspor itse tätä tietä pohjaisen, ja takaa-ajavan Venäläisjoukon päällikkönä oli Bagration, joka tästä Porin tienoilta palasi Turkuun.

Kun Englantilaiset 1844 täällä Suomen rannikoilla kuleskelivat, oli miehiä englantilaisesta laivasta tullut maalle Yyterin lampaita ruoaksensa ottamaan, lampaat lähtivät Käpälämäkeen, mutta niiden joukossa oli suuri pässi, joka luikahti Englantilaisten taakse, antoi heille polvijäsenten kohdalle sellaisia puksauksia, että miehet kumoon keikahtivat. Tyhjin käsin saivat miehet palata, ja siitä levisi seudulle sellainen juttu, että Yyterin pässi ajoi Englantilaiset pakoon!

Löytöjä. Ulvilasta, Friitalan kylän Suurpään tilalla löydettiin tänä kesänä puutarhaa kaivettaissa (39) *Reikäkivi* ympyräinen, noin 3 tuumaa läpimitaten, $^1/_4$ tuumaa paksu, keskellä lyijykynän vahvuinen reikä.

Ulvilasta on ennestään tallella Yliopiston museossa: *Reikätaltta*, pieni, hyvästi säilynyt, kappalaisen Nehemias Werin'in antama. *Tikari* (kuv. 113) limsiöstä, löytty hietakankaalta lähellä Poria, valtioneuvos N. Nordenskjöld'in lahjoittama. Tuo kaunis ase on aineesta ja muodosta päättäen varmaankin Etelä-Ruotsista kotoisin ja todistanee jotakin yhteyttä Suomen ja Ruotsin asukkaiden välillä jo kivi-ajan kestäessä.

Kullaalta on kappalainen N. Werin museoon toimittanut: *Vasarakirveen* tapaisen aseen, jonka vasarapää on rikottu; *Hakkuu-aseen* katkelman; *Oikokirveen* viheriäisliuskamaa; *3 Tasatalttaa* ja *2 Reikätalttaa*, joista toinen on löytty Kullaan joesta Hevosportaan koskesta.

10. Ahlainen.

Tämä pieni kunta on Pohjanlahden rannalla, Kokemäenjoen suulta pohjoiseen päin; sen edustalla meressä on suuri joukko saaria. Merenrannikko on alhaista maata, josta ehkä seurakunnan nimikin *alhainen*, *ahlainen* johtuu, mutta edempänä kohoaa maa vähä korkeammaksi ja siellä heti jätteitä „jättiläiskaudelta“ tavataan.

Pakanuuden aika. Hiittenkiukaita on täällä [CXXVIII—CXXXIV] 7 kappaletta *Oksjärven* rannalla kalliolla, Markuksen talon maalla; ne ovat noin 12 kyyn. läpimitaten, mutta kaikkia on purettu niin, ettei niiden korkeutta voi määrätä. Toinen ryhmä kiukaita on isolta maantieltä Ahlaisten kirkolle menevän tien vieressä, *Ollilan torpan* kohdalla; ne ovat sileällä hietakankaalla, kirkosta päin tullen: [CXXXV] 16 kyyn. läpimitaten; siitä neljän sylen päässä [CXXXVI] 12 kyyn. läpimitaten, tästä taas 5 syltä matkaa [CXXXVII] 16 kyyn. läpimitaten. Kahta ensinmainittua kiuasta tässä ryhmässä on päältä purettu, näyttää siltä, että niistä on kiviä muualle viety, mutta viimemainittu on vielä puolentoista kyynärän korkuinen, sen keskellä syvä hauta, ja täytenä totena kerrotaan, että siitä on löydetty rautamiekka, jota on talletettu Ulvilan kirkossa. — Ollilan torpasta vähä matkaa mereen päin on [CXXXVIII] pieni hiittenkiuas kalliolla, se on noin 6 kyyn. läpimitaten, 1 kyyn. korkea. Mainitusta torpasta taas $^1/_2$ virstaa etelään eli Poriin päin on metsässä korkealla kalliolla [CXXXIX] kiuas 15 kyyn. läpimitaten, 2 kyyn. korkea; tämänkin keskelle on suuri kuoppa kaivettu. Luultiin vielä muitakin kiukaita olevan tässä metsässä, mutt'ei oppaani niitä löytänyt. Edellisen kokoinen [CXL] hiittenkiuas on *Tenkaalin* (Stengård'in)

Kytöniitun kalliolla. Sitä oli viime kevännä purettu ja löydetty rautainen moukarin eli kivivasaran puolisko. Onko tuo raudankappale sinne jo kiuasta tehtäessä joutunut, vaiko

124. $^1/_3$.

125. $^2/_3$.

126. $^1/_4$.

Varhemman rauta-ajan keihäitä.

jälestäpäin? Luultavammin on viime-aikoina joku kiukaan kivien kovuutta moukarillaan koetellut, ja silloin on kappale vasarasta kivien rakoon kimmahtanut.

127. $^1/_3$.

128. $^1/_4$.

129. $^1/_4$.

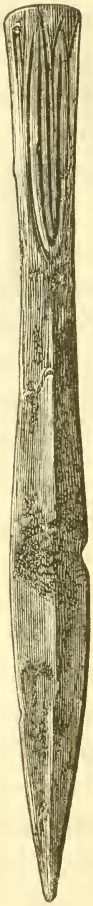

130. $^1/_3$.

Myöhemmän rauta-ajan keihäitä.

Edellämainitun Oksjärven maissa näkyy erään mäen rinteellä 3 à 4 sylen leveydeltä, 10 sylen pituudelta ikäänkuin ihmiskäsillä tasaiseksi laitettua tannerta. Vierun alasyrjälle on kiviä riviin laskettu ja yläsyrjältä maata alennettu, joten tähän on syntynyt tasainen penkere. Tässä ympäriin näkyy myöskin pieniä kivikasoja, mitkä näyttävät olevan ihmiskätten laatimia, mutta ihmis-asuntoja ei täällä tiedetä milloinkaan olleen; luultavasti ovat nämä lappalaisasumusten jäännöksiä.

Kristillisyyden aika. Ahlainen on Porin perästä Ulvilan vanhin kappeli. Jo v. 1691 pyysivät sen asukkaat perustaa oman kirkkonsa, koska heillä oli pitkä kirkkomatka, ja 1693 tuo oikeus heille myönnettiin. Ahlaisten yhteyteen kuului kauan aikaa Normarkkukin, kunnes sekin erkausi eri kappeliksi ja vihdoin vahvistui pitäjäksi, jonka kappeliksi sitte Ahlainen kääntää keikahutettiin. — Vaihettelevaiset ovat onnen kohtalot tässä mailmassa! — Ahlaisten sievä puukirkko on kuivalla hietakummulla. Muinaisjäännöksiä ei sielläkään ole. Seinällä riippuu tuo kaikissa kirkoissa tavallinen puusta tehty ristiinnaulittu; alttarilla on neliökyynäräinen taulu, jossa on kuvaus Lazaruksen herättämisestä, maalattu jotenkin hyvästi. Sakaristossa säilytetään vanha alttaritaulu, jossa on Adami, Eva, y. m. alkumailman henkilöitä kuvattuna Kirkon kellot ovat tältä vuosisadalta. — Emme voi ohitse käydä erään haudan, joka täällä kirkkomaassa sijaitsee nuokkurain koivujen varjossa; siinä lepää tuo harras ja taitava suomenkielen edistäjä G. A. Avellan; haudalla on graniti-patsas, siinä kullattu kanteleen kuva ja kirjoitus: „Kellahden säterin haltia, harras suomalainen Gustav Adolf Avellan, synt. $17\frac{2}{5}85$. kuoll. $18\frac{2}{12}59$. — Sä kuolo viet mun elämään . . .“

Asutusseikkoja. Aivan todelliselta näyttää, että ennen

muinoin Ylimaalaiset kävivät ahkerasti täällä meren rannalla kalastamassa. Niinkuin Kokemäkiläiset jokensa suulla, Porin seuduilla, niin Huittiselaiset täällä Ahlasissa, jonka ruotsalainen nimikin Hvittisbofjärd (= Huittiselaisten lahti) on varmaan heistä peräisin. Huittiselaisten täällä käyntiä todistaa vielä toinenkin seikka; täällä on „*Keikvesi*"-niminen suuri merenlahti, joka nimi aivan luultavasti on tullut Keikiön kyläläisistä (Keikiö on Huittisissa kulma-kunta, jolla on oma rukoushuoneensa). Keikiöläiset tuossa lahdessa kalastamassa kävivät, ja siitä ruvettiin sitä Keikiöläisten vedeksi sanomaan. — Kuten edellä on mainittu, kerrotaan näistä asioista myöskin eräässä vanhassa käsikirjoituksessa, jonka tiedot, jos kohtakin kansantaruihin perustuvat, voipi kuitenkin jotenkin varmana pitää, koska ne on niin vanhaan aikaan kirjoitettu, että nuo tarut kansalla silloin vielä olivat jotenkin tuoreessa muistossa. Luultavasti nämä seudut kalassa-kävijöistä saivat ensimäiset asukkaansa, ja niin oli alkuasutus täällä suomalainen; mutta sitte ottaa ruotsalaisuus muutamaksi vuosisadaksi esivallan. Kansantaru kertoo, että kun Ruotsalaisia rupesi tänne tunkeutumaan, oli niillä kovat tappelut Huittisten kalamiesten kanssa; muut Huittiselaiset vihdoin luopuivat täällä käymästä, mutta eräs ukko oli itsepäinen, hän teki Ruotsalaisille kauan vastarintaa, ja nämä vihdoin hänet ampuivat. Siitä saakka rupesi ruotsalaisuus täällä rehoittamaan, mutta nyt se rupeaa taas takapajulle painumaan. Ruotsalaiset paikkain nimetkin ovat täällä kansan suussa pahanpäiväisiksi kuluneet. Niin on esim. Stengård'ista tullut Tenkooli, Malmgård'ista Mankooli y. m. m. [1]) — Paitsi talojen nimiä, on täällä monilla maanpaikoillakin ruotsalaiset

[1]) Provessori Koskisen edellämainitussa kirjoituksessa „Pohjanmaan asuttamisesta", puhutaan myös Ahlaisten asutusseikoista.

nimet, ja erään pienen järven nimi antaa vähä ajattelemisen aihetta; se on „*Flakajärvi*“, ja sana „flaga“ kuuluu vanhassa Islannin kielessä merkitsevän pientä järveä. Joko siis tänne Suomeen Skandinaviasta asukkaita lähti samaan aikaan kuin Islantiin, vai säilyikö heillä sana kunnes tulivat? — Tavallisestihan otaksutaan Ruotsalaisten tänne tulleen 1300 vuosisadan paikoilla.

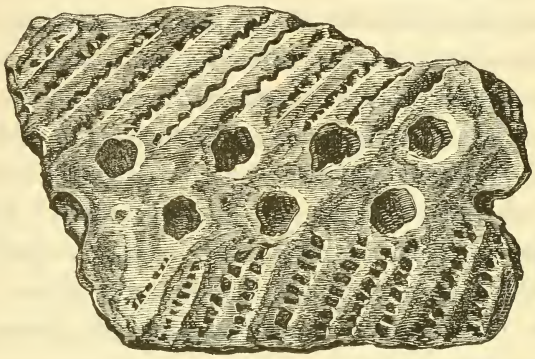

131. Kappale kiviajan saviastiata. $^1/_1$.

Maisteri Ollonqvistillä on täällä $1^1/_2$ korttelin pituinen, 1 korttelin levyinen kivisen kaukalon puolisko, joka on täällä maasta löydetty, toinen puoli siitä on pois lohjennut. Muista muinaislöydöistä en kuullut täällä kerrottavan, kuin siitä miekasta, joka Ollilan hiidenkiukaasta olisi löydetty.

11. Norrmarkku ja Pomarkku.

Nämä seurakunnat ovat harvempaan asutuita kuin muut tämän kihlakunnan kunnat. Metsät, mäet, hietakankaat, keitaat l. suot ja järvet valloittavat täällä ison alan maanpinnasta; järvet laskevat toiset Ahlaisten, toiset Karvianjoen kautta mereen.

Pakanuuden aika. Tältä alalta on löydetty useita kivikaluja, (joista alempana enemmän) ja niistä voipi päättää, että näillä seuduilla on jo kivikaudella asukkaita viljalta vilisnyt. Tällaiset seudut, joissa järvien välillä on korkeita, kuivia metsämaita, näkyvät olleen vanhain kansain mieluiset olopaikat, sillä täälläkin nähdään jäännöksiä myöskin kivikautta seuranneelta aikakaudelta, varhemmalta rautakaudelta; ne ovat hiittenkiukaita.

Norrmarkun kirkolla, lähellä isoa maantietä on [CXLI] *Ristikallion torpan* vieressä kalliolla kiuas, noin 6 kyyn. läpimitaten, 4 kyyn. korkea, mutta ei ole enää alkuperäisessä asussaan, vaan on sitä muljoittu. Toinen on [CXLII] *Kellahden tienhaarassa*, edellisen kokoinen. Jäännöksiä kolmesta pitkän soikeasta kiukaasta on [CXLIII—CXLV] Pootsjärven rannalla; siellä rannalla pitäisi oleman muitakin hiittenraunioita, mutta en niistä saanut selvää tietoa. Täällä on myös ruumiin-arkun muotoinen kivi, jota kansa sanoo hiitten ruumiin-arkuksi.

Kun Norrmarkun kirkolta mennään Pomarkkuun, on tien vieressä *Hiilenmäen* talon takana mäellä, parin sadan sylen pituisella maalla 11 hiittenkiuasta. Lähinnä kartanoa oleva kiuas on [CXLVI] 9 kyyn. läpimitaten, 1 kyyn. korkea; 4 sylen päässä tästä, toinen kiuas [CXLVII] 18 kyyn. läpim., $1^1/_2$ kyyn. korkea, keskelle kaivettu kuoppa, jossa kasvaa koivu. Tästä taas 7 syltä on [CXLVIII] kiuas 21 läpim., 1 kyyn, korkea; tämän vieressä pari [CIL—CL], jotka ovat 6 kyynärän laajuiset, matalat kiukaat. Muutaman sylen päässä näistä on kolme [CLI—CLIII] 2 à 3 kyynärän laajuista kiuasta; nämä ovat melkein kasvavain mäntyin juurten peitossa. Jonkun sylen päässä näistä on taas [CLIV] hiittenkiuas, 24 kyyn. läpim., 4 à 5 kyyn. korkea; tämän keskelle ovat talon miehet kaivaneet sylen syvyisen peruna-

kuopan; mutta se ei lämmintään pitänyt ja on nyt autiona. Tämän ympärillä on vielä kolme [CLV—CLVII] 3 à 4 kyynärän laajuista kiuasta, jotka ovat 1 kyynärän korkuiset. Tässäkin on siis koko hautausmaa, jossa toiset kummut ovat suuremmat, toiset pienemmät.

Paikka on suurten nevain ympäröimä; eikä aivan pitkiä aikoja sitte, ovat nuo nevat järvinä läikkyneet. Nimi Hiilenmäki on varmaan muodostunut sanasta hiidenmäki, ja tämä taas noista kiukaista nimensä saanut. Talo on vasta muutaman kymmenen vuoden vanha, se on rakennettu kruunun maalle. Täällä, Hiilenmäen tienoilla, on tavattu samallainen hopeavuori kuin Yläneellä, josta on edellä kerrottu. Silloin kun nämä seudut olivat synkkinä aarniometsinä, näki eräs metsästäjä täällä kallion kyljestä hopeaa tippuvan, niinkuin jääpuikkoja. Mies meni kotoaan irroitus-aseita hakemaan, mutta takaisin tultuaan, ei enää hopeaa nähnytkään; eikä sittemmin ole sitä nähty.

Mutta käykäämme taas hiittenkiukaille. Pomarkun kirkolta parin virstan päässä tavataan [CLVIII] hiittenkiuas, isonta lajia, *Palomäen* torpan vieressä; tässä kiukaassa ovat kivet pyöreähköjä ja erinomaisen tasaisia sekä punertavia väriltään; koko tällä tienolla ei ole tuon laatuista kiveä, näyttää siis siltä, että kivet ovat tähän edempää tuotu. Kirkolta, 4 virstan päässä, Kankaanpäähän vievän tien vieressä on [CLIX] *Sudenpesän* ahteen päällä soikea kiuas, noin 18 kyynärää pitkä, 3 kyyn. korkea. Hiittenroukkioita sanotaan olevan myös Walkjärven rannalla ja Wimperin rannalla; mutta kertomuksista päättäen ovat ne vaan luonnollisia kivikoita; niitä sanotaankin roukkioiksi, eikä kiukaiksi. En käynyt katsomassa. Samaten on myöskin Lassilan eli Klosmarkun kylän maalla „Hiittenmäki“, mutta siellä ei näy mitään hiitten jätteitä. Inhottujärven rannalla Pomarkussa on kivikko,

jota sanotaan „pirun helmalliseksi“; pahat olivat siitä aikoneet järven ylitse sillan rakentaa, akka kantoi helmassaan kiviä sillan rakennukseen, mutta sattui tässä lyömään varpaansa kiveen ja kivet helmasta putosivat.

Pakanuuden aikaisiin varustuksiin luultavasti kuuluu Pomarkussa n. k. [CLX] *Korkeenmäenlinna.* Se on lähellä Pomarkun kirkkoa, Isonjärven rannalla, lähellä sitä paikkaa, missä Pomarkun- eli Lassilanjoki laskee mainittuun järveen. Tässä on tynnyrinalan suuruinen, 10 sylen korkuinen mäkitönkkä, jota matalat niitut ympäröivät, niin että tuo „korkeemäki“ mahdollisesti on ennen ollut saarena. Mäellä näkyy kivivallin jäännöksiä suorakaiteen muotoisessa asemassa; lyhemmät sivut ovat 10 sylen pituiset, pidemmät, joista toinen on järven puolella, ovat 20 sylen pituiset. Järvenpuolinen sivu ja toinen pää näkyvät selvemmin, toiset sivut ovat melkein hävinneet. Vallien sisällä oleva kenttä on jotenkin tasainen; valkeita sanotaan usein nähtynä tässä kiiluvan, ja aarteita arvellaan paljo kummussa kätkeyvän; sentähden on siihen syviä kuoppia kaivettu. — Merkillinen yhtäläisyys on tällä ja Linnmaan linnalla Eurajoella (n:o CXII); molemmat kummulla veden rannalla ja vallien asema molemmissa aivan samallainen. Mahdollisesti on tämä ollut Suomalaisten varustus Ruotsalaisia tulokkaita vastaan; sillä luultavasti ennen on voitu tänne asti laivoilla, taikka kuitenkin veneillä, merestä purjehtia. Tosin historiassamme kerrotaan, että nämä paikat Kustaa Waasan aikana vasta tulivat asutetuiksi, mutta maanpaikkain ruotsalaisista nimistä päättäen, on täällä ennen Ruotsalaisia asukkaita ollut; taikka olisivatko nämä seudut olleet Ruotsalaisten rantaasukasten takamaina.

Kristillisyyden aika. Kuten edellä on mainittu, kuului ennen ainakin osa Norrmarkusta ja Pomarkusta Ahlaisten

yhteyteen, sitte kun se kappeliksi tuli; mutta v. 1736 mainitaan Norrmarkussa „kirkkotupa“ olleen, ja Norrmarkkulaiset saivat luvan haudata ruumiitaan kirkkotupansa viereen, koska niitä oli vaikea Poriin kuljettaa [1]). Osa Norrmarkkua siis kävi Porin kirkkoa. — Vuonna 1771 sai Norrmarkku kappelin oikeudet ja 1861 tuli se eri pitäjäksi, jonka alle vanha Ahlainen kappeliksi alistettiin. Norrmarkussa on kookas puukirkko; siellä on seinällä tavallinen puusta veistetty ristiinnaulitun kuva; alttarilla on $1^1/_2$ kyynärän korkuinen, saman levyinen vesimaalilla maalattu taulu, jossa on kuvattuna taivaan tikapuut, eli se tapaus, minkä Jaakko unissaan näki; enkelit käyvät ylös ja alas tikapuita myöden ja ylinnä seisoo Jumala; sekä edellisen kokoinen öljytaulu, kuvaava Itäisen maan viisaita.

Vanhankylän eli Ulvilan kirkkoa on täältäkin käyty rakentamassa. Lähellä Norrmarkun kirkkoa on kivi, jota „jättiläisen kiveksi“ sanotaan. Kerrotaan, että eräs eukko oli sitä kaadissaan kantanut; tulipa vanha äijä-rääsy hänen vastaansa ja kysyi: „mihin kiveä viet?“ — „Vanhankylän kirkon rakennukseen“, vastasi eukko. „Elä hulluttele, — kirkko on jo aikoja sitte ollut valmiina“, sanoi ukko. Akka suuttui, heitti kiven siihen paikkaan ja meni matkoihinsa.

Pomarkku eroitettiin Norrmarkusta kappeliksi v. 1802, jolloin myös kirkko sinne rakennettiin. Täälläkin on muhkea puinen ristiinnaulitun kuva, jonka on tehnyt *Torppari Johan Grankulla, maalannut Bondi Joh. Sallgén, ostanut seurakunnan nuorukaiset;* siinä koko kirkon koristeet. Kelloja on kaksi; isommassa kirjoitus: *Påmarks Kyrka Past: Profes: och Prost Doktor Fr. Lebell, Kallar till hopa menigheten för-*

[1]) Kts. *Afhandlingar om Presterliga Tjenstegör.*, s. 368. — Norrmarkun rautatehtaasta, perust. 1806, vrt. *Bergsintendentens underd. berättelse om bergshandteringen i Finland år 1875*, s. 176—7.

samlens alla landens inbyggare till Herrans hus. Joel 1: 14. Guten i Stokholm af G. Horner 1803. — Suomeksi kuuluu tämä kirjoitus jotenkin näin: „Pomarkun Kirkko Past. Profes. ja Rovasti Tohtori Fr. Lebell, Kutsuu kokoon yleisön kokoontukaat kaikki maan asuvaiset Herran huonesen. Joelin 1: 14. Valanut Tukholmassa G. Horner 1803". — Toisessa kellossa on kirjoitus: *Tämä Gerh. Hornerilla Stocholmissa v. 1824 valettu kello kutsuu Pomarkkulaisia Herran kasvoin eteen: Tulkaat veisatkaamme Kiitosta Herralle Psalm 95: 1.*

Asutusseikkoja. Historioitsijamme mainitsevat, että nämä, Norrmarkun ja Pomarkun erämaat saivat Karjalasta uutis-asukkaita Kustaa Waasan aikana, 16:nella vuosisadalla; samaa sanovat myöskin täällä tavattavat kansantarut[1]). Mutta miten on se seikka ymmärrettävä, että täällä, ei ainoastaan Norrmarkussa, vaan Pomarkussakin on paljo ruotsalaisia maanpaikkain nimiä, 3 à 4 penikulman päässä meren rannasta? Niin on Pomarkussa Isonjärven ympärillä ja sen joen varsilla, joka Inhottujärvestä laskee ensinmainittuun järveen, niittujen ja maiden nimiä: Almyra, Hylenki (Hyläng), Pekkenki (Beckäng), Paattenki (Patäng), Mosenki, Ormenki, Taverholmi, Kilholmi, Träskmyra, Oxpakka ja Klåsmarkku, kylä synkiässä sydänmaassa 7:män vanhan virstan päässä Norrmarkun kirkosta. Kuinka on siis ymmärrettävä se seikka, että täällä „erämaassa" on tuollainen joukko, ja tietysti vielä muitakin, ruotsalaisia nimiä? Olisiko Ahlaisten ja Karvian Ruotsalaisten asukkaiden tarvinnut näin kaukana käydä heinänteossa ja niittuja nimittämässä? Ja jos niinkin olisi, niin kuinka olisivat tulokkaat Karjalasta saaneet nuo nimet tietää, jos ei seudulla olisi asukkaita ollut?

[1]) Vrt. myös kirjoitus „Kuinka satu kertoo osaisen Satakuntaa asujamensa saaneen". *Lännetär I*, s. 41—51.

Eiköpä siis ruotsalainen asutus aioin ulettunut aina Pomarkkuun asti, sillä tänne meren rannalta oli verrattain helppo kulku jokia ja järviä myöden; ja ylhältä-päin, sisämaista, on tänne myöskin voitu venheillä päästä pitkäin matkain takaa; voipi siis olla mahdollista, että Pomarkun kirkon paikoilla on, ehkäpä jo pakanuuden aikoina, ollut joku kauppa-paikka, jossa ylimaan Suomalaiset ovat Saksalaisilta ja Ruotsalaisilta tavaroita vaihettaneet; siihenpä vähä viittaa paikan nimikin „mark“, kauppapaikka. Ja tuo edellämainittu vallitus Korkeellamäellä näyttää varmaan viittavan, että täällä on ihmisiä elustellut ennen 16:nettä vuosisataa.

Kuulkaamme nyt mitä Pomarkkulaiset seutunsa asutuksesta kertovat [1]): Savosta, ennen vuotta 1660, tuli Kristerniminen mies tänne ja rakensi *Isosavon* talon (kirkonkylässä). Hänellä oli seitsemän poikaa, jotka kaikki perustivat uusia taloja samaan kylään. Kristerin nuorin poika „pikku Juho“ tuli isänsä jälkeen isännäksi Isosavoon; tämä Juho oli suuri noita. Sitte kävi mainitun talon isännyys kahdeksan miespolvea peräkkäin isältä pojalle. — Toinen kertomus taas kertoo, että 1660 paikoilla oli Savosta eräs Grekorius-niminen poika, äitinsä ja sisarensa kanssa tullut tänne *Yli-Soinin* talohon, „joka silloin oli autiona“. Perheen isä oli matkalla hukkunut Klosmarkun eli Lassilanjokeen, kun oli siinä kalastanut. Ruoan runsautta uutis-asukkailla ei mahtanut suurin olla, koska kerran joulun lähestyessä sanoi äiti pojallensa: „Grekko, tapa se kukko johlaksemme!“ Tuo lause on vielä sanantapana Pomarkussa. Soinin talossa oli sitte ainakin yhdeksän miespolvea asukkaat samaa sukua;

[1]) Pomarkun kirkon arkistossa säilytetään käsikirjoitus, minkä kappalainen M. Sandell on aikonut lääninrovastille antaa; kirjoituksessa kerrotaan täkäläisestä asutuksesta, siinä ovat vuosiluvutkin mainitut.

kenties vieläkin. — Kerrotaan myöskin, että ennen näillä seuduilla oli vaan kaksi asukasta, toinen Isonjärven, toinen Inhotun rannalla; vaikka järvien välillä on melkoinen matka, tuli ukoille kalavesistä kuitenkin niin tuima riita, että rupesivat toisensa henkeä vainoomaan. Kun kerran Isonjärven ukko meni Inhottulaista tappamaan, pani tämä salaa pölkyn sijallensa vuoteesen; toinen luulee vihamiehensä siinä makaavan ja laskee kirveellä aika iskun — pölkyn päähän ja niin luulee iäksi päiväksi pääsneensä naapuristaan. Mutta kuinka hän toisena päivänä ällistyy, kun näkeekin murhaamansa rauhallisena järvellä kalastelevan! Ei uskaltanut enää milloinkaan mennä sinne päin. — Vielä eräs kasku kertoo, että Mouhijärven kalamiehen kolme poikaa ovat näiden seutujen vanhimmat asukkaat: niistä yksi asettui asumaan Lassilaan, toinen Keskisiin, Kivijärven rannalle, ja siitä Kivijärven kylän alku; kolmas Otomajärven rannalle Siikasiin, siitä Otoman alku.

Norrmarkussa kerrotaan Finbyn asuttamisesta seuraava juttu: Joki varrella, Sauvakosken vierillä oli ennen Karkkulaisten niittua. Kerran tuli „niittua tekemään“ Kreku-nimisestä talosta Karkun ja Wesilahden rajamailta, Krekun pojat Kainu ja Paavo, heidän sisarensa Liisu, ynnä piika ja renki. Kainu oli vanhin veljeksistä, mutta oli perheen vihat voittanut sentähden, kun oli piikaan rakastunut. Veljeksille tuli riita täällä heinänteossa. Paavo sai sisarensa ja rengin puolelleen, ja pois lähtiessään, — mikä tapahtui veneellä, — jättivät he Kainun piian kanssa kosken rannalle. Tuosta kepposesta Kainu suuttui ja vannoi ei kotia mennäksensä sinä ilmoisna ikänä; hän taittoi kosken rannalta sauvan käteensä, — siitä sai Sauvakoski nimensä, — ja lähti piian kanssa astuskelemaan joen vartta alaspäin, soveliasta olinpaikkaa etsien. Sellaisen löysivätkin Norrmarkun paikoilla,

joen etelä-puolella. Täällä he nyt liittyivät parikunnaksi, rakensivat joen rannalle mökin, jossa asuivat ja nimittivät sen vanhan kotinsa mukaan Krekuksi. Heille syntyi sitte kaksi poikaa, vanhemman nimi oli Kaapeli (Gabrieli?), nuoremman nimi Uoti; niistä saivat Kaapelin ja Uotin talot nimensä; mutta Kaapelia vieläkin kylän kesken Krekuksi sanotaan. Kylä nimitettiin perustajan nimen mukaan Kainun kyläksi, mutta kun tienoille tuli Ruotsalaisia, rupesivat he sitä *Finbyksi* (= Suomalaiskyläksi) sanomaan, kun siinä asui Suomalaisia; Finbyn-nimi on vieläkin kylällä. Kreku-niminen niittu on myös vielä Sauvakoskella.

Norrmarkun kirkolta, lähes parin penikulman päässä järvien ja metsien takana on Lassilan kylä, jonka nimi ennen oli Klåsmarkku. Tämän kylän asuttamisesta kerrotaan, että jo noin 800 vuotta sitte, tuli tänne ensimäiset asukkaat Savosta Mäntyharjun pitäjästä. Täälläkin tuli ensimäiseksi taloksi *Iso-Savo*, ja sen naapuriksi *Vähä-Savo;* edellistä sanotaan nyt kylän-kesken Heikkiläksi, jälkimmäistä Mattilaksi. Iso-Savon isäntä oli mahtava velho, ja teki monellaisia ihmeitä. Kun esim. Wanhankylän (Ulvilan) kirkossa yhteensoitettiin, pisti hän hiirakkonsa valjaisin, istui rekeen, renki jalaksille ja yks' kaks' oltiin kirkon luona, astuttiin silloin sisälle kun muutkin. Mutta eipä tuolla kirkkomatkalla kaikisti hevostakaan tarvittu, vaan kun kirkon kellot soivat, hyppäsi isäntä hakopölkylle kahtareisin, renki hänen taakseen ja niin mentiin ilman läpitse kirkkoon, että suhisi. Kerran renki katsoi taaksensa, mutta samassa pudota mätkähti mäkeen Huhdalla. — Kylään karttui aikain kuluessa seitsemän taloa, mutta ei ollut muuta kun yhdet kirkkovaatteet, kylän yhteiset; ja vuoron mukaan kävi mies kustakin talosta tuossa „univormussa“ Wanhankylän kirkossa kuulutuksia ja muita mailman asioita tiedustamassa; vuoro

tuli talohon siis joka seitsemäs pyhä! — Alkutalo, Iso-Savo, sanotaan olleen vankasti varustettu; siinä oli niin jykevä rautainen porttikin, että kun se kiinni paiskattiin, kuului kumaus Wanhaankylään. Portti on nyt piilossa talon takana pienessä lammessa, Vähäjärvessä [1]). — Omituinen rakennus on täällä ollut eräs vanha aitta. Se on hajotettu muutamia vuosia sitte, ja silloin huomattiin, että jokaisessa piinkaulassa, eli nurkanraossa oli risti, tehty sormen paksuisesta katajasta. Myöskin oli sen laarin salvoksista ikivanhoja rahoja löydetty, mutta ne on kaikki hukattu. Asukkaat sanovat, että tuo aitta oli ensimäinen rakennus tässä kylässä, ja oli noilla risteillä kestäväksi ja sisäänpääsemättömäksi loihdittu. Niinpä kerrotaan, etteivät Venäläiset „isonryssän aikana“ sen ovea auki saaneet, vaikka sitä viisisylehisellä hirrellä jynttäsivät. Paikka, missä tuo aitta on seisonut, on Lassilanjoen rannalla korkea kumpu, nimeltä *Tontuntöppärä*. Tuolla nimelläkin ollee joku myytillinen merkitys.

Tähän kylään on vasta viimevuosina ratastie raivattu, ennen kuljettiin kaupunkiin ja kirkkoon veneellä järviä ja jokia myöden; samoin ovat Pomarkkulaisetkin kulkeneet, ennenkun sinne kesätie kävi.

Vanhain kalamiesten asumusten jäännöksiä näkyy täällä monessa paikassa järvien rannoilla; Lassilassa on Puumalan eli Naperoisen talon metsässä, vahvan hirsimetsän alla huomattu kivijalkain ja pirtin kiuasten jäännöksiä.

Muutamat kirjailijat sanovat, että Pomarkussa saa matkustaja vielä kuulla Kalevalan sukuista kieltä puhuttavan; mutta eipä nykyään siellä puhe enää Kalevalalta kajahda; varsinkin kirkon paikoilla on se aivan muodostunut Porin-

[1]) Tarinoita tuosta y. m. rautaporteista on J. A. Lindström kertonut kirjoituksessa *Om Jernportar. Finlands Allmänna Tidning 1867*, n:o 215.

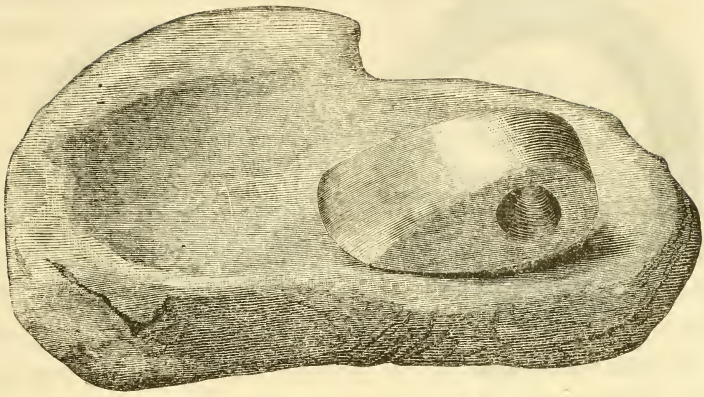

132. Kiviajan tahko.

133. Itäsuomen tasataltta.

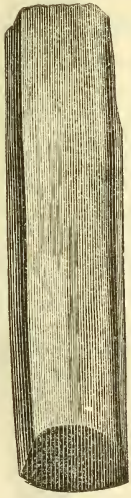

134. Tasataltta. 1/3.

135. Tasataltta. 1/3.

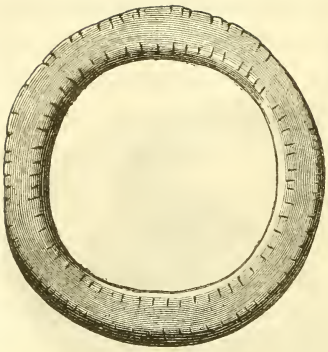

136. Kivirengas. $^2/_3$.

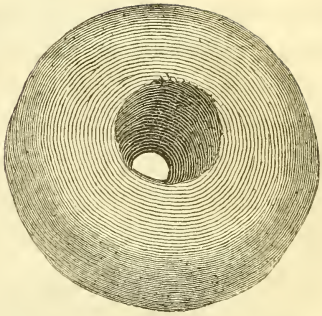

137. Nuija. $^1/_3$.

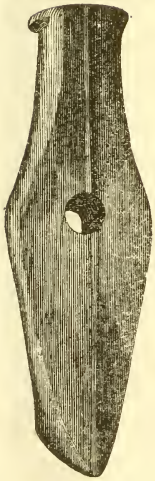

138. Vasara-kirves. $^1/_4$.

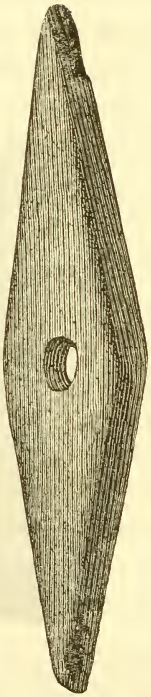

139. Kivi-ase. $^1/_4$.

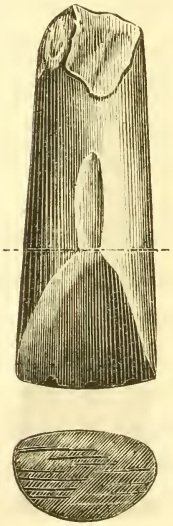

140. Tasataltta Itä-Suomesta. $^1/_2$.

murteen mukaiseksi; sivukylissä voipi ehkä vielä vähä savolaisuutta vainuta.

Löytöjä. Norrmarkusta on löydetty kivikaluja:

40. *Vasarakirveen* aineen kappale, 4 tuumaa pitkä, $1^1/_2$ tuum. leveä silmän kohdalta. Tämä kivi on merkillinen siitä, että siinä selvästi näkee, miten kiviaseisin on luuputkella reikiä purattu; tässä näkyy puolen tuuman syvyinen uurros eli rei'än alku, jossa on keskelle korkeammalle jäänyt se kohta, mikä on luuputken sisälle mennyt. Tämän on pirtin perustusta kaivaessaan löytänyt Isak Frank *Norrmarkun kylässä.* — Samasta kylästä sain Kustaa Forssilta kaksi seuraavaa kivi-asetta.

41. *Vasarakirves*, katkennut tuuman verran rei'än alapuolelta; löydetty *Hiilenmäen* talon läheltä hietakuopasta.

42. *Kourutaltta*, $3^1/_2$ tuum. pitkä; molemmat päät kourulle toroitetut, toinen niistä $1^1/_4$ tuum. leveä, toinen $^3/_4$ t. leveä; vähä rikottu; löydetty *Harjakankaan* kylän mailta. — Norrmarkun tehtaan paimenella Olinilla sanottiin olevan kaunis vasarakirves, mutta paimen ei ollut saatavilla, enkä siis kirveestä saanut varmaa tietoa. Niin ikään kerrottiin, että tehtaan kirjurilla oli ollut vanhan-aikainen jousipyssy, mutta ei tiedetty, mihin se omistajan kuoltua oli joutunut. — Pomarkusta on löydetty:

43. *Poikkikirves* l. taltta, sileäksi hiottu, 3 t. pitkä, $1^3/_4$ t. leveä terältä. *Wiron* talosta kirkon luota.

44. *Reikäkivi* mustanvärisestä kivestä, vinoneliön muotoinen, 5 tuum. pitkä, 3 tuum. leveä, 1 tuum. paksu; syrjät terälle hiottu, reikä $^3/_4$ t. läpimitaten. Kivi on luultavasti ollut joku lyömä-ase. Tämän sain *Kivijärven* kylästä Isonviidan torpan 80:n-vuotiselta muorilta, joka sitä

oli nuoruudestaan asti säilyttänyt niinkuin pienenä kotilääkärinä [1]).

45. *Reikäkivi*, soikea, $5^1/_2$ tuum. pitkä, 4 tuum. leveä, $^1/_2$ tuum. paksu, keskellä soikea reikä, 2 tuum. pitkä, $^3/_4$ tuum. leveä; karkearakeista ruskeaa kiveä. Tämän syrjät eivät ole terävät, vaan pyöreähköt; löydetty Pomarkun kylän mailta. Vaikea on päättää mitä tarkoitusta varten kivi on tehty, lieneekö vaan nuotanpaino.

46. *Tasataltta*, 3 tuum. pitkä, $1^1/_2$ tuum. leveä terältä. (On nykyään „Satakunnan“ toimituksella Porissa).

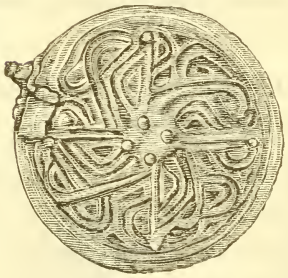

141. Pyöreä kupurasolki. $^2/_3$.

47. *Vasarakirves*, $8^1/_2$ tuum. pituinen, aivan kaunista tekoa, mutta seljässä ei ole sellaista palletta eli koroitusta kuin tavallisesti on vasarakirveissä; löydetty Pomarkun kylän tiluksilta hietakuopasta 2 kyynärän syvyydeltä. Kirveen omistaja, torppari J. Kulmala, vaatii siitä koko 10 markkaa; katsoin sen liian kalliiksi ja jätin kalun hänelle, — siksi kun Muinaismuistoyhdistykselle paremmat raha-ajat koittavat!

48—49. Kaksi 3 tuuman pituista *tasatalttaa*, löytänyt torppari Leppälä Inhottujärven maista.

50. *Pronssinen* kupurasolki (vrt. kuv. 141), löydetty pienestä mäkikummusta *Harjakankaan* kylältä. Varmana kerrottiin, että Mäki-Rossin pellosta Pomarkun kylässä oli reikä-

[1]) Kaupanpäälliseksi neuvoi muori vielä minulle ajoksen sanat. Kun ukonvaajalla, taikka nimettömällä sormella kolme kertaa painaa ajosta ja lausuu kolme kertaa sanat: „tänäpäivänä kuin kirkko, huomenna kuin kirppu!“ kyllä ajos sulaa.

kivi löydetty, mutta se oli hukkaantunut; samoin oli „Lähteen Jussilla“ ollut kaunis vasarakirves, mutta sekään ei ollut enää saatavissa.

Wiron talon vanhalla vaarilla ole viime vuosiin asti ollut mekko, jonka aineet oli kehrävarrella kehrätty; kovaksi onneksi siitä ei ollut enää mitään jälellä.

Löydöistä puhuessamme, älkäämme jättäkö mainitsematta kokonaisia aarteita, joita täällä pari sanotaan olevan. Kivijärven rannalla „Aarninhautamäessä“ on paljo rahaa ja mitä lieneekään. Kerran oli „Vanha Ruuska“ tuliraudan avulla saamaisillaan tuon aarteen, hän osasi sillä vetää ristiä niin taitavasti, että aarre tuli näkyviin, mutta vielä puuttui sen liikkeelle saamiseksi jotakin „tokumenttiä“, jota Ruuska pani poikansa kotoa hakemaan, mutta sill'aikaa tuli ukolle niin kova pelko, että jätti aarteen siihen ja lähti kotiaan pötkimään. Sen tapauksen jälkeen ei ole nähty aarretta. — Toinen aarre on Isollajärvellä *Plootuluodossa;* siellä sanotaan olevan eräässä kalliossa monimutkaisia käytäviä ja solia, joissa on summassa „kupariplootuja“. Kerran oli kaksi miestä mennyt niitä hakemaan; he konttasivat kallion onkaloon, mutta aarteenhaltija eksytti heidät niin, etteivät osanneet pois, vaikka koko yön ahkerasti konttasivat maan-alaisissa kuiluissa; vasta aamulla auringon noustessa ja kukon laulaessa pääsivät pois, mutta tyhjin käsin.

12. Meri-Karvia (Sastmola).

Karvian pitäjä sijaitsee pitkin meren rantaa, alkaen Ahlasista Pohjanmaan ja Turun läänin rajalle. Maa on täällä jotenkin ylhäistä; meren rannalle asti kohoilevat kiviset mäet. Pitäjän edustalla meressä on *Ouran saaristo* (kerkooli), jossa on monta sataa saarta.

Pakanuuden ajalta tavataan täälläkin muutamia muinaisjäännöksiä, hiittenkiukaita, eli „jätinroukkioita“, kuten niitä täällä sanotaan. Yksi ryhmä kiukaita on lähellä sitä tietä, mikä valtamaantieltä menee Karvian kirkolle ja Brändön satamaan, Pappilan *Housuniitun mäessä* kalliolla. Kun mainitulta tieltä poiketaan niiden luo, tavataan [CLXI] *kiuas*, mi on 11 kyyn. läpimitaten, 2 kyyn. korkea, keskellä pieni syvennys. Tämän sivulla on jäännöksiä [CLXII] pienestä *kiukaasta*, mikä on melkein kokonaan hävitetty. Tästä 14 sylen päässä on [CLXIII] *kiuas*, 15 kyyn. läpimitaten, 3 kyyn. korkea, kyynärän syvyinen kuoppa keskellä. 5 syltä tästä on taas [CLXIV] *kiuas*, 13 kyyn. läpim., $2^1/_2$ kyyn. korkea; keskeltä pohjaan asti kaivettu. Parikymmentä syltä länteen päin näistä on korkealla kalliolla [CLXV—CLXVIII] 3 pientä, noin 6 kyynärän levyistä matalaa *kiuasta*, 5 kyynärän välimatkalla toisistaan. Nämä kiukaat ovat noin 3 virstan matkalla meren rannasta. Näiden kohdalla, edellämainitun tien toisella puolella on taas [CLXIX] *hiittenkiuas*, noin 10 kyynäräinen, puoleksi purettu. Samoilta paikoilta, Heikkilän saralta on maantien purakkoon ajettu [CLXX] yksi *kiuas*, niin että ainoastaan sen tila näkyy. Kuvaskankaan lasitehtaan ja meren välillä Yli-Kasan *Jatkostenmäessä* on kaksi [CLXXI—CLXXII] puoleksi hajotettua *kiuasta*. Vielä on [CLXXIII] kivikumpu eli *kiuas Kyörtilän* (Görboten) kylän Tommin talon maalla aivan meren rannalla; se on noin 6 à 7 kyyn. läpim., 2 kyyn. korkea. Epäiltävä on, olleeko tämä näin lähellä merta hiitten- vaiko kalamiesten tahi muiden merellä-kulkijain kiukaita.

Karvian Alakylässä, pienen järven rannalla kallion luolissa sanotaan ennen hiisiä asuneen, ja lähellä ensinmainituita hiittenkiukaita on *Hiittenkallio*, Rantalan saralla. —

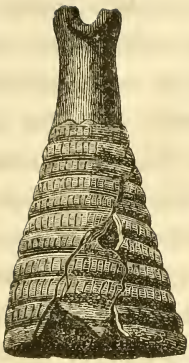

142. Kulkunen. $^1/_1$.

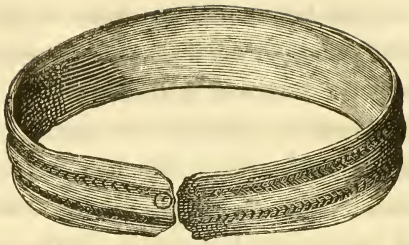

145. Rannerengas. $^1/_1$.

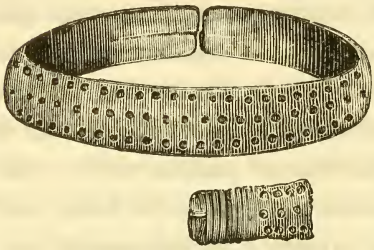

146. Rannerengas. $^2/_3$.

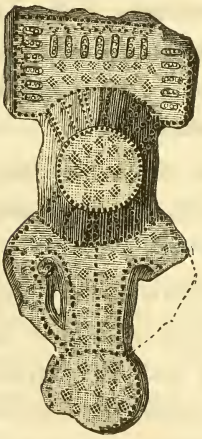

143. Kaarisolki. $^1/_1$.

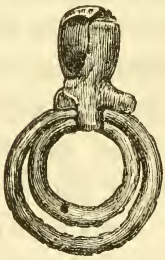

147. Kaulahely. $^1/_1$.

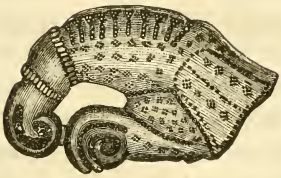

144. Käpälän muotoinen solki. $^1/_1$.

148. Soikea kupurasolki. $^1/_1$.

Varhemman rauta-ajan vaskikaluja.

Tuorilan talon vainion takana on korkea kiviroukkio, nimeltä *Sikaraunio*, se on ikäänkuin tavattoman iso hiittenkiuas, rakennettu suurista kivimöhkäleistä, mutta se on kuitenkin vaan luonnon muodostama raunio. Taru kertoo, että siinä on ennen asunut hiisi nimeltä *Turas*, ja sitä *Tuorilan* talokin saanut nimensä. Turas oli rauniossa isäntänä, mutta hänellä oli paljo muutakin seuraa, taikka mahtoivatko vaan olla vieraita, jotka kävivät ukkoa katsomassa, mutta usein oli nähty suuret joukot hiidenväkeä merestä päin tulevan ja menevän Sikaraunioon; toisinaan taas nähtiin suuret „prosessit“ sieltä mereen päin matkustavan. Kerran oli juopunut mies väsynyt tielle lähelle Sikaraunioa; hänen siinä maatessaan, rupesi taas hiidenväkeä tulemaan kulkusia kilistäen, soittaen, laulaen ja kaikellaista pauhua pitäen. Mies luuli viimeisen hetkensä olevan käsissä, mutta hiidet nostivat hänet kauniisti syrjään ja sanoivat: „ei nukkuneelle saa tehdä pahaa“ [1]).

Straussin(?) kylän kohdalla meressä on *hiitten silta*, kivikari, ja Lautjärven kylässä on *Hiittenkallio*-niminen vuori, jossa myös ennen on hiisiä asunut.

Kristillisyyden aika. Karvian seurakunnan i'ästä lausuu Strandberg „Herdaminne“ssään: „Vanhoista kirjoista näkyy, että tämä pastoraati (Sastmola) on asetettu paavilaisuuden aikana, sillä jo 1351 oli sillä kuratuksensa“ (kirkkoherransa). Mutta tämä on selvä virhe, on sekoitettu tämä Karvia, jonka ruotsalainen nimi on Sastmola, vanhan Sastamalan (Karku ja Tyrvää) seikkoihin; tällainen sekoitus on usein

---

[1]) Viime suvena oli rauniosta kiviä otettu erään sillan rakennukseen, ja eräs työmies sanoi siitä löytäneensä tavattoman suuren ihmisen pääkallon, 6 tuumaa pidemmän tavallista kalloa; hän oli sen muka rikki musertanut; mutta sanottiin, että mies, joka tätä kertoi, on sitä lajia, etteivät sen puheet juuri pidä kutiaan.

muulloinkin tapahtunut [1]). Karvian seurakunta ei ole niin vanha, koska varmaan tiedetään, että täältä Ulvilan kirkkoa käytiin, eikä Agrikolan luettelokaan katolis-aikaisista seurakunnista, mainitse mitään tästä seurakunnasta. Mutta mistä tulee tuo nimien yhtäläisyys, Sastamala ja Sastmola? Edellä kuulimme kerrottavan, että Norrmarkkuun Karkusta on asukkaita tullut; ehkäpä siis Karviallenkin tuolta vanhasta Sastamolasta asukkaisa saapui ja niiden kylää tahi taloa Ruotsalaiset rupesivat „Sastamelleksi“ ja „Sastmolaksi“ kutsumaan, kun asukkaat Sastamalasta tulleet olivat. Tämä on kuitenkin aivan arvelua, joka ei paljo maksa.

Karvialaiset kertovat, että ensimäisen kirkon tänne ovat kalamiehet rakentaneet; mutta ei ole varmaa milloin Karvia sai kappelin oikeudet. Vuoden 1640 vaiheilla se Ulvilasta eroitettiin, ja sen kirkkoa kävi myöskin Siikanen, ennenkun sinne kirkko rakennettiin. — Karvian nykyinen kirkko on puusta; siellä on saarnasolalla nelilasinen tiimalasi, jossa on puusta puitteet eli kehä. Alttarilla on pieni taulu, kuvaava ehtoollisen asettamista; siinä on hyvin etevillä leikkauksilla kaunistettu puukehä. Seinällä riippuu puinen ristiinnaulitun kuva. Tapulikamarissa on puusta, jotenkin hyvästi veistetty Neitsy-Marian kuva lapsi sylissä; tuohan viittaa olevansa katolis-aikainen; myöskin on täällä tuo lähes kaikissa kir-

---

[1]) Selitykseksi panemme tähän otteen prov. Y. Koskisen kirjoituksesta Suomi-kirjassa 1857, s. 144. „Merikarvia kutsutaan ruotsiksi Sastmola, ja tänne saamme ehkä sovittaa sen „andar de Sastamell“, joka Birger-kuninkaan kirjeessä mainitaan. „Sastamell“ lienee ollut ensimäisen talon tai kylän nimi. Muutoin ovat tutkijat aina tämän paikan sekoittaneet Sastamalan pitäjän kanssa, joka on peräti toista. Merikarvia vasta Opinpuhdistuksen jälkeen eroitettiin Ulvilasta, mutta Sastamala jo aikaisin pitäjänä mainitaan (ehkä jo v. 1340).

koissa tavattava „helvetin taulu“, taikka i'ankaikkista elämää ja kuolemaa kuvaava taulu. Näyttää siltä, että sellainen taulu yhteen aikaan oli kirkoissa lähes yhtä välttämätön kuin pappikin.

Isommassa kellossa on seuraava saarna kirjoitettuna: *„Esai. 27: v. 13. Silloin soitetan suurella basunalla, nijn tulevat: Kadotetu Assyrian Maaila ia karotetut Egyptin Maalle ia Rukoilevat Herra pyhällä Ierusalemin vuorella. Luc. 14: v. 17. Tulkat sillä kaikki ovat valmistetu“*. — Kellon toisella puolella on kirjoitus: *„Under Konug` Gustaf Adolf d. IV Är denna klocka bestält Till Sastamåla Moder kyrcka Af Kyrckoherden herr Thomas Kriander År 1793. Guten i Stocholm af G. Meyer“*. — Vähemmässä kellossa on korttelin korkuinen Vapahtajan kuva, joka pitää maanpalloa kädessään, ja sen ympärillä on kirjoitus: *„Salvator Mundi“* (Mailman Vapahtaja); tämäkin valettu Tukholmassa *„till SastmAla kyrcko“*.

Asutusseikoista jo vähä mainittiin, mutta jatkakaamme vielä vähä kertomusta niistä ja alkakaamme aivan alusta. Lähellä meren rantaa on täällä järvi nimeltä *Polunki;* tuosta lausuu herra D. E. D. Europæus [1]): „Järvi, nimeltä *Polunki* Merikarvian pitäjässä, Turun läänin pohjais-päässä, on myöskin niin lähellä merta, nimittäin vaan 650 kyynärän päässä siitä, että sekin on otettava lukuun sen ajan tutkinnossa, *milloin ostjakilaiset tähän maahan tulivat* [2]), sillä sekään järvi ei liene varsin pitkinä aikoina ollut merestä erillänsä. *Polunki* on sopivimmasti selitettävä olleen ennen *pel-jink* tahi muinaisessa muodossa kukaties *pol-jink* = sivuvesi, nimittäin meren sivulla oleva vesi“. — Vastainen tutkimus näyttänee

[1]) *Suomi II jakso, 7 osa,* s. 31.

[2]) Meidän alleviivaama.

onko tuo herra E:n mielipide oikea, että täällä ennen Ostjakilaisia on asunut, kuten hän ylläkerrotussa lauseessakin viittaa.

Edellä on kerrottu (katso Yläne s. 35), että kansantaru sanoo Karvian Alakylän tulleen asutetuksi Prunkkalasta Karviaisten kylästä. Karvialla kerrotaan, että ensimäinen asukas täällä on ollut *Peipun kylässä* n. k. *Peip-pellolla.* Kun sitte muita asukkaita seudulle tuli, huomattiin että tuo alkuasukas eli sopimattomassa yhteydessä tyttärensä kanssa. Tuota eivät muut kärsineet, vaan rikolliset rangaistiin kovasti, ne kuopattiin elävänä maahan, pää vaan jätettiin maan päälle. Heidän asuntonsa hävitettiin perinpohjin, mutta vielä, noin 60 à 70 vuotta sitte, on Peip-pellolta löydetty vanhoja rautakaluja. — Vanhimmiksi kyliksi sanotaan täällä myöskin Kasalan kylää (ruots. Kassaböle) Sidebyn rajalla ja Kyörtilän kylää (ruots. Görböle) Ahlaisten rajalla. Ensin elettiin täällä, — niin kerrotaan, — aivan kalastuksella, sitte ruvettiin maata viljelemään, ja *Höövprinki*(Höbring)-niminen paikka sanotaan olevan ensimäinen, joka pelloksi raivattiin. Luultavasti tuo „Höövprinki“ oli Ruotsalaisten asuttama, niinkuin sitte moni muukin kylä, sillä yhteen aikaan on täällä ruotsalaisuus mahtavasti kukoistanut. Vielä muutamia vuosikymmeniä sitte, ovat lähes kaikki Karvialaiset ruotsia osanneet, mutta nyt on ruotsalaisuus supistunut pitäjän yhteen kulmaan, Risulan (Risbyn) ja Kasalan kyliin lähellä Sidebyn rajaa. Ruotsalaisia ja suomalaisia paikkain nimiä on täällä sekaisin, josta voinee päättää, että samoin ovat asukkaatkin olleet. Ruotsinkieli sitte yhteen aikaan sai vallan kaikissa asukkaissa, mutta taas joutui tappiolle, miten ei suinkaan olisi käynyt, jos ei pitäjässä olisi vahvasti ollut suomalaista siementä. Moni nykyisistä ihmisistä tosin pahaksuu sitä, että ruotsinkielen taito on unohtunut; he mielellään taitai-

sivat tuota „herrain kieltä“, mutta, kuten olemme näistä seuduista huomanneet, näyttää suomenkielellä täällä kotimaassaan olevan ihmeellinen voima valloittamaan itselleen alaa, ja jos sitä on pitkältä teko, niinkuin luultava on, niin turhahan on Suomen kansan kustannuksella tänne ruotsalaisuudelle ikuisia istuimia laitella, — ne kerran kylmille jäävät.

Saarilla on melkein kaikilla ruotsalaiset nimet, ja, kuten sanottu on, monilla taloilla ja maanpaikoillakin. Jokivarrella esim. on niittujen nimiä: Nylahti, Wassa (= rimpi-niittu), Lekatengi, Gresmossa, Högmossa y. m. Taloja on esim. Langmyra (Långmyra), Långforssi, jota Suomalaiset sanovat Lankkoskeksi, Stuvengi, Norrgård, Nygård y. m. Ja huomattava on että täällä monilla taloilla, vieläpä torpilla ja tölleilläkin, on kaksi, kolme nimeä. Tämä tulee siitä, että asunto saa aina asukkaan nimen, mutta entisetkin nimet kuitenkin vielä seuraavat sitä.

Paljo on täällä suomea puhuvan kansankin kielessä ruotsalaisia aineksia, vieläpä niin kummallisiakin sanoja, ettei voi tietää mitä kieltä ne ovat. Niin on esim. *rakli* = salakari meressä, *strikka* = kivikko eli pieni koski joessa. Eihän tuollaisia sanoja ole ainakaan nykyisessä ruotsinkielessä. — Ja kun tuon vilkkaan kauppakansan kuulet oikein liukkaasti laskettelevan „virkakieltänsä“, et siitä ymmärrä kun jonkun sanan. Esim. joku kysyy toiselta: „Mihes nyt kautuu?“ Vastaus: „Kotiin vaan, oon jo useit' päivii ollu rääkäilemässä, nousi kova stormi, ett jouduin raklille ja skerivettä seilatessa strömi äntrasi kurssia, ettei tahton ham'naan päästä“. — Kas siinä kihermä selvitettäväksesi.

Koetamme sitä suomentaa: Mihes kautuu, on: mihin menet, mihin matka? „Rääkäillä“, merkitsee merellä ajelehtamista, oleskelemista; kun esim. ollaan silakkanuotalla, sa-

notaan oltavan „rääkissä“; „rakli“ on salakari; „skerivesi“ on saaristovesi, ja huomattava on, että tuota sanaa lausuttaessa „s“- ja „k“-ääni kuuluvat selvästi erittäin, niinkuin esim. sanassa „Skandinavia“. — „Stormi“ on myrsky, „strömi“ virta ja „kurssi“ suunta.

Uudemmalta ajalta on täällä muutamia sotamuistoja. Kerrotaan, että „ison ryssän aikana“ palasi Venäjän laivasto pohjaisesta päin, ryöstäen kirkkoja pitkin rannikkoa. Aikoivat tulla Karviankin kirkkoa ryöstämään, mutta Jumalan sallimuksesta törmäsi yksi heidän laivoistaan Ouran „kerkoolissa“, s. o. Ouran saaristossa „Isonryssän karille“; siinä hukkui tuhansia miehiä, joista ne, mitkä merestä ylös saatiin haudattiin *Hampskärin* luotoon. Siellä näkyy vielä matalan kiviaidan näköinen kehä, noin 10 syltä läpimitaten; sen sisällä ovat Venäläisten haudat. Kaksi miestä karille törmänneestä laivasta lähti maalle uimaan; toisen niistä Karvialaiset upottivat mereen, kun hän oli jo rannalle pääsemäisillään, toinen pääsi maalle, mutta sekin saatiin kiinni ja ammuttiin „Slagin korvessa“, lähellä Pohjanmaalle vievää maantietä; mutta tuon tapauksen takia saivat Karvialaiset joukon kasakoita niskaansa. — Koska saarista tuli puhe, niin mainittakoon myös n. k. *Komppassiluoto;* siinä on maahan kivistä laskettu risti; osoittava ilman pääsuuntia; ei ole tietoa, milloin tuo „komppassi“ on rakennettu [1]).

---

[1]) Karvian ja Ahlaisten välisen saariston „rääkäilin“ pienellä veneellä. Kumppanini ja oppaani oli jo lähes 60 vuoden vanha ukko ja hänellä oli merkillisen monimutkainen „ansioluettelo“. Syntynyt hän oli Ahvenanmaalla, lähti 12 vuotisena merelle, oli siellä yhtämittaa 12 vuotta. Sitte oli hän jonkun vuoden kuljeskellut Italialaisten „komelianttien“ joukossa Skandinavian maissa ja Suomessakin. Näiden joukosta erottuaan oli hän muutaman vuoden Walamon luostarissa „pyhäin isäin“ hupilaisena. Kun Saiman kanavaa rakennettiin, oli hän

Karvian Alakylässä Rogelin talon viereen on pystytetty $2^1/_2$ kyynärän korkuinen muistokivi punertavasta granitista innokkaalle saarnaajalle Anna Rogelille. Kivessä on seuraava kirjoitus: „*Anna Rogelille, synt. $17^4/_{12}51$, kuoll. $17^6/_6 84$, joka 14 vuoden sairauden aikana julisti elämän Sanaa kanssaihmisille neuvoksi, varoitukseksi ja lohdutukseksi, pystytettiin muistopatsas sata vuotta jälkeen ensimäisen saarnaamisensa, W:na 1870. Math. 26: 41*“.

Karvianjoki sanotaan ennen olleen niin siikasa, että „tuhannen siikaa on yhdestä apajasta saatu“; ja kun Ryssä maahan tuli, pistelivät sotamiehet paineteillaan siitä siikoja, minkä halusivat. Mutta täällä on kalavesistä paljo riidelty, ja, „viha vie viljan maasta, kateus kalankin merestä“. — Nykyään pyydetään joesta ahkerasti helmisimpukaita, joita täällä „maskaaleiksi“ sanotaan. Tuo työ on enimmästi Arkangelin miesten hallussa ja kuuluvat he toisinaan saavan hyvätkin saaliit.

Karvian kansa on vilkasta kauppa-kansaa, joka ei paljo muusta välitä kun kaupasta; kauppa onkin täällä lähes pääelinkeino, sillä maanviljelys on sangen vähäinen. „Paljoko laudoista maksetaan standartilta?“ on Karvialaisen tärkein kysymys, ja lautoja vetävät miehet ja naiset „Engelsmannin tahi Ranskalaisen Ongariin“, jotka „makaavat haminassa“.

13. Siikanen.

Siikasissa ei ole tavattu mitään pakanuuden aikaisia kiinteitä muinaisjäännöksiä; mutta kivi-aseita on löydetty, siis täällä vanhatkin kansat ovat liikkuneet. Hiisistä on

siellä vahtimiehenä; sitte täällä Karvialla Hamnholman sahassa vahtina ja „hovinarrina“. Nyt elelee hän kalastajana. Kas noin monimutkaisesta elämästä juttua riittää!

juttuja, mutta nekin ovat jo kadonneet sukupuuttoon; sanotaan niiden Saarikosken myllyllä mennessään kelpolailla jyllästäneen. — Petkeleen kylässä, Petkeljärven vieressä luullaan ennen olleen hautausmaa, sillä vanhat puheet kertovat niin, ja oli siinä hautain tilojakin nähty; paikka on jo isot ajat ollut peltona, mutta ei ole siitä mitään muinaiskaluja löydetty, eikä siis voi päättää onko se ollut pakanuuden aikainen, vai kristillisyyden aikainen hautausmaa. — Kun eräs Petkeleeläinen kerran Juhannus-aamuna meni järvelle katiskaansa kokemaan, kuuli hän tuolta vanhalta hautausmaalta vienon hyminän, hän katsoi sinne ja näki suuren joukon kansaa siinä pitävän Jumalanpalvelusta; mutta pian veisu taukosi ja samassa kansa katosi.

Siikasten pitäjän synnystä ja asutuksesta on pitkä runo, joka yleensä siellä on kansan muistossa. Runon alkuperäiseksi tekijäksi arvellaan erästä Isak Emanuel Sallgén-nimistä laivuria (synt. 1814), joka kesät kuljetti laivaa Uudesta kaupungista, talvet oleskeli syntymäkylässään Otamolla, Salon talossa, josta sekä Sallgén että Salonius nimiä on sepitetty. Hän kuoli naimatoinna tapaturmasta. Runo, joka siis itsessään ei ole vanha, perustuu vanhoihin kansantaruihin; säkeitä siinä tapaa Korhosen runoista. Runomitta, paikoin varsinkin, on aivan virheellinen, mutta virheellisimmät paikat ovat luultavasti siten syntyneet, että muut ovat lisäilleet alkuteokseen säkeitä, varsinkin runon loppupuolella. Runo kuuluu näin:

Nyt on kysymys kynän alla,
Asia vanha vastattava:
Mist' on alkuasujamet,
Mist' on suku Sorkkalaisten,
Mistä Siikasten sikiöt?
Mist' on alku Anttilalle,

Mistä Mattilan talolle?
Kuinka kylät kokoontunut,
Kuinka kansat kokoontunut,
Kuinka tehty temppelikin
Rakennettu Herranhuone?
Mistä saatu opettaita,
Papit parahat valittu?
Lähti pojat Pohjalaiset
Siikajoen sikiöistä,
Oulun läänist' oivalliset
Mettämiehet miehuulliset,
Hiihti hirvien perässä.
Tulit maille kaukaisille,
Erämaille mainioille,
Kussa kontiot asuivat,
Sudet julmat juoksenteli.
Silloin maa oli autiona. —
Teit pirtin tullessansa,
Joen rannalle rakensit;
Siinä siitit sikiänsä,
Siinä laittelit lapsensa.
Siitä kasvoi kansakunnat,
Siitä perehet pemahti,
Pojat tuli poloisiksi,
Tytöt tuli typeräiksi:
Millä mieli kalastella,
Mikä hiihti mettämaita
Isän kanssa karhun pyynnis.
Toiset koitti kartanoilta
Mettät perkailla pelloiksi.
Tästä syntyi asuinpaikka,
Kirrilläksi kutsuttihin,

Ajan muutaman perästä
Mattilaksi mainittihin.
Tästä kulki asujamet
Myötävirtahan visusti,
Joen sorkalle sovitti
Asuinpaikan parahimman;
Nämä sitte Kirriläiset
Sorkkalaisiksi sovitti [1]).
Ne oli alku-asujamet,
Alku Anttilan talolle.
Näinpä kasvoi kansakunnat,
Kyläkunnat kokoontuivat;
Kutsuttihin *Siikasiksi*,
Kun oli sikiöt *Siikajoelta.*
Siikasist' on siemen tullut
Levennynnä *Leväsjoelle* [1]).
Sama suku *Saarikoskeen* [1]),
Petkeleehen [2]) pemahtanut,
Toiset *Kivijärvellenkin* [2]),
Pyntäsihin [2]) pyrähtänyt,
Samminmajan [2]) saataville,
Leppäjärvelle [2]) leveni.
Jopa joukko jumalisia,
Otamoille [2]) oivallisia
Siirsi isän siunauksella,
Alkoi työnsä auttavasti,
Asui talon taitavasti.
Niinpä joukot lisääntyivät,
Kyläkunnat vahvistuivat,

[1]) S. o. Kirriläiset rupesivat kutsumaan Joenniemellä asuvaisia „Sorkkalaisiksi".

[2]) Kyliä Siikasissa.

Kansa kasvoi kuritonna
Erämaissa mainioissa,
Joissa karhut mörisivät,
Sudet julmat joikuilivat,
Ketut rääkyi räämeästi,
Hirvet juoksi joukottaisin,
Ilveksiä isot parvet,
Jänöt jätti jälkiänsä.
Näinpä kasvoi mettämaissa
Kansa vankka vaurastuvi,
Joll' ei oppia ollunna
Sanan Pyhän valkeutta:
Lapset kasvoi kastamatta
Kaukana papin parista.
Kurjet heistä kuulutteli
Parikunnat parhaimmatkin.
Eikä nähty ruunummiestä,
Ei tunnettu tuomaria,
Joka asiat johdattaisi,
Riita-veljet asettaisi.
Tuli riita veljeksille —
Ei kuulunut kunnon ääntä,
Neuvoa ei naapureilta.
Kyläkunnat kutsuttihin,
Kansakunnat kauniimmatkin
Monill' mokoma-nimillä,
Haukunnalla haaskattihin.
Niinkun siitä todistaapi
Runo vanha Siikalaisten,
Jota ennen laulettihin
Aivan selvillä sanoilla,
Sanoilla näin kuuluvilla:

Siikasten siunaamattomat,
Otamoiset oivalliset,
Va'anhurskahat, vakavat,
Leväsjoen leivättömät,
Saarikosken saamattomat,
Pyntästen pyytämättömät,
Samminmajan saattamattomat,
Leppäjärven levolliset,
Vielä Viisaat Lauttalaiset.
Asujamet ahdistettiin,
Osa kansaa karkoitettiin
Vuorimaille avaroille,
Wuorijärven rantamaille,
Joss' oli luola käärmehillä,
Asunto maanmadoilla;
Josta vanha vuorilainen
Sanoilla näin todistaapi:
Siellä käärmeet lenteleepi,
Siivin sievin sipsuttaapi
Suven suloisen tullessa.
Ja kun kirveel' kappajaapi,
Puista niitä putoileepi,
Että korvatkin totisee.
Koska kansat enentyivät,
Talot taitavat rakettiin,
Joita oli kaksitoista
Kaikki yhteenlaskettuna,
Joita miehet miehuulliset
Asui taitavat urohot.
Nämä yhteen kokoontuivat,
Asioita puhelivat,
Ett' on pitkä kirkkomatka,

Matka pitkä Ulvilahan;
Vaan jos teemme itsellemme
Pienen kirkon rakennamme,
Saamme siitä kappelinkin
Karvian pieneli' pitäjälle. —
Kuinka tehdään Herranhuone?
Mihin paikkaan pantanehen? —
Paikka on paras Siikasissa
Kovan kallion laella.
Siin' on paikka temppelille,
Hyvä Herranhuonehelle. —
Mutta missä miestä oisi,
Mistä tuodaan toimellinen
Pykimestar' pyydetähän?
Oli Wimperi viisas miesi,
Torppari oli toimellinen
Leväsjoella oivallinen,
Jok' ei ollut koulun käynyt,
Oppihuoneihin osannut.
Ei ollut etäällä käynyt
Hakemassa harjoitusta;
Otettiin hän oivaiseksi
Pykääjäksi pyydettihin.
Tämä teki templin meille
Honkapuista puhtahista,
Tornin päälle taitavasti
Riitingittäkin ripusti,
Kussa kellot kumajavat
Malmit heljät heläjävät,
Kuuluu Herran kunniaksi.
Eipä lupaa pyydettykään
Konstorjolta korkealta,

Että tehdä temppeliä,
Herranhuonetta rakentaa. —
Silloin kun kuningas Kustaa,
Ruhtinas suuri Ruotinmaalla
Kuninkaaksi kruunattihin,
Astui valta-istuimelle,
Silloin riensi Siikalaiset
Armokirjan laittelivat,
Rukouskirjan Ruotinmaalle
Kuninkaalle Kustaville,
Jok' oli kuningas Ruotille,
Suuriruhtinas Suomelle.
Antoi kirkon kelloinensa
Kruunupäivän kunniaksi,
Oivan kappel'oikeuden
Siikalaisille sovitti.
Pani papin parahimman,
Sielunpaimenen siveimmän.
Kunpa saivat kerran kuulla
Opin oikian sanoja,
Silloin seisoi seurakunta,
Ihanasti istuskeli,
Pahat Siikasten pakanat
Alallansa saarnanajat.
Pappi se on aika-miesi:
Kun se astui alttarille
Helähteli Herran huone,
Saarna sitäki parempi;
Vielä nytkin viisahimmat,
Pienet lapset laulelevat,
Kilvan kiitosta jakavat,
Ikimuistossa pitävät,

Kun he kuulit kunnon saarnan.
Silloin tunsi tyhmemmätkin
Mitä ilmi-annettihin,
Saarnassa selitettihin,
Kun se herra kappalainen,
Empeeri ensimäinen
Puhui sanat puhtahasti,
Opin oikean opetti. —
Paljo niit' on pappiakin,
Jos on pappi parkojakin:
Hellforssi se hengenmiesi,
Neuvonantaja ihana
Siinä Herran Sionissa. —
Viel' Akander aikanansa
Oli miesi oivallinen;
Vaan kun joutui vanhemmaksi,
Kävi voimat heikommiksi,
Valo silmistä katosi.
Annettihin apulainen,
Virantekijä visumpi.
Oli miestä katsellakin:
Pitkä, vankka varreltansa,
Vaan kavala, sisältä kierä!
Hänt' ei luotu lukkariksi,
Eikä sielunpaimeneksi,
Joka luonnoll lempeällä,
Evankeljumi sanoilla,
— Joka rinnat pehmittääpi
Synnis paatunein pakanain, —
Johdattaisi joukkoansa;
Vaan on luonto liukkahampi,
Sotamieheksi somempi,

Kruununtöihin taitavampi,
Taitava talon asuja,
Virkaherra vissiin hyvä,
Länsimanni läänin yli,
Mainio maanviskaaliksi.
Tämä paha pappi parka
Kiertää kylät ympärinsä,
Tanssit taitavat asettaa.
Katsoo päälle tuimemmasti,
Kuuluu ääni kiukkusasti;
Tätä pelkää pienet lapset,
Pakenevat ihmisparat. —
Kun hän astuu alttarille,
Kuuluu sieltä kissan ääni,
Sitte haukkuu hallin lailla,
Puusäkistä puhelcepi.
Eipä kuulu ensinkänä
Evankeljumin sanoja,
Jos on alku Raamatusta,
Niin on loppu loirotusta.
Tästä suuttuu seurakunta,
Paatuu kansa parempikin.
Haukkuu miehet miehuulliset,
Vielä vaimotkin vakavat,
Pojat parhaat pahimmasti,
Tytöt sievät tuimemmasti.
Saavat kuulla sanottavan,
Pyhäst' paikast' puhuttavan
Krykkypaalien pidosta [1])

[1]) Krykkypaaliksi Länsi-Suomessa sanotaan kuulutus-hyppyä, kun joku parikunta ensi kerran kuulutetaan, kokoonnutaan niiden luo hyppelemään; se on „krykkypaali".

Taikka Tapanin-ajosta. —
Onkos näistä asioista
Puusäkistä puhuttava!
Kätens pesee puhtahaksi,
Synnin vioist' viruttaapi,
Itse elää irstaisesti
Miehen-rikkahan tavalla,
Hekumassa herkkuisesti;
Itse aivan ilmi-antoi,
Että oli vaimo kuollut,
Rouva, rakas puolisonsa.
Sitte otti itsellensä
Tytön sievän piiaksensa,
Jota pappi puhutteli,
Neitsyeksi nimitteli,
Anoi vielä avioksi.
— — — — — — — —

Seuraavia säkeitä ei sovi paperille panna. Runomittakin perki huonontuu, josta on luultava, että näitä juttuja papista on jälestäpäin runohon lisätty. Runossa kerrotaan, että kun piian kävi hullusti, niin tuo paha pappi:

Ajoi poijes armahansa,
Liisa piian matkahansa,
Risti lapsen muiden päähän, —
Antoi Liisan yksin jäädä,
Lapsen kanssa kulkemahan,
Huonon nimen kantamahan.

Pappi vielä monen piian kanssa eli pahasti, kunnes viimein erään petetyn tytön isä uhkasi mennä pispalle valittamaan, jos ei pappi tee totta, ja:

Jopa kuului kuulutukset
Herran huoneess' helisevän,
Ett' on aikeess' avioliitto:
Ylkä — oma opettaja,
Morsian — piika pappilassa,
Mariaksi mainittava,
Sukuansa, syntyänsä
Wuorijärven tästä päästä,
Joss' on lasna oleskellut.
Sitte avuill' kaunihilla,
Aivan aimo tituleilla
Kirkkoherran kaunistama.

Runossa mainitaan kihlatkin, mitkä sulho oli morsiamelleen antanut, ja:

Sitte tuli vihkiäiset,
Joihin kaksi käskettihin
Henkeä kestiksi häihin.
Vielä kuokkavierahaksi
Herra kanttori kapusi,
Veisas virren kaunihisti,
Porstuan puolelta puhalsi,
Oven raosta raikahutti.

Mutta ei sittekään pappilassa kunnian kukko laulanut, vielä „Supsitunnit torvittihin". Ja runo loppuu:

Jopa loppui loilotukset,
Runotyöni toimitukset
Aivan puoli-eräiseksi,
Paljo vielä puuttuvaksi. —

Suorasanaiset kertomukset vielä mainitsevat, että ne miehet, mitkä Siikajoelta tänne hirvien perässä hiihtivät, asettuivat asumaan Hirvijärvessä olevaan *Miessaareen*. — Siikasten myöhemmästä asutuksesta kertoo hauskan kertomuksen eräs lähettäjä J. J. tämänvuotisessa „Satakunnassa“; lainaamme tähän hänen kertomuksensa:

„Vielä vuotena 1717 oli *Pyyntästen* kylän alue autio maa, karhujen kota, susien pesä, kettujen luola ja lintujen asuma maa; niinkuin vielä nykyisetkin nimet osoittavat: „Karhurämäkkä“, josta karhu on laukkaalla saatu ja „Karhusaari“, mistä se on pyssyllä ammuttu. Myöskin lintuja on täällä paljo pyydetty, josta kylä on saanut nimensä „Pyyntänen“ (Pyyjoki). Vielä nytkin on metsämme rikas metsänviljasta. — — Mutta, kun yllämainittuna vuonna oli Suomessa sota, jota ison vihan ajaksi sanotaan, lähti Lassi Matinpoika Turvan (varmaankin Tyrvään) pitäjästä sotaa pakoon ottain mukaansa vaimonsa ja yhden lapsensa; hän tuli 115 nykyistä virstaa, Hirvijärven kylässä olevan uutis-asukkaan luo, jonka nimi oli Topias Heikki, nykyinen Ala-Kallion talo. Topias Heikki oli hyvän suopa mies, mutta asuntohuoneet olivat vähäiset. Silloin sanoi Topias Heikki Lassille: mene sinä tuonne Pyyjoen varrelle ja tee itsellesi asumus, siellä on hyvin lintujakin; minä olen sieltä paljo lintuja ampunut ja olen sen Pyyjoeksi nimittänyt. — Lassi suostui tuohon, alkoi asunnan, teki pirtin kosken varrelle ja meni siihen asumaan. Ihmiset ja lehmät olivat yhdessä huoneessa; mutta kun kevät joutui, tuli vesi pirttiin. Lassin täytyi muuttaa mökkinsä mäen päälle. Matka Topias Heikin asunnosta Lassin asuntoon, oli kaksi Suomen virstaa; eipä moni sen aikaisista asujamista olisi sallinut niin lähelle tehtävän toista asumusta. Sitte syntyi Lassille kaksi poikaa, Heikki ja Matti. Kirkolliset asiat olivat tähän aikaan Ulvilassa, vaikka Meri-

karvialla kappelikirkko oli. Lassilla oli myöskin tytär, Liisa; kun se tuli täydeksi ihmiseksi, toi Lassi vävyn Ulvilasta Levanpellolta; myi Pyyntäsjoen uutis-asunnon yhdeksään Rikstalteriin. Talo on nyt $2^{1}/_{16}$ manttaalin maa. Sitte Lassi meni ja teki pojillensa asunnot, Matille Liistesaloon, joka on vahva torppa, Heikille Pohjoisjärven rantaan, jossa nyt on vahva talo. Lassin vävy oli Grels Sihvelinpoika, ja hänelle syntyi 6 tytärtä ja 1 poika. — Kun Erik Forselius oli Karvialla kirkkoherrana v. 1752, tehtiin Karvian ensimäinen kirkonkirja, ja siinä mainitaan Pyntäsjoen nyypyki sekä yhdeksän henkeä siinä. Ajan kuluttua ja kansan enettyä alettiin myös Siikasiin kirkkoa rakentamaan, koska matka oli Karvialle pitkä ja oli yli järvien ja nevain vaikea kulkea. Kaksitoista taloa, niinkuin tyhmät, alkavat tehdä kirkkoa Siikasten kylään korkealle kalliolle, ilman konsistoriumin lupaa. Pyyntäs-Esko vei ensimäisen hirren; Leväsjoen kylästä mökkiläinen Petter Finnberg oli pykmestari. Kun kirkko saatiin valmiiksi mentiin vasta Turun konsistoriumiin kirjallisesti pyytämään lupaa kirkon vihkimiseen ja samassa pyydettiin pappia. Mutta sieltä asia lykättiin maaherranoikeuteen ja maaherra määräsi Siikaselaiset laittamaan vastarakennetun kirkkonsa Turkuun kruunumakasiiniksi, koska olivat sen tehneet ilman luvatta. Mutta Siikasten miehet saivat hyvän asian-ajajan, joka kirjoitti asian kuningas Kustaa III:nelle armon anomisella; kuningas silloin lahjoitti kirkon ja kappeli-oikeuden ja trotninki kellon, joka vielä on Siikasten kirkon tapulissa. — — Kirkomme oli juuri 100 vuotta Karvian kappelina. — Pyyntäsjoen kylässä Lassin ensimäisen pirtin kiukaan jäännökset kohoavat vielä muinaismuistona kosken rannalla — —“.

Kirkon arkistossa olevissa asiapapereissa ei puhuta mitään siitä, että kirkko konsistoriumin luvatta olisi raken-

nettu; niissä mainitaan näin: *Silloin kun suurivaltias Kuningas Gustaf III:s kruunattiin, sait Siikasten asuvaiset vapauden rakentaa uuden kirkon.* Samallainen kirjoitus on myös v. 1772 valetussa kirkon kellon laidassa ja siitä kai on kansaan levinnyt sellainen juttu, että sen on kuningas tahi „trotninki“ lahjoittanut.

Kerrottiin että ne ylioppilaat, jotka täältä kävivät hakemassa vaatteita kansatieteelliseen museoon, olivat myöskin saaneet joukon kivikaluja.

Yhden kauniin vasarakirveen tapasin Teemu Mikkolan isännällä Otamon kylässä, mutta omistaja ei malttanut siitä luopua, kun oli sitä jo kauan säilyttänyt. Monesta paikasta on täällä keidasten eli nevain pohjasta löydetty katiskoita, ja järvien rannalla vanhain katiskain jäännöksiä näkyy vedestä kaukana, kuivalla maalla. — Museossa on Siikasista tallessa kommissioni maamittari C. S. Cederin lähettämä *tasataltta.*

Liitämme lopuksi tähän taulun, josta voipi yhdellä silmäyksellä nähdä, mitä tästä kihlakunnasta on kerääntynyt. Museossa ennen olleet kalut eivät ole tässä lukuun otetut.

	Kivikirveitä ja taltoja.	Vasarakirveitä.	Reikäkiviä ja muita.	Nuolenkovasin.	Miekkoja.	Kelhäitä ja nuolia.	Solkia, sormuksia, vitjoja y. m.	Saksia ja veitsiä.	Kilvenkupura.	Hiittenkinkaita.	Hautakumpuja.	Linnanraunioita.	Vanhoja rahoja.	Lappalaisten jätteitä.	
Rauma . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	11
Lappi	3	1	—	—	—	—	—	—	—	24	9	—	—	1	38
Hinnerjoki .	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Yläne	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Honkilahti .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Eura	—	—	—	—	5	11	10	3	1	—	14	—	—	—	44
Kiukainen .	1	4	—	1	—	—	—	—	—	50	—	—	1	—	57
Eurajoki .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	5
Luvia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nakkila. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	—	14
Ulvila	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	4
Kulla	?	?	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Norrmarkku	1	2	—	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	—	9
Pomarkku .	4	1	2	—	—	—	—	—	—	13	—	1	—	—	21
Ahlainen . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	13	—	—	—	1	15
Karvia . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	11
Siikanen . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Yhteensä	10	11	4	1	5	11	11	3	1	149	23	2	1	4	236

Paitsi näitä riimusauva Kiukaisista ja vanha pyssy Lapista.

LIITE.

Kertomus Rauman, Lapin ja Eurajoen kirkoista

kirjoittanut

T:ri ELIEL ASPELIN.

Rauman kirkko [1]).

a) Kirkon rakennus ja kalkkimaalaukset.

Pohjoispuolella Rauman kaupunkia juoksee luoma ja sen toisella rannalla — siis oikeastaan ulkopuolella nykyistä

[1]) Tämä kertomus on pääasiassa toimitettu niiden muistoon panojen mukaan, jotka minä olen paikalla tehnyt S. Muinaismuistoyhdistyksen kesällä 1874 kustantaman taidehistoriallisen tutkiakunnan jäsenenä. Tutkiakunnan muut jäsenet olivat piirtäjät fil. maist. *K. F. Slotte*, fil. kand. *E. Nordström* sekä ylioppilas *G. Berndtson*. Heidän tekemänsä piirrustukset säilytetään mainitun yhdistyksen kokoelmissa. Vapaaehtoisena apumiehenä seurasi ylioppilas vapaaherra *E. Cedercreutz* kauan aikaa tutkiakuntaa.

Muistoon panojeni ohella olen käyttänyt seuraavia lähteitä:

„Kyrkoherden Joh. M. *Gråås* relation 1749 om Raumo stadskyrkas minnesmärken“ (Käsikirj.).

Sven *Mellenius*, Hist. Ahandling om Sjö-staden Raumo. Åbo 1772.

(A. G. *Sacklinius*), Beskrifning öfver Raumo kyrka, Åbo Tidningar 1778, n:o 23.

Suometar 1849, n:o 2.

„ 1855, n:o 19.

K. A. *Bomansson*, Hvad betecknar „Collegium Raumense?“ Hist. Arkisto VI.

kaupunkia — kohoaa se vanha harmaasta kivestä rakennettu kirkko, jonka historia ja muinaistarina yksimielisesti sanovat olleen entisen Rauman *Franciskaniluostarin kirkko.* Sen nimi on *Pyhän Ristin kirkko* (Helga Kors' kyrka). Luoma laskee Äyhön järvestä Karilahteen. Se paikka, jossa kirkko seisoo, on muinoin ollut veden ympäröimä ja kantaa vieläkin Tarvonsaaren nimeä [1]).

Itse rakennuskin todistaa kirkon franciskaniveljien rakentamaksi.

Säästäväisyyden vuoksi tekivät näet n. s. kerjäläismunkit usein yksinkertaiset kirkkonsa kaksilaivaisiksi, niin että ainoastaan *yksi* sivulaiva rakennettiin, milloin pohjois- milloin eteläpuolelle päälaivaa [2]). Keski- eli päälaiva on yhtä leveä kun kuori ja siis siitä suoranainen jatko; pohjoispuolella on vähän kapeampi sivulaiva. Kolme pilaria määrää laivojen rajan. Kuorin kattona on yksi ja päälaivan kaksi

[1]) Pohjoispuolella kirkkoa on vanha rakennus paanukatolla. Muurit, noin 5:n kyynärän korkeat, ovat harmaasta kivestä ja sisäpuolelta voi nähdä, että rakennus on muinoin korkeampi ollut. Sen alla sanotaan olleen kellari, jonka maanalaiset holvit nyt ovat laskeuneet alas. Samalla puolella kirkkoa on muitakin raunion jälkiä. Ei näytä siltä, että rakennukset olisivat olleet yhteydessä kirkon kanssa; tuo mainittu huone seisoo vinossa kirkkoon nähden. — Itäpuolella on ala, jota sanotaan „palotontiksi". Muinoin kuuluu siinä olleen rakennuksia, jotka tulipalo on hävittänyt; nyt on siinä kasvitarha.

Epäilemättä ovat nämä rauniot viimeiset jäljet niistä, joista Mellenius kertoo: „Des utom finner man rundt omkring kyrkjan åtskilliga lämningar af hus, eldstäder, källare m. m., hvaraf man kan finna, att här fordom varit stort antal Munckar och en vidlöftig hushållning". — Tähän muistutan, ettei millään ole taattu, että kaikki rauniot ovat luostarinrakennusten jälkiä.

[2]) Semmoisia rakennuksia, varsinkin luostarikirkkoja, löytyy monessa paikoin Saksassa y. m. Kts. *Otte,* Kunst-Archäologie, vierte Aufl., s. 51.

tähtiholvia; sivulaivan kattona neljä ristiholvia, kaksi kummankin päälaivan holvin kohdalla. Yhteydessä kirkon kanssa kohoaa lännessä *torni*, jonka muurit nyt nousevat vaan kirkon kattoharjaa vähän alemmaksi; siitä alkain on tornirakennus puusta. Mellenius'en mukaan hävisi torni tulipalossa 1682; mutta koska Sacklinius, joka tarkasti kertoo mitä vahinkoa valkea silloin teki kirkolle, ei siitä mitään mainitse, niin on luultavaa, että tornin yläpuoli jo ennen oli hävinnyt, jos se nimittäin koskaan on ollut valmis [1]).

Kirkossa on neljä ovea. Kuorista johtaa yksi, eteläseinässä, sakaristoon, josta kohta tulen enemmän puhumaan, toinen pohjoisseinässä ulos, jälkimäisen edessä ulkopuolella on puusta rakettu etuhuone. Itse kirkossa on yksi ovi päälaivan länsipäässä, toinen eteläseinässä läntisessä puolessa samaa laivaa. Akkunoita on kolme korkeaa, nimittäin kuorissa itäseinässä yksi ja päälaivan eteläseinässä kaksi. Sitä paitse on kuorin eteläseinässä kaksi alhaisempaa, joidenka alempi puoli on muurattu kiinni, sen vuoksi että sakariston pääty ne osaksi peittää; eteläisen portaalin länsipuolella on pieni akkuna, samoin kummallakin puolella läntistä portaalia (toinen niistä kiinni muurattu) ja sivulaivan länsiosassa. Kaikki nämät akkunat ovat pyörökaarisia, mutta ei ainoatakaan voi varmuudella alkuperäiseksi päättää; vaan ovat ne myöhem-

---

[1]) Mellenius sanoo myös, että samassa palossa korkea kellotapuli kirkon vieressä hävisi. Siitä päättäen tuskin kirkontornia silloin löytyi, sillä miksei kelloja olisi siinä pidetty. Sacklinius sanoo tapulin hänen aikanaan (1778) olevan puusta raketun, vanhan ja horjuvan. Nyt ei tapulia olekaan; kellot ovat kirkkotornin puusta raketussa yläosassa.

Tämä nykyinen torni näkyy kauas merelle ja merellä matkustavien hyväksi on ollut tapana joka vuosi kirkon kustannuksella maalata tornin länsipuoli valkoiseksi (Suometar 1849).

pinä aikoina suurennetut (pienemmät ainakin levennetyt) ja silloin pyörökaarensa saaneet. Etelä- ja länsiportaalin yläpuolella on jonkinmoiset rosetti-akkunat puuneliön sisälle asetetut; ei kumpainenkaan ole vanha. Portaaleilla on yhtä vähän kuin akkunoilla taiteellista muotoa, joka ansaitsisi mainitsemista. Ne ovat myös pyörökaarisia, paitse kentiesi eteläistä, jonka kaaren suippo tosin on niin tylsä, että sitä on vaikea siksi nimittääkään [1]). Läntisen portaalin edessä on uusi asehuone, kivestä rakennettu. Siinä on ristiholvi ja kolme pientä pyörökaariakkunaa itäseinässä. Asehuoneen ja tornin keskivälillä on pieni ovi rappuihin, jotka muurin läpitse vievät urkulehterille ja kirkon ullakolle.

Verrattain merkillisin osa kirkosta on se pitkä rakennus, joka ulottuu kuorista etelään päin ja jota nyt *sakaristona* käytetään. Se on katettu kahdella ristiholvilla, jotka vahva kaari toisistaan eroittaa. Sakaristossa on nyt kolme akkunaa, nimittäin kaksi kirkosta etäisemmän holvin alla (yksi päädyssä, toinen itäseinässä) ja yksi länsiseinässä kirkkoa läheisemmän holvin kohdalla — vastapäätä tätä akkunaa on uloskäytävä itäseinässä.

Jo aikoja sitte on tämä rakennus, joka niin suuresti eroaa tavallisista sakaristoista herättänyt oudoksumista. Mellenius pitää (kirkkoherra Sacklinius'en suullisten arvelujen mukaan) hyvin todennäköisenä (med mycken sannolikhet), että tuo mainio „Collegium raumense“ on juuri tässä huoneessa vaikuttanut. Nykyisin on Bomansson toteen näyttänyt, että tuo oppikoulu, josta niin paljon on puhuttu, tuskin lienee olleen muuta kun joku pieni kaupunkikoulu. Samalla tietysti raukeaa edellä mainittu arvelu sakariston entisyy-

---

[1]) Portaalit lienevät kyllä alkuperäisiä. Yleensä ei meidän kirkoissa gotilaisellakaan aikakaudella näy aina suippokaaria käytetyn.

destä. Kuitenkin on epäilemätöntä, että tuolla rakennuksella ennen on ollut toinen tarkoitus kun nykyään.

Vahva holvikaari näyttää näet olevan jäännös entisestä täysiseinästä, joten rakennus alkuansa olisi käsittänyt kaksi huonetta. Mutta koska sakariston pääty osaksi peittää kaksi akkunaa kuorin eteläseinässä, voi varmana pitää, että koko se nykyisen rakennuksen puolisko, joka on kirkkoa lähempänä, on myöhemmin rakennettu. Sen todistaa myös pari toista seikkaa. Ensiksikin on oven paikka täydessä epäsoinnussa rakennuksen nykymuotoon katsoen. Toiseksi on varmaa, että tuo etäisempi puolisko on keskiaikainen rakennus — sen todistaa muurien koristus ulkopuolella. Rakennuksen kaupunkia kohti kääntyvässä päädyssä on näet ylinnä risti, ja sen alla apilanlehti muurisyvennyksinä ja vielä alempana pitkä rivi kulmittain pantuja tiiliä ja pitkä soikea muurisyvennys. Länsiseinässä, jonka osaksi puusta tehty luuhuone peittää, on myös rivi kulmittain pantuja tiiliä ja sen alla yhtä pitkä, soikea muurisyvennys [1]). Nämä koristukset käsittävät noin kaksi kolmatta osaa koko seinästä etelätä päin. Kirkkoa läheinen osa on koristamaton.

Nämä seikat todistanevat, että sakariston eteläinen osa alkuansa on ollut kirkosta erillään oleva rakennus (taikka vaan käytävällä siihen yhdistetty) ja siis mahdollisesti osa luostarirakennuksista. Ylempänä mainitut muurikoristukset todistavat lisäksi, että rakennusten jatko epäilemättä on käynyt itäiseen suuntaan — päätös, jota myös maanpinnan luonto puolustaa [2]).

---

[1]) Nämä seinät ovat kirkon kauniimmin koristetut ulkoseinät. Ainoastaan kirkon itäpäädyssä on risti muurisyvennyksenä.

[2]) Kirjoittaja Suomettaressa (1849 n:o 2) lausuu: „Itse kirkko on vanhaa luostaria myöden jälestäpäin jatkettu länteen päin — —“. Lause on epäselvä, eikä luultavaa ole, että kirjoittajalla on ollut tar-

Päätettyäni kirkon tarkastuksen varsinaiselta rakennukselliselta kannalta, tulee nyt puhua kuoriholvin kalkkimaalauksista. Seuraavaa kertomusta verrattakoon kivipiirrokseen [1]).

Holvi on, niinkuin ylempänä on sanottu, tavallinen gotilainen *tähtiholvi*, jonka jänteet jakavat sen 12 erinäiseen kolmiopohjaan. Niistä yhtyy 8 kapeaa keskimäiseen päätykiveen, toiset neljä ovat laveammat ja kullakin on huippuna yksi neljästä toisesta päätykivestä. Soikeat kolmiopohjat ovat koristetut maalatuilla lehtikoristeilla, jotka säteilevät jänteistä molemmin puolin; joka toisessa on sitä paitse rukoileva enkeli, niin pitkällä puvulla varustettu, että jalkoja ei näy. Suurten kolmiopohjain ylimmäisessä osassa ovat evankelistain eduskuvat; lausenauhalla kunkin nimi. Siten on itäisessä kolmiossa *Kotka* (Pyhä Johannes), pohjoisessa *Jalopeura* (P. Markus), läntisessä *Enkeli* (P. Matheus) ja eteläisessä *Härkä* (P. Luukas). Koristenauha eroittaa nämät esitykset alemmista pääesityksistä, jotka ovat seuraavat.

Itäinen kolmio: *Ecce homo esitys.* Suurella valtaistuimella, jonka selkäosa kohoaa tiilimuurin näköisenä ja päättyy hammasharjaan, istuu kaksi pyhimystä ja pitää heidän keskellään olevaa ruoskittua Vapahtajaa kädestä. Vapahtajalla on orjantappurakruunu päässä, ja sen takana jumalallinen gloria (pyhän kaari), naulanjäljet jaloissa ja käsissä, ruumis on verissä. Pyhimyksillä on keltanen aluspuku ja punaset kaaput, heillä on päässä paavin lakki. — Tätä alempana on molemmin puolin kuorinakkunan yläosaa kaksi

---

kempia tietoja asiasta, koska hän ei ole niitä esiin tuonut. — Ainoastaan kaivamisella voitaisiin lopullinen päätös luostarirakennusten asemasta ja laveudesta saada.

[1]) Alkuperäinen piirrustus on h:ra Nordström'in tekemä. Maalauksista löytyy myös kolme eri kohtaa kalkkeerattuna.

pyhimystä: vasemmalla puolella olevalla on paavin lakki päässä ja sauva kädessä, lausenauhalla luetaan *Sanctvs Gregorivs*, toisella on kardinaalin hattu ja sauva sekä nauha nimellä *Sanctvs Hieronimvs.* Kuvien alemman osan peittää kalkitus. Kummankin pyhimyksen vieressä on vaakuna.

Pohjoinen kolmio: Luukaan eduskuvan alla on tässä kaksi kuvariviä. Ylemmässä rivissä on keskellä enkeli (tai mies, siipejä kun ei ole) suuri avattu kirja kädessä (kirja, josta Johanneksen Ilmestyksessä puhutaan), kummallakin puolen häntä on kaksi, joista toiset auttavat kirjaa pitämisessä, toiset soittavat luuttua. Alemmassa rivissä nähdään keskellä *Isä Jumala kruunaavan pyhää neitsyttä*, joka on laskenut kätensä rinnalle ristiin. Kummallakin puolella tätä ryhmää on taasen kaksi enkeliä, joista toiset vasemmalla kädellä kannattavat Isä Jumalan kaapua ja oikealla heiluttavat suitsutusastiaa, toiset soittavat harppua. Näitä kuvia alempana nähdään ylimmäinen osa muutamista pyhänkaarista, mutta niiden omistajat pyhimykset ovat kalkituksen alle peitetyt.

Eteläinen kolmio: Luukaan eduskuvan alla on ensin *Kristus ristipuulla*, kolme enkeliä kokoovat astioihin Vapahtajan haavoista juoksevan veren, vasemmalla puolen seisoo pyhä pispa. Alempana tätä ryhmää, jonka pohja ylä- ja alapuolella rajoittuu koristenauhoihin, seisoo keskellä *pyhä neitsyt* lapsi käsivarrella. Lapsella on maailman pallo kädessä ja pyhän kaari pään ympärillä; pyhällä äidillä on sekä kruunu että kaari. Koko kuvan ympärillä säteilee n. s. täysigloria, josta tiedämme että neitsyt Maria on tässä esitelty *taivaan ruhtinattarena.* Hänen aluspukunsa on viheriä, vaippa on hellän punanen, hiukset keltaiset. Molemmin puolin kaareilee mahtavia oksia Vapahtajan sukupuusta ja niiden välissä useampia pyhiä henkilöitä. Kaikilla on lausenauhat,

mutta kirjoitus on jo hyvin epäselväksi käynyt. Varmaan voi vaan lukea nimen: *Sancta Anna.* Alempi puoli tästä esityksestä on kadonnut kalkituksen alle.

Läntinen kolmio käsittää paitsi Mattheuksen eduskuvaa ainoastaan yhden esityksen, nimittäin *Pyhän Neitsyen taivaallisen kruunauksen.* Samallaisella valtaistuimella kun se, joka on kuvattu itäisessä kolmiopohjassa, istuu Maria keskellä, vaaleanpunanen paikoittain kellahtava vaippa, harmaja alaspuku, kädet rinnalle kohotettuna, Isä Jumala toisella ja Kristus toisella puolella. Jälkimäisillä on kummallakin maailman pallo sylissä, oikealla kädellä he laskevat kruunua pyhän Neitsyen päähän. Oikealla puolen seisoo pyhimys, pispan sauva kädessä ja lausenauhalla varustettu. Tämä kolmiopohja rajoittuu samantapaiseen, uhkeaan köynnöskoristeesen, kun se, joka kiertää kuoriakkunan kaaren.

Kaikki nämä maalaukset ovat maalatut valkoiselle kalkkipohjalle, jota sitä paitsi koristavat holvijänteistä ja koristenauhoista sätcilevät lehtikoristeet ja ruusuntapaiset koristeet. Viime mainituilla koristeilla ovat kaikki kuvista vapaat alat tähditetyt. Niinkuin jo olen huomauttanut on osa näistä maalauksista kalkituksella peitetty. Luullakseni on kuorin kolme seinää ollut täynnä maalauksia. Itse kirkon seinissä ja katossa ei ole maalauksen jälkiä huomattu.

Selvästi näkee, että maalaukset ovat huonon taideniekan käsialaa. Kuvat ovat taiteettomasti ja mauttomasti piirretyt, kasvoissa ei ole laisinkaan tunteen osoitusta. Värityksestä ja runsaista koristuksista, jotka ovat maalausten paras puoli, voi kuitenkin nähdä, että maalari siihen nähden oli ajan yleisen koulutekniikin oppinut. Verrattuina toisiin kirkkojemme kalkkimaalauksiin ovat nämä nyt kerrotut taiteen kannalta katsoen esim. Taivassalon ja Uudenkirkon maalauksia paljoa kehnommat.

Mutta jos kohta näiden maalausten taidearvo ei yleiseltä kannalta ole suureksi arvattava, on Rauman kirkon kuoriholvi kuitenkin Suomessa, jossa löytyy niin vähä taidejäännöksiä menneiltä ajoilta, kallisarvoinen ja pitäköön kaupunki sen nykyisessä tilassa suojelemisen kunniaasianansa.

Näiden maalausten samoin kuin itse kirkon ikä on vaikea aivan tarkoin määrätä. Historioitsiat asettavat luostarin perustusajan 15:nen vuosisadan alkupuoleen; se näet mainitaan ensikerran muutamissa testamentti-kirjoissa v:lta 1449. Koska kirkon rakennustapa niinkuin ylempänä mainitsin on franciskaneille omituinen, on täysi syy pitää sen samaan aikaan rakennettuna, eikä vanhempana. Luultavasti toimitettiin kuorin maalaukset joko kohta kun rakennus oli valmiiksi saatu taikka vähän myöhemmin. Vaakunat kuoriakkunan yläpuolella ovat tämän ajan määräämiseen varsin tärkeät; mutta käytettävissäni olleiden lähteiden avulla on minun ollut mahdoton saada selville mitä sukuja ne edustavat.

b) Kirkon sisustus.

Kirkon *alttarilla* on tavallinen tiilistä rakennettu alusta, jolla puinen pöytä lepää. Alusta on ontelo.

Eteläpuolella alttaria on *kuori-* eli *pispan* penkki, jonka selkälauta on pyörökaarilla ja kolonneilla jaettu kahteen pohjaan. Toiselle on taiteettomasti maalattu *Kristuksen*, toiselle *P. Pauluksen* kuva. Edellisen alla on vuosiluku: *Anno 1612.*

Saarnastuoli, kirkon eteläseinällä on 1600-luvun taidetapaan tehty. Monta meidän kirkkoimme saarnastuolia on samaan n. s. Elisabetstiiliin rakennettu ja koristettu, mutta harvassa se niin kauniina ja muhkeana esiintyy kun tässä. Kuusikulmaisen saarnastuolin seinissä on komeroja, jotka sisältävät Kristuksen ja apostolein kuvia. Kuvat ovat kankeita

ja epäsomia. Kuvien yläpuolella on kirjoitus *Euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturae.* Kristuksen kuvan alla on vuosiluku: *Anno 1625.* Raumalla kerrotaan, että tämä saarnastuoli ennen olisi ollut *Ritariholmin kirkossa* Tukholmassa. Minusta asia on epäiltävä, koska Sacklinius, Mellenius y. m., jotka kirkosta ja myös tästä saarnastuolista ovat kirjoittaneet, eivät siitä mitään mainitse.

Lehtereitä on kirkossa kaksi, toinen käy koko sivulaivan ylitse, toinen päälaivan ylitse kirkon läntisessä päässä. Lehterien etuseinälle ovat Kristuksen ja apostolien kuvat, taiteettomasti maalatut. Jokaisen kuvan alla on suomalainen kaksrivinen lause, seuraavaisesti:

Jesus mailman lunasti
Verelläns isän sovitti.

Johannes casti opetti
Herodes hänen lopetti.

Mattheus ensist pilcatan
Sitt templis pää pois hacatan.

Marcus fangina ollesans,
Jesust cunnioitta cuollons cans.

Tääll Lucas cuoli hirsipuus
Siell armost annetti elo uus.

Johannes racas Jesuxell
Näist' caikist' on cuollut vuotell.

Pietar vanhin apostoli
Ristin pääll rohkiast cuoli.

Jacobin pää tääl pois lyötin,
Siell taivan ilo annettin.

Andreas ylösalasin
Ristin päälle ripustettin.

Thomas keihällä pistettin,
Cuin saarnans tähden mestattin.

Philippus Jesust seurais tääll
Ja hengens annoi ristin pääll.

Bartholomeus syljettin
Ja elävältä nyljettin.

Jacob jalo se vähembi
Nujall päivild poisotettin.

Simonin kivaus marettin
Miekall joll caulla leicattin.

Judas Jacobi Martyr myös
On ristin päällä cuolon työs.

Matthias majoill suloisill
On lähten kivill kiuckuisill.

Sen palkan pahan Paval sai
Ett böwel häneld pään pois loi.

Myös väkivalda Barnaban
On saattan martyr cuoleman.

Thimotheuxest sanotan
Ett' cuoleman on nujast saanu.

Stephanus kivill surmattin
Häll taivan kunnia avattin.

Tämän viimeisen kuvan alla on kirjoitus:

Målat åhr 1767 af Jonas Bergman.

Läntisellä lehterillä on suuret, vanhat *urut*, joidenka etupuolella on maalaus: *David soittaa harppua.* Taululla ei ole taidearvoa.

Kuorin edessä riippuu keskiholvista hyvin suuri malminen kynttiläkruunu 24 varrella. Kruunun pallolla on seuraava kirjoitus:

In honorem Dei sospitatoris et memoriam posteritatis
In civitate Ravmo patriae svae charissimae
Hoc monvmentvm posvit
Johannes Jacobi Weilanvs [1])
Anno
qvo
Gustavus Rex et Christina Regina
Dei ope trivmphant hostesqve ovantes svperant
Χρονολόγικον Ευχαριστικον
Annvm pacificationis continens
Jesv Christo soli pacificator vindiciet
Victori nostro sit lavs honor et gloria
proconservatione relligionis et pace pvplica.

Matthaeis cap. V. 16.
Lvceat lvx vestra coram hominibus etc.

Toiseen 12-vuotiseen kruunuun on kiinnitetty pieni kilpi, jolla on nimi *Carolus Finnonivs* ja kaksi puumerkkiä. Gråå mainitsee kruunussa olevan vuosiluvun 1640.

c) Kirkossa löytyvät taideteokset sekä muistomerkit.

Kuoripenkin kohdalla on nyt seinään kiinnitettynä vanha *alttarikaappi*. Ovet eli siivet ovat kaapista irroitetut ja asetetut vierettäin alemmaksi, itse kaappi niitten yläpuolella. Kaappi jakaantuu neljään osaan: keskellä kaksi ryhmäesitystä ja sivuilla naispyhimyksiä: oikealla *P. Dorothea*, ylempänä, *Barbara* alempana, ja vasemmalla *P. Katariina* ylempänä ja *P. Margareta* alempana. Ylempi ryhmä esittää *Kristuksen ja pyhän Neitsyen taivaan valtaistuimella.* Edellisellä on

[1]) Johannes Weilanus oli syntynyt Raumalla. Hän tuli sittemmin provinssi-inspehtoriksi (provincial-inspector) Pommerissa ja aateloittiin. Hän asui Strahlsundissa ja lähetti sieltä tämän lahjan syntymäkaupungin kirkolle (Gråå).

kruunu päässä, maailmanpallo kädessä; jälkimäisellä on vaan rengas päässä, jäännös hävinneestä kruunusta. Ryhmän alla luetaan: *Tota pulchra es amica mea et macvla non est in te. Cant. IIII.* Alempi ryhmä esittää *Viisasten miesten kunnioituksen.* Oikealla istuu Maria lapsi sylissä, vanhin kuningas polvillaan ojentaa lahjansa lapselle. Keskellä kuvaa on seimi, jonka yllä härkien päät näkyvät, vasemmalla vihdoin lähestyvät toiset kuninkaat, molemmat nuoria, toinen neekeri. Naispyhimyksistä ovat Dorotea ja Katariina kadottaneet symbolinsa. Niiden nimet ovat kuitenkin luettavat komerojen liistoilla. Kaapin siivillä on apostolien kuvat kahdessa rivissä, joten aina 3 seisoo vieretysten. Liistalla, joka jakaa ovet eri pohjiin, luetaan:

In omnem terram exivit sonvs eorum. Psal. XVIII.

Kaikki nämä veistokuvat ovat polykromiset, vaikka väritys ja kullatus on vahingoittunut. Apostolin kuvien takana on pohja paraiten säilynyt. Se on kullattu ja jaettu vinoneljuihin. Kaapin kuvat ovat paremmin leikatut kun ovien; kuitenkaan ei heidän arvonsa käy keskimäärää ylemmäksi. Vaatteiden laskokset ovat rikkaat, mutta mauttomat. Teos on nähtävästi 15:nnen vuosisadan loppupuolelta.

Sacklinius kertoo kirkon tilikirjojen mukaan, että Eversti Mich. *Jordan* on Kaarle X Kustaa'n sodassa ottanut tämän alttarikaapin eräästä katolilaisesta kirkosta *Puolassa* ja lahjoittanut sen Rauman kirkolle.

Eräässä kuorin pohjoiskomerossa seisoo tammipuusta leikattu *Santta Annan* kuva. Maria seisoo äidin oikealla puolella, pitäen lasta, joka istuu isoäidin sylissä. Annan oikea käsi tyttären olkapäällä, toinen käsi poissa. Jeslapsella on kirja kädessä. Kuva on keskinkertainen. Koska se on 2′ 2″ korkea ja komero on 6′, voinee siitäkin päättää ettei kuva ole alkuperäisellä paikallaan.

Eteläisellä kuorin seinällä riippuu vanha maalaus, *Pyhä Ehtoollinen*, ilman taidearvoa.

Samalla seinällä on myös litografinen *muotokuva*, merkitty: Gez. v. Nat Rasumichin. Kuvan alla luetaan: *C. G. Mandelin*, Pastor und Ehren Patron der St. Marien Kirche in St. Petersburg — Suomen St. Marian Seurakunnan kirkkoherra St. Petarborissa.

Saarnastuolin vieressä ovat *Melanctonin* ja *Lutheruksen* muotokuvat, puulle maalatut, ilman mainittavaa arvoa. Kummallakin taululla sama kirjoitus:

Gvdi till ähra ach kyrckian till prydnad är thenna tafla förährадt aff Handelsman Johan Mårthen son Ryprander An:o 1706.

Omituinen laadussaan on eräs suuri *taulumaalaus* (kuorin pohjoisseinällä), jonka allegorillinen aine vaatii laveamman kertomuksen. Kohtaus on esitelty pilvissä tapahtuvana. Keskellä on suuri pöytä ja sen ympärillä seisovat toimivat henkilöt. Pöydän takana on pyhä kolminaisuus kuvattu. Oikealla, mutta katsojaan käännettynä, seisoo Isä Jumala, vanhan miehen asussa, kruunu päässä, valtikka kädessä ja pallo pöydällä hänen edessänsä; vasemmalla taasen seisoo Vapahtaja rauhan palmuoksalla varustettu, kruunu on laskettu pöydälle, rukoillen hän ojentaa kätensä Isä Jumalaa kohtaan. Yläpuolella heitä väikkyy Pyhän Hengen kyyhkynen. Jumalan vieressä pöydän päässä seisoo kaksi naishenkilöä, toinen *Justitia* (Oikeus), miekka väikkyy hänen yllä, toinen *Veritas* (Totuus) kulmamitta kädessä; Kristuksen takana pöydän toisessa päässä seisoo *Misericordia* (Armo) ja *Pax* (Rauha) palmuoksa kädessä, molemmat rukoilevassa asennossa. Pöydän edessä, etualalla, seisovat *Adam* ja *Eva*. Jälkimäisen vieressä on miespuolinen henkilö mustassa puvussa, tohtorin hattu päässä, silmälasit nenällä ja siivet seljässä, hänen

jalkainsa juuressa on maan pallo, ja siihen kaksi naamaria kiinnitetty; hatulla luetaan nimi *Religio* (Jumaluusoppi) ja krajilla sana *Defendo* (minä kiellän). Vasemmalla kädellä ottaa hän kiinni Evasta (joka miettien on nostanut kätensä otsaan) ja oikealla hän viittaa Oikeuteen ja Totuuteen. Pöydälle, jolla Isä Jumalan kohdalla on Lain taulut ja ruumiin kallo sekä Vapahtajan edessä Evankeliumikirja, on kirjoitettu seuraavat raamatun lauseet:

Den rätfärdige måste döö.
Så sant Jag lefver säger Herren
Jag hafwer ingen lust till arme
Syndarens död uthan att han om-
Wender sig, och lefwer.
Herre Tu Domare jag
Ropar hämd öfwer
Adam och Eva.

Kerrotun ryhmän yläpuolella väikkyy kerubiparvi; mutta maalauksen joka nurkassa näkyy ikäänkuin pilvien lomasta erityinen pieni ryhmä. Yläkulmissa on oikealla Adam ja Eva elämän puun alla, vasemmalla ristiinnaulittu Kristus; alakulmissa nähdään vasemmalla kaksi enkeliä, jotka suojelevat ja osoittavat tietä (taivaasen) muutamille sieluille ja oikealla kaksi pirua, joista toinen vetää ihmisolentoa jaloista, toisella on käärme käsissä.

Taulun alapuolelle on kiinnitetty seuraava, selittävä kirjoitus:

När Evae lystna hand ett nekadt äple bröt
Af en förbuden qvist och det med Adam delte,
Sjelf äglahopen då rätt strida tårar gjöt,
Och med bedröfvadt mod ett sorge-läte spelte.
Här ställes de inför Guds faders skarpa rätt,

Dem klaga sanning an rättfärdighet och lagen,
Förbrända gasten sjelf han skriker där på tätt,
At synd med straff och hämd skall blifva evigt slagen.

Men evangelium mot lagens klandran beer
Frid och barmhertighet den styfva rätten böjjer.
Ja sonen lägger sjelf sin cronas scepter neer
Och sig för bråttet up på pinlig galga höjjer.
Dem, som i ständig liit på Christi blod bestå,
Guds änglars vård och hjelp för evig pina hägnar
På dem, som tvärt emot på breda banen gå,
En ständig svafvel-röök med skarpa skurar rägnar.

Then Treeniga guden till ähra och Raumo stads kyrkja til zirath upsat af *H. Bång* [1]).

Esitys tarkoittaa siis taivaallista oikeuden istuntoa, jossa Adam ja Eva odottavat tuomiota Isä Jumalalta. Mitä pari pientä kaulasta katkaistua päätä pöydällä tarkoittavat, en tiedä.

Vaikka aine on niin epätaiteellinen kun olla voi, on maalauksella kuitenkin epäilemätön taidearvo. Ryhmitys on soma ja taiteellinen; samoin ovat yksityiset kuvat hyvin piirrustetut. Muun muassa Adam ja Eva todistavat mestarilla olleen kiitettävä käsitys ja tieto ihmisruumiin rakennuksesta. Sitä paitse ilmestyy kasvojen kaavailluksessa ja henkilöjen asennossa harvinainen kauneuden tunto. Mitä väritykseen tulee, on sitä vaikea arvostella sen vuoksi että puolentoista vuosisadan tomu on tauluun niin piintynyt, että ainoastaan maalausta kastamisella voi päästä esityksenkään perille.

Maalaus on merkitty: *Depictum Lybeccæ A:o 1733.* Tekijän nimeä ei ole.

---

[1]) Tämä tarkoittaa, että Bång on ostanut (kentiesi varta vasten tilannut) ja lahjoittanut taulun kirkolle. Sacklinius sanoo että tuo ruotsalainen, runollinen selitys taulusta on professori *Johan Welin*'in tekemä.

Kirkossa säilytetään vielä kolme vanhaa *votivitaulua*.

Vanhin niistä näyttää maalattuna seuraavan esityksen. *Kristus ristipuulla*, Maria ja Johannes ristin juurella. Johanneksen vieressä on polvillaan mies, joka rukoilee kädet yhdistettyinä. Hän on puettu mustaan vaippaan, jolla on kaulus samasta vaatteesta, valkoinen, röyhelletty (ruusattu) kapea kraji kaulassa; hiukset ovat lyhyet ja ruskeat niinkuin täysi partansakin. Vasemmalla rististä näkyy kaupunki meren rannalla. Lähellä rantaa on kaupungin portti, josta ruumissaatto on tullut ulos. Härkäpari vetää ruumisvaunuja ja edellä käy miespuolinen henkilö. Härkien ohella kävelee vanha eukko ja vaunujen perässä viis kuus henkilöä, joista kaksi viimeistä ovat kirkkoherra ja hänen rouvansa.

Esitystä selittävää kirjoitusta ei puutu. Sisimmäisellä raamiliistalla luetaan ensin seuraavat sanat: *Anno Dni 1572 Then 15 Jvlii Afsomnade Hvstrv Margreta Matz Jonsons Borgmestars Dotter I Raumo Hennes Siel Gvdh Glädie Til Ewig Tidh.*

Itse taulun alapuolella taasen luetaan seuraavat värssyt kahteen palstaan jaettuina:

Emedan jag lefde både karsk och svnd,
Besökte migh mine wänner i alle stvnd,
Men då Gvdh migh hädan wilde kalla,
Öfwergåfwo migh mine wener alla,
Och flydde vdvr staden både fatige och rijke,
Förmenandes sigh wile Gudi vndwike.
Men mine fatige barn wille hawe gjort migh ten äre
Och teris moders lijk til grawen bäre.
Men the wore för vnge och för små,
Ath the ej kvnde vnder bårena gå,
Ey war heller til hwarken man eller qwinne,
Som sigh här til wille låte finne.
Ty måste oxerne thet bästa göre

Och mit lijk på en slede til grawena före.
Matias min son moste för oxarne gå,
Efter man thertil ingen annan kvnde få,
Och en vthgamel qwinne hvstrv Karin wed nampn
Min swäre moste driwa oxarne fram.
Näst liiket fölgde mine söner Bendictvs och Martinvs
Och dernäst Joseph och Lavrentivs.
Den ärlige mannen som wår kirkę herde är,
Her Mårten och hans hvstrv kär,
The gjorde allenest mit liik then ärå
Och fölgde mig til iorden efter Tobias lära.
Här hviler nv min kråp til domedagh
Och sielen lefwer i Gvds behagh.
K(?): L — — — imp — — —

Lisäksi kertoo tarina tämän taulun selitykseksi, että taululla mainittuna vuonna 1572 kaupungissa oli raivonnut niin ankara rutto, että ei muita enään elossa löytynyt, jotka olisivat voineet viedä Pormestarin rouvan ruumista hautaan, kun hänen omat lapsensa (Gråå).

Maalauksen kuvat ovat hyvin pienet ja epäselväksi käyneet. Taidearvoa ei tällä maalauksella ole, mutta sen vanhuuteen ja aineesen katsoen on taululla suuri paikallinen tärkeys.

Toinen votivitaulu riippuu kuorin pohjoisseinällä. Keskellä taulua nähdään *Kristus ristipuulla;* ristin juurella ovat Rauman entisen kirkkoherran *Gregorius Clemens*'in perheen jäsenet. Vasemmalla kädellä on isä lähinnä ristiä ja hänen takanaan heidän ikänsä mukaan järjestettyinä 9 poikaa ja oikealla kädellä kaksi vanhempaa naisihmistä — kirkkoherran molemmat vaimot — ja niiden takana 7 tytärtä. Isällä, yhdellä rouvalla, kolmella pojalla ja yhdellä tyttärellä on ristinmerkki vieressä, jolla osoitetaan, että ne olivat kuolleet, silloin kuin taulu maalattiin. Miehenpuolet ovat polvillaan,

naispuolet seisovat. Kaikilla on mustat, väljät puvut, leveillä valkoisilla krajeilla ja kädet ovat ristissä. Kirkkoherralla on piippakaulus. Kahdella vanhemmalla pojalla on parta.

Vapahtaja on jokseenkin hyvin maalattu samoin kuin muotokuvat, joissa kaikissa sama perheentyypi yhä pienellä eroavaisuudella ilmestyy.

Sekä ylä- että alapuolella kuvaesitystä on kirjoitusta joka sisältää useampia raamatun lauseita ja seuraavat tiedonannot:

Epitaphium

Reverendi, præstantissimi deq; ecclesia Christi meritissimi viri Dn Gregorij Clementis raumoenensium quondam pastoris vigilantissimi: nati anno 1568. et 1639: 7 decembris in Christo placidissime emortui, ejusdemq; mensis 15 die humo demandati.

(Alhaalla):

Thenne tafflan haffver Carolus Finnonius låtitt hekosta sijn salighe faders och moders graff till prydningh den 12 Augustij Anno 1640. Gudhi och kirchen till ähre och dem till hoghkommelse.

Raamilla on raamatunlause ja merkki: *Pingit anno 1640.* (Maalaajan nimeä ei näy olleen).

Kolmas samanlaatuinen taulu riippuu kuorinseinässä pohjoispuolella alttaria. Se yksi niitä suuria 1600-luvun epitafioita, jotka käsittävät useampia maalauksia (ja joskus veistokuviakin) yhdistettyinä kolonnien kannattamaan, liistoilla eri pohjiin jaettuun ja rakennuksellisilla koristeilla uhkeasti varustettuun taulurakennukseen. Näitä rakennuksia, jotka ovat selvä muodostus niistä keskiajan siipialttareista siinneistä uhkeista renaissance-alttareista, löytyy siellä täällä maamme kirkoissa. Komein lienee Henrik Fleming'in ja hänen puolisonsa Hebla Bååt'in epitaphium Mynämäen kirkossa.

Tämä nyt puheena oleva muistuttaa sitä, vaikka se on vähän yksinkertaisempi. Ylimmäisessä osastossa on taulu, joka esittää *Kristuksen ylösnousemisen.* Vapahtaja kohoaa

haudasta ylös voitonlippu kädessä, haudan partaalla pelästyneet vartiat, maalaus on taiteeton. Suuri pääosasto käsittää maalauksen: *Ristiinnaulittu Kristus*, Maria ja Johannes ristin juurella. Maalaus on tavallista parempi, varsinkin Kristuksen kuva. Tämän alla on kaksi pientä kapeaa maalausta, joissa näemme tavalliset perheen jäsenten ryhmät. Vasemmalla kolme vanhanpuolista herraa ja kaksi lasta valkeassa puvussa (joka tarkoittanee että ovat kuolleet) ja oikealla neljä vaimonpuolta. Kuvat ovat hyvin pienet, vaan ei huonosti maalatut. Näistä tauluista etäämpänä on kummallakin puolella maalattu muotokuva (rintakuva vaan), toinen miehenpuolisen toinen naispuolisen henkilön. Molempain silmät kääntyvät tauluun päin.

Paitse raamatun lauseita on taulussa seuraavat kirjoitukset: *Detta Epitaphium skenckt och förährt. Hindrick Sonck.* (Toisessa paikassa on vuosiluku:) *Anno 1653.*

Yhteiseen tarkoitukseen nähden tulee tässä jaksossa vielä luetella seuraavat muistomerkit:

Sakaristossa säilytetään *murhelippu* vaaleentuneesta, viheriäisestä silkkikankaasta; siinä on valkoinen silkkivuori ja kullatut reunukset. Lipussa on seuraava kirjoitus (kullatut kirjaimet):

Epitaphium
Birgittae, Conjvgis Clarissimi viri Simonis Lavrentii . Qvae obiit die
XXX Jvlii . Anno Christi MDCii.
Discite mortales esse omnia subdita morti:
Omnes terra svmvs, somnia vana svmvs.
Felix qvem vacvvm sceleris, vitae laborvm.
Infers angelicis Christe Benigne Choris.

(Alempana mainitaan saman henkilön muistoksi kirkon lattiaan asetettu hautakivi).

Vaakunakilpiä löytyy kirkossa kolme, kaksi Jordanin, yksi Gerdtenin suvun.

Jordanin vaakunassa nähdään punasella pohjalla koukistettu hopioitettu käsivarsi, paljas miekka kädessä.

Ainoastaan toisella Jordanin kilvellä on kirjoitus; se on näin kuuluva:

Hans konglig Maijts Trotjänare och Corperal, under ett compagnie till häst, den edle och wälb. Gvstaf Jordan till Lachtis och Willilä är födh år 1639, den 7 oktob. och Christeligen afsomnat på Willilä gård den 27 Martij A:o 1668 [1]).

Gerdtenin suvun vaakunassa näkee kullatulla pohjalla hopioitun käsivarren, kolme nuolta kädessä. Kilvellä on seuraava kirjoitus:

Hans konglig Mstäts Trotjenare Troman och Öfverste Lieutnant öfver ett regemente Infanterie, den edle och wälb. Herren H: Conrad Von Gertten till Råchdais etc. afsomnad I Gudi A:o 1670 den 8 Ober och begrafven den 25 Martij 1672. Gud hans siel frögde.

9 hautakiveä löytyy lakiassa pitkin suurta käytävää kuorista länteen päin; nimittäin:

1. Suuri kivi ilman kirjoitusta, renkaat kulmista poisotetut.

2. Suuri kivi, jonka keskellä on Gerdten'in ja (Wartman'in?) sukujen kilvet. Lavea saksankielinen kirjoitus, 9 riviä vaakunain ylä- ja 8 riviä alapuolella, on tähän aikaan vaikea lukea. Ylemmistä riveistä voi eroittaa nimen (Konrad Johan?) *von Gerten* ja alempana *Elisabett* (Wartman?) sekä

[1]) Tämä kilpi oli muinoin kuorin itäisellä seinällä. Sen kohdalla oli Jordanin perheen „muurattu hauta, vähän koroitettu muurilla ja maalatulla aitauksella, jolla vielä (1749) näkyy raamatun lauseita". Menneen vuosisadan loppupuolella hauta myytiin toisille. Kilven vieressä seinällä oli myös 3 mustaa lippua ja yhdellä oli kultakirjaimilla melkein sama kirjoitus kuin kilvellä (Gråå, Sacklinius). Nyt ei tästä ole muuta jälellä kun yllä mainittu kilpi.

viimeiseksi *Anno 1670.* Alempi kirjoitus näkyy olevan lause Job'in kirjasta.

3. Sileäksi kulunut. Yläpuolella näkyy epäselvästi medaljongi, ja siinä joku vaakuna.

4. Punaista santakiveä [1]) (edelliset n. s. Gottlannin kalkkikiveä). Keskellä kilvessä: *L P S 1640.*

5. Punaista santakiveä. Evangelistain eduskuvat kulmissa. Muutoin ovat tämän rikkaasti koristetun hautakiven koristeet ja kirjoitus enimmäksi osaksi poiskuluneet. Kuitenkin voi nähdä, että se on sama, josta Gråå mainitsee, sanoen: kuorissa on hautakivi, jolla luetaan *Peter Larsson Tollvainen Anno 1639 den 2 Novembris*, joka nyt hautoineen on kauppamies Abraham Sonck'in oma.

6. Gottlannin kiveä. Kaikki kirjoitukset, paitse raamatunlause kiven ympärillä ovat pois kuluneet. Vaakunanjälkiä on keskellä. Evankelistain eduskuvat kulmissa.

7. 8. 9. Kirjoitukset pois kuluneet [2]).

Pohjoisella kuoriseinällä on seuraavalla pitkällä kirjoituksella varustettu taulu:

Elegeia

in monumentum viri venerandi pii et eruditi dn. Matthiae Sigfridi Brygger, olim fidelissimi Ecclesiae Wirmo comministri, & incliti huius tem-

[1]) Epäilemättä tarkoittaa Gråå tätä kiveä sanoilla: „En dito (grafsten) på en mullgraf å stora gången, utan inskription med detta årtal 1640, hvaraf handelsman Bartram nu är egare".

[2]) Gråå sanoo myös hänen aikanaan 9 hautakiveä löytyneen. Silloin voitiin vielä lukea seuraavat nimet:

yhdellä kivellä (muuratulla haudalla kuorissa): *Larens Balzarsson. Brigitta Jönsdotter A:o 16.* (On nyt, lisää hän, porvarien Gebhardt'in ja Marelin'in sekä heidän perillistensä oma);

toisella (muuratulla haudalla isossa käytävässä): *Berthel Classon Bong, Brita Mattsdotter. Henric Berthelsson Bong, Elisabetha Simonsdotter 1691.*

pli Christi Pastoris vigilantissimi meritissimique, cujus animam Deus e corpore, quod tumulus hic fovet, exq; miseriarum vasto hujus mundi pelago ad portum laetitiamq; coelestem placide & pie in Domini Jesu vera confessione resolvit atq; avocavit IV Calend. Martij Anno *Τῆς Θεογονίας*, MDXCI.CC circa horam IIV matutinam.

Hem! fugis hoc celeri monumentum pede viator,
Metrum sed calamus dum vile tulit ades
Herculis hic laudes resecat non moesta Thalia;
Austri sed striduli lumina rara notat.
Phoebus enim gelidis cum jam caput extulit undis
Irrorat siccas imbre genas pariter.
Hem! lacrymis civis cadentibus irrigat ora,
Curvus arator imos turbine sonat OHE:
Amissum thori et cum conjuge pignora patrem,
Ah! clamitant, pariter, pater, ô pater ades!
CIVIS, praemissum Pastorem et qvaeritat AGER:
patrem cum liberis versat abesse mater.
In gelido recubant cineres atq; ossa docentis,
Hoc cernis tumulo molliter atq; pie.
Qua fuerit patria vel qua ex progenie natus?
Ocellos dirigas, carmine certus abis.
Induit humanas vires in moenibus Abo,
Induit hic pariter nomen omenq; utri
Magna et *Sigfrido Brygger* pietate *Mathias*,
Post tota hic studuit mente placere deo
Possetque Aonias tendit pervolvere chartas
Praebent quae dubiis fila sequenda viis.
Lambens Castalii teneris sic fontis adorem,
Gloria fit Musis Sicelidumq; decus.
Lustraque sex ierant, partus dum visus in Urbe est,
Verifici *Christi* munia legis obit.
Mox fuit et domini meritum celebrare voluptas,
Spargere notitiam per populosq; *Dei*.
Culmine quod coeli detulerat Christus Jesus,
Eque sinu verbum filius ipse *Patris*,
Christicolis alacer populis hoc resecat arte,
Ingreditur verbo, et moenia *Wirmo* tuae

Promissum patribus tenes ductore *Mathia*,
Christumque esse viam quae ducet astra Deum,
Qui caput infesti collidit calce draconis,
Nostraque lethaeis crimina mergit aquis.
Jam vero dimidium lustrumque rotaverat altus
Phoebus tum subito sedulitate, fide &
Raumenses iterum Christi deducit ad aras
A scelerum technis, talia verba sonans:
Nox abiitque dies mundo se protulit alma:
Vivamus socii sancte vidente *Deo:*
Sydereum laeti caput tollamus ad axem;
Suspirent placidam corda salutis opem:
Post hunc aetherea nobis in nube triumphus,
Sic fulget rutilo Spirituumque choro:

(toinen palsta):

Corpora sic tumulis exire sopita videmus,
Videbimus pariter praemia larga *Dei*
Hausit sic solidam, Christi svadente ministro,
Doctrinam in *Raumo* foemina virque dicens:
Di tibi dent annos varios sentimus odores
Virtutum studii: Te duce salvus ero.
Doctrinae vivens gustavit Spiritus utque
Fructus, sic viri corpus amatque suos;
Scilicet ut vilis (?) dilatatur bona racemis,
Racemis pariter vasit in orbe clarus:
Amoenas thalami consors genuitque Iugalis,
Racemos nimium, bis tribus addit unum;
Germanos jungit qvatuor concordia fratres,
Sorores terno numero nectit amor.
Flumine dumque navis secundo vehitur ista,
Hem! stridulusque sono ventus odit valido hanc,
Fervens jamque Titan gelidis caput intricat undis,
Vento paret stridulo vita vigorque ratis,
Mox cagnaea canit, succumbens carmina promit,
Succumbat Domino: velificavit ei.

Nil pietas natum, voluntas nilque iuvabit;
Vincitur hem! vento vita vigorque meus.
(Hem! num tanta diris concessa potentia Parcis (?)
Ut subito cadant nomine quae valeant).
Vivant *Raumenses*, valeat Ecclesia Christi,
Syncera Dominvm qua pietate colit.
Nunc pariter nimium lectissima mulier atque
Viscera chara patris nunc vigeant, valeant.
Ecclesiam sacro protegat *Deus* Angelo, Scolas,
Ut vigeant valeant, servet ab axe *Deus!*
Christe! meam proprio redemisti sangvine mentem,
Suscipe nunc datum celsa sub astra locans:
Et pius aethereas dictis his halitus intrat,
Sedes inque domus, maxime o *IOVA*, tuas,
Aligeros interq; lares, niveasque Sorores,
Fruitur intuitu jugiter atque *Dei.*
O Felix, pietas sua quem sic corrigit, ornat,
Hac valeat superum ut scandere coetus homo!
O Felix nimium, nocui qui est nescius omnis,
Terret nec Satanas sedibus his neminem!
O Felix nimium, coelesti rore rigatus,
Qvemque *Deus* jugiter diligit atque fovet!
Matthias vitam vixit dum Flaminis aura,
Ceu fulget rutilans Phoebus in orbe poli.
Carpe tuum lectis, cursumque adito Viator:
Vivere tende pie, moreris atque pie.

Defunctus ad Lectorem:

IVVene Mors Cano et RIgIDa potItVr VbiqVe. Rapide, qui stabam strenuus, ecce cado. Fac fugias, samis es jam tempore crimina vitae. Sic cadis, cecidi ut. Ibit ad astra pius.

DIES Mortis AEternae Vitae Natalis.

Danielis 12. Math. 5. Luc. 22.

Ex autographo membraneo filii Jonae M. Raumanni, litteris imitatis, antiquo servato pluteo, renovari curavit Nepotis Abnepos C. F. Mennander à Fredenheim anno 1782, à morte viri heic laudati 173tio.

Taulun ylireunassa luetaan:
Mors. Universae. Carnis. Via. 1 Reg. 2.
Alireunassa:
Velut. Umbra. Transit. Homo. Ez. C. 7.

d) Tärkeimmät kalut kirkon irtanaisesta omaisuudesta.

Pronssinen *suitsutus-astia.* Se on kauniimpia niistä harvalukuisista, jotka kirkoissamme ovat meidän päiviin säilyneet. Se on kirkon muotoon tehty ja lienee 1400-luvun alkupuolelta.

Hopea *kalkki*, jonka kultaus on milt'ei kokonaan pois kulunut. Itse malja on myöhemmiltä ajoilta, mutta jalka on keskiajalta. Varren kuhmussa (pomellum) on 12 nystöä; joka toisessa on yksi kirjain nimestä:

i h e s v s,

joka toisessa on pisteillä koristettu nappi. Jalka levenee kuudeksi lehdekkeeksi ja niiden kaaria kiertäen ympäröi jalkaa pienmajuskelinen kirjoitus.

Jalkaan on kiinnitetty pieni ristiinnaulitun kuva hopeasta n. s. signaculum (merkki, joka osoittaa, minkä puolen maljasta papin tulee rippivieraalle tarjota). Kalkki on 7 dec. t. korkea.

Tähän kalkkiin yhtyvä *öylätti-lautanen* (patèn) on myös hopeasta ja kullattu. Sen pohjaan on piirretty *karitsa voiton lipulla* ja reunaan risti (signaculum, osoittaa tässä, että papin pitää siitä kohdasta ottaa lautaseen kiinni).

Hopea *kannu* rippiviiniä varten on sisäpuolelta kullattu; sen kaava on kaunis, vaikka tavallista laatua. Kannen ponsi on tehty mäntykävyn muotoon, laskupaikan alla on äijänaamari laakeriseppele päässä. Rivan alempi kiinnityspaikka on koristettu seraafinpäällä. Kannun etupuolella on kahden oksan ympäröimä kirjoitus:

H B S B. E S D S L. 1699.

Hopeisen *öylättirasian* kannessa on kirjoitus: I M S R. C S D P. 1699.

Kastemalja messingistä. Maljan pohjassa on rosettimainen koriste ja sen ympärillä on neljä kertaa perätysten sama kirjoitus:

RAIIE WISHNBI.

Astian halkasia on $9^1/_2$ tuumaa.

Tämä malja on varmaan Saksasta tuotu. Siellä löytyy paljon samantapaisia sekä suurempia että pienempiä. Niiden aika arvellaan olleen 1400—1600 luvuilla. Selittämättömän kirjoituksen vuoksi [1]) on näistä maljoista paljon kirjoitettu ja kiistelty.

Kirkollisten pukujen joukossa ansaitsevat seuraavat mainitsemista:

Keskiaikainen messukaapu, traditionin mukaan *apotin kaapu*, vaaleentuneesta silkkivaatteesta. Tämä kaapu on varsin merkillinen siihen käytetyn kankaan vuoksi, jossa nähdään noita keskiaikaisia, itämailta tulleita eläinkaavoja [2]).

Messu-kasukka sinisestä, suurkukkaisesta. Seljässä valkoisella silkillä ommeltuna ristiinnaulittu Kristus. Vaikka tämä kasukka näyttää hyvin vanhalta ja on huonoon kuntoon joutunut, ei se kuitenkaan liene uskonpuhdistusta vanhempi.

Messu-kasukka viheriäisestä, pienkukkaisesta sametista. Etupuolella on ommeltu: *I. H. S.* ja vuosiluku *1643*. Sel-

[1]) Katso *Otte*, Kunst-Archäologie, s. 224 s. ja 830 s.

[2]) Koska Rauman seurakunta tänä keväänä hyväntahtoisesti on lahjoittanut tämän kallisarvoisen muinaisjäännöksen Muinaismuisto-Yhtiölle ja se siis nyt säilytetään Yliopiston hist. museumissa, on minun tarkoitukseni mainitun Yhtiön aikakauskirjassa julaista siitä tarkempi kertomus ja tutkimus. Täytymys on asia vastaiseksi lykätä, että saataisiin tarpeellinen kuva laadituksi.

jässä on risti punasesta silkkikankaasta ja siihen on hopealangalla ommeltu suuria lehtiä. Ristin poikkipuun alla on valkoiselle silkkikangas pohjalle keltasella silkillä taitamattomasti kirjailtu kahden suvun vaakunat. Edellisen ohella kirjaimet M. I., jälkimäisen C. M., hopealangalla ommeltut.

Messu-kasukka punasesta sametista. Seljässä Kristus ristipuulla, Maria ja Johannes (? pyhä Nainen) ristin juurella. Kuvat ovat esitelty korkoompeluksella. Kuvat joista Kristuksen kuva on eniten vahingoittunut, ovat muutoin kyllä kauniita. Ristin alla seisovien asento soma ja luonnollinen. Ristin yläpuolella nähdään kirjaimet I. N. R. I. ja sen ristin alla: I. H. S.

Kummallakin puolen ristiä on hienosti ommeltu vaakunakilpi lehtikoristeineen. Toisella on merkki, aivan kun ylös alas käännetty Y ja viiva sen toisen haaran poikki, sekä kirjaimet N. H.; merkin alla luetaan nimi *Henric Sonck.* Toisella taasen nähdään kuvattuna suihkulähde ja sen alla nimi: *Johan Rango.* — Kasukan etupuolella, alhaalla, on vuosiluku: *1749.*

Lopuksi mainittakoon:

Haavi (kukkaro) keltasesta sametista, kahdella kulkusella varustettu. Se on merkitty: *NB MD A:o 1665.*

Toinen *haavi* hopeabrokaatista, ainoastaan yhdellä kulkusella varustettu. Se on merkitty: *IIIW IIID ANNO 1706.*

Kaksi tuolia 1600-luvulta. Ne ovat yhdennäköisiä ja suuruisia ja erinomaisen kauniita. Hienot jalat ja selkälaudan kolonnit ovat suorat. Ne ovat koko mitaltaan koristetut hienosti leikatuilla lehtiköynnöksillä. Selkäkolonnien päät ovat leikatut ihmispään muotoon. Tuolit ovat punasiksi maalatut. Sekä istuin että selkäosa ovat mustalla nahalla

puetut. Nämät tuolit, joidenmoisia meillä ani harvassa löytynee, pitäsivät saamaan sijan Yliopiston museumissa.

Pari rautakannuksia, joissa näkyy jälkiä kultauksesta, on kentiesi joutunut kirkkoon kun joku sotaherra haudattiin sen lattian alle.

Kirkolla on nykyään kolme *kelloa*.

Pienimmän kirjoitus:

(ylähällä): *M. Jonas Wolffben me fendebat.*

(reunalla): *Salvator Mvndi salva nos. Anno 1686.*

Keskimäisen kirj.:

Hyvä on Herra kiittää j. n. e. Psal. 22 v. 23.

Kejsari Nikolai 1:sen hallituksen aikana koska E. G. Melartin oli Arki-Pispa Turun hippakunnassa, ja F. M. Ljungberg kirkkoherra Raumaan kaupungin ja maanseurakunnasa on tämä mainituin seurakuntain kirkon kello yhdestä vanhasta vuona 1684 valitusta uudesta valettu F. Seipelildä Stockholmisa vuona 1844 [1]).

Isoimman kirj.:

Pyhittäkäät paasto j. n. e. Joel 1 luku 14 v.

Keisar Nikolai 1:sen hallituksen aikana, koska E. G. Melartin oli arkipiispa Turun hippakunnassa A. Cronstedt guvernöri Turun läänisä F. M. Ljungberg kirkkoherra ja C. Hacklin kappalainen Rauman kaupungin ja maan seurakunnasa. Assessori C. Grönholm mainitun kaupungin Borgmästari on tämän kirkon kello valettu F. Seipeliltä Stockholmisa vuonna 1844.

Lapin kirkko.

Lapin pitäjään kirkko on v:na 1760 puusta rakennettu samaan tapaan kun vanhat jyrkkäkattoiset kivikirkkomme.

[1]) Siitä vanhasta kellosta, josta tämä on valettu, antaa Sacklinius seuraavat tiedot: Se oli suussa $1^1/_5$ kyynärää leveä ja 1 kyyn. 5 tuum. korkea. Reunalla: *Thu kungör mig vägen til lifvet* etc. Ps. 16 v. 11. Ylempänä: *Gutin af M. Jonas Wulffbein Anno 1684.*

Tapuli seisoo idässä kirkosta nähden, kalliopohjalla kirkkomuurin ulkopuolella.

Saarnastuoli on koristuksista päättäen 1600-luvulta; mutta kehnoa työtä. Sen seinille on maalattu apostolein kuvia; samallaisia on myös läntisellä lehterillä.

Läntisessä etuhuoneessa on vielä muutamia puusta leikatuita pyhäin kuvia seurakunnan vanhasta kirkosta:

Maria tervehtää Elisabetia, ryhmäesitys. Pyhät naiset pitävät toisiaan käsistä. Marialla ei ole päähinettä, kiharat valuvat vapaasti seljälle; Elisabetin tukka peitetty valkoiseen huntuun, joka lankee alas vasemmalle olkapäälle ja sitten kiertyy kaulan ympäri. Molemmissa kuvissa on raskaana olo vienolla tavalla esitetty; molemmilla on vatsan kohdalla neliömittainen syvennys, jossa nähtävästi joku symboli on ollut kiinnitettynä (jotain sentapaista en ole ennen nähnyt). Vaatteiden laskokset ovat pehmeät ja somat. Kuvat ovat yleensä paraimpia mitä kirkoissamme nähdään ja harvinaiset senkin vuoksi, että tämä ryhmäesitys ei näy olleen missään pyhäin kaapissa, vaan itsenäinen. Ne ovat epäilemättä saksalaista työalaa 1400-luvun loppupuolelta.

Santta Anna, seisovassa asennossa. Maria istuu lapsi sylissä äidin olkapäällä (!). Kuva näyttää olevan samalta leikkaajalta kun edelliset.

Pietá (Maria Jesuksen ruumis sylissä). Jesuksen ruumis on huonosti leikattu; äidin kuva parempi, vaikka ilman tunteen osoitusta. Kuva on eheä; mutta kaappi, joka sitä on ympäröinyt, on vaillinainen.

Miespuolinen pyhimys, seisova, suljettu kirja kädessä; oikea käsi poissa.

Miespuolinen pyhimys, istuva; oikea käsi poissa, samoin kuin eduskuva vasemmasta. Tämä ja edellinen kuva vähäarvoista työtä.

Kirkon muista koristuksista ja kaluista mainitsen seuraavat:

Seinillä riippuu kolme maalausta, jotka kaikki ovat kokonaan vailla taiteellista arvoa — nimittäin: *Viimeinen Tuomio*, *Pyhä Ehtoollinen* (1600—1700-luvuilta) ja *Kristus raastuvassa* (paperille maalannut B. K. Lekander 1858; siinä on Kristuksen tuomarit ja alla jokaisen lausunto, suomeksi käännetty eräästä Rauman kirkon taulusta).

Kalkkipeite punasesta, vaaleentuneesta silkkikankaasta; reunukset ja kulmien ripsut ovat keltaista silkkiä. Siihen on ommeltu seuraava kirjoitus:

B L S
M G D
A N N O
1649.

Kastemalja tinasta, kaunis muodoltaan; se on merkitty: *Margreta Grelsdotter 1660.*

Malminen *kynttiläkruunu*. Sen päälle on piirretty:

Tämä kyntilä Cruun on Lapin kirckoon ostettu oman Seurakunnan yhtesellä hyvän tahtosilla lahjoituxilla, yhtä vuotta jälkeen uden Kircon rakennuxen 1761. Cosca on ollut Kircko Herra Herr Mag:r Carl Polviander, Cappalainen Herr Johan Hoeckert. Kirckoverdi Johan Martin Poica Länsi.

Tapulissa on kaksi kelloa.

Isomman kellon kirjoitus:

År 1815 är denna Lappo Församlings kyrkoklocka omgjuten i Stockholm af Gerhard Horner. Då voro i församlingen Kyrkoherde Carl Sam. Wallenström, kapellan Benjam Lilljestrand, kyrkovärd Jacob Luckavisto och klockare Nathan Ceder.

Pienemmän kellon kirjoitus:

Lappo kyrkoklocka af des Församling uppköpt då Eric Fridén var kyrkoherde År 1747. Guten af C. Meyer i Stockholm.

Eurajoen kirkko.

Eurajoen seurakunnalla on puusta rakennettu tavallinen ristikirkko. Tapuli on lännestä yhteydessä kirkon kanssa. Suuren ja valoisan sakariston oven kohdalla on seinällä taulu, jossa luetaan:

Uti

Konung Gustaf den 4:de Adolphs Regering
Då Teologi Professoren Herr Docktor Joh: Pilman var kyrkoherde
Blef denna kyrka bygd år 1803 och på des invigningsdag
den 6 November Samma år kallad Gustaf Adolph.
Uti detta hus låter os uti en förenad röst välsigna Guds godhet.

Alttarin yläpuolella on kehys alttaritaulua varten. Sitä ylempänä on *kolme* ympyriäistä kullattua *kilpeä:* yhdessä niistä on kuvattu krapu nahkiaisen kanssa — pitäjään sinetin merkki (Krapuja ja nahkiaisia kuuluu ennen runsaasti pyydetyn joessa). Toisten kilpien merkkejä ei alhaalta voi nähdä. Ei ne vaakunoilta näytä.

Lehtereitä on kolme. Läntisen lehterin etuseinässä on Fersen'in suvun vaakuna, hyvästi maalattu kullatun, kohollisen laakeriseppeleen sisällä. Sen alla on nimi: *Axell v: Fersen.* Samalla lehteriseinällä on myös kirjoitus, joka ilmoittaa, että kreivi Fersen on omalla kustannuksellaan maalauttanut kirkon:

Denna Kyrka har hans Exellence RiksMarskalken Grefve Axell v: Fersen Herre till Wuojoki låtit måla på egen bekostnad år 1804.

Tapulin alisessa säilypaikassa on nykyään oveton *pyhäin kaappi.* Siinä on esitelty *viisasten miesten kunnioitus.* Leikkaukset ovat keskinkertaisia.

Kirkolla on kolme kelloa.

Ison kellon kirjoitus:

Tulkat ja luetelkamme Herran meidän Jumalamme töitä Zionissa. Jer. 51. 10.

Muista loppua Muista Duomiota Muista ijankaikkisuutta.

Valettu Eurajoen Emäkirkoon Michael Rostedtildä Luvialla 1836 koska kappal. Gust. Nesten piti kirkkoherran virkaa ja Gust: Seppä oli kirkovärti.

Keskimäisen kellon kirj.:

Tå Samuel Horænius var pastor vid Michael Almlofs kyrkja uti Eura Åmine blef jag omguten i Stockholm af Gerh. Meyer A: 1732.

Pienimmän kellon kirj.:

Hans Hansson Kijrckjovärd, Johannes Gregorii Helt Pastor i Eura åminne. (Ylemmässä reunassa:) Soli Deo gloria Anno 1690. (Alemmassa reunassa:) Gloria in excelsis Deo. Me fusit Aboae Mar e in (?) Myck Anno 1690.

KUORIHOLVI RAUMAN KIRKOSSA.

ULVILAN KIHLAKUNNAN KARTTA 1878.

Muinaistieteellisten merkkien selitys:

- Raunio tai Kumpu.
- Hauta (Polttamatoin ruumis).
- „ (Poltettu „).
- Usetta Raunioita.
- Paljo „
- Kalmistoja.
- Kalmisto (Osaksi hävitetty).
- „ (Kokonaan „).
- Hautaraunio.
- Muinaishalu löytty.
- Muinaishalujen löytöpaikka.
- Kivilaikainen.
- Varhemmalta rauta-ajalta.
- Myöhemmältä „ „
- Kristinuskon aikainen.
- Erityisiä muinaisjäännöksiä, linnan raunioita y. m.

Ahlainen
Pomarkku

3 2044 106 182 587